

KƏRİM KƏRİMLİ

XOCALI

**VƏHŞİ ƏSRİN
VƏHŞİ ƏSƏRİ...**

1992-2009

Az 2009
1849

KƏRİM KƏRİMLİ

84658

XOCALI

vəhşi əsrin
vəhşi əsəri

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

Qanun – 2009

ARXIV

87749

254216

Bu kitabın çapına göstərilən maliyyə dəstəyinə görə
Azərbaycan Demokratik İslahatlar Partiyasına və
yazıçı, millət vəkili Aqil Abbasa minnətdarlığımızı bildiririk.

Kərim Kərimli. Xocalı - vəhşi əsrin vəhşi əsəri.

Bakı, Qanun, 2009, 160 səh.

"Xocalı - vəhşi əsrin vəhşi əsəri" - "Ürəyimin şüşəsi Şuşa", "Hələ Şuşalıykən", "Qəlbimizdə bir ad yaşar", "Şuşalı, Şuşasız günlərim" və "Yağlıvənddən Amerikayadək" kitablarından sonra müəllifin 6-cı kitabıdır. Burada o, Xocalı qırğını zamanı zərər çəkmiş adamların və şahidlərin xatirələrini qələmə almışdır. Tükürpədicilərlə "zəngin" olduğu üçün kitabı həyəcan-sız oxumaq mümkün deyil. Kitab bir tarixi mənbə kimi də çox qiymətlidir. İnanırıq ki, geniş oxucu kütləsi də müəllifin bu təşəbbüsünü maraqla və rəğbətlə qarşılayacaq.

Q 1500005104 sifarişli - 09
AB022051

Az2
© Qanun, 2009
© K.Kərimli

Biz Xocalı qırğını qisasçılıq məqsədilə yadda saxlamırıq, biz Xocalıda, xocalılara qarşı törədilənlərə görə intiqama çağırırıq və dünyadan, dünya ictimaiyyətindən, beynəlxalq təşkilatlardan da bunu tələb etmirik. Biz dünyadan Xocalı qətləminə görə obyektiv qiymət və ədalətli mühakimə istəyirik! Biz dünyadan Xocalı faciəsini törədənərdən qisas almağı deyil, onların ədalət məhkəməsi qarşısına çıxarılmasını tələb edirik.

Bu, təkcə Azərbaycan xalqının tapdanmış hüquqlarının bərpası, təhqir edilmiş həsiyyətinin cəzası deyil, bu həm də ona görə vacibdir ki, törədilmiş cinayətin əsl beynəlxalq hüquqi və siyasi qiymət alınması, layiqli ədalət mühakiməsinin qurulması bir daha bu cür vəhşi hərəkətlərin təkrar edilməməsinə təmin edən, həyata keçirilməsinin qarşısını alan vasitələrdən, mexanizmlərdən biri olar.

"Dünya ictimaiyyətinin gözündə Xocalıdakı cinayətkarlığa heç nə ilə haqq qazandırmıq olmaz... Jurnalistlərin vertolyotla çətinliklə aparıldığı Naxçıvanın kəndinin yaxınlığında mən onlarla eybəcər hala salınmış meyitlər gördüm. Bu, Xocalının müdafiəçiləri deyildilər, bunlar həmin Azərbaycan şəhərinin dinc əhalisi - erməni silahlı birləşmələrinin güclü atəşi altında çıxıb Ağdama çatmağa can atan və yaxın məsafədən güllələnmiş uşaqlar, qadınlar, qocalar idi".

Rori Patriks, jurnalist,
İngiltərənin "Frant layn nyus" telekompaniyası

"...Fevralın 26-da mən Stepanakertdən yaralıları çıxarırdım və geriyə - Əsgərəndən qayıdırdım. Aşağıda gözümlə nəşə qaribə ləkələr dəydi. Aşağı endim və birdən mənim bort mexanikim qışqırdı: "Baxın, orada qadınlar və uşaqlar var". Elə mən özümü də artıq təpələrə səpələnmiş iki yüzə qədər meyit görürdüm, onların arasında silahlı adamlar doluşırdı... Sonra uçaraq meyitləri götürməyə cəhd elədik. Bizimlə azərbaycanlı milis kapitani hərənirdi. O, orada özünün beyni əzilmiş üç yaşlı oğlunu tapdı və havalandı. Bizi atəşə tutmadan əvvəl götürməyə imkan tapdığımız başqa bir oğlan uşağının başı yox idi. Mən hər yerdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş və eybəcər hala salınmış qadın, uşaq, qoca meyitləri gördüm..."

"İzvestiya" (Moskva), 13 mart 1992-ci il.
Mayor Leonid Kravets.

"Erməni əsgərləri yüzlərlə qaçqın ailəsini qırılmışlar. Sağ qalmışlar məlumat vermişlər ki, erməni əsgərləri çoxunun qadın və uşaq olduğu 450 azərbaycanlı güllələnmişlər. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə adam itmişdir. "Onlar atırdılar, atırdılar, atırdılar" - bunu Xocalıdan başqa qadın və uşaqlarla birlikdə Ağdama qaçmış Raziyyə Aslanova deyir. O, danışır ki, əri Qəyyum və oğlu qətlə yetirilmişlər, qızı isə itmişdir".

"Tayms" qəzeti (London),
1 mart 1992-ci il.

"Bu muxtar regionda erməni hərbi birləşmələri Yaxın Şərqdən olan gəlmələrlə birgə ən müasir hərbi texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA Suriyada və Livanda hərbi düşərgələrə və silah anbarlarına malikdir. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndində qırqın törətməklə Qarabağ azərbaycanlılarını məhv etmişlər".

"Valer aktyuel" jurnalı (Paris),
14 mart 1992-ci il.

"Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqların meyitləri arasında baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış üç meyit gördülər. Bu, Azərbaycanın təbliğatı deyil, reallıqdır".

"Le mond" (Paris),
14 mart 1992-ci il.

"...Arabir Ağdama sağ girovlara dəyişdirilmiş meyitlər gətirilir. Amma gecə vəhşətində belə şey xəyala gətiriləsi deyil: çıxarılmış gözlər, siyirilmiş qulaqlar, soyulmuş dərilər, kəsilmiş başlar... İşgəncələrin həddi-hüdudu yoxdur".

V.Belix, "İzvestiya"nın müxbiri.

"Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qoca qadının üzünün bir tərəfi kəsilmişdi. Kişilərin baş dəriləri soyulmuşdu".

"İzvestiya" (Moskva),
4 mart 1992-ci il.

"Çoxları eybəcər hala salınmışdı, balaca bir qızın isə yalnız başı qalmışdı".
"Tayms" qəzeti (London),
4 mart 1992-ci il.

"Ermənilər Xocalı adlı yerə hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar minlərlə qətlə yetirilənlərdən danışır".

"Krua i'Eveneman" (Paris),
25 mart 1992-ci il.

"...Xocalı münasib vaxtlarda tarlaları əkib - becərən və qaz saxlayan minlərlə azərbaycanlı üçün ev idi. Ötən həftə o, yer üzündən silindi".

"Sunday Times" (London),
8 mart 1992-ci il.

"Bizə təlqin edirdilər ki, biz xristianlıq və müsəlmanlara qarşı vuruşmalıyıq. Bizi qeyri-insani şəraitdə saxlayırdılar. Biz bütün bunlara dözə bilmədik və alayı tərk edərək Xocalıya qaçmağa məcbur olduq".

Yuri Yaxoviç,
366-cı motoatıcı alayının sırayı əsgəri.

● "Ermənilərin hücumu zamanı yüzrlərlə insan həlak olmuşdur. Qətlə yetirilənlərdən yeddinin cəsədlərini bu gün göstərdilər, onlardan ikisi uşaq, üçü qadın idi. 120 qaçqın Ağdam hospitalındadır. Əksərinin bədənində çoxlu deşilmiş yurular vardı".

"Washington Post" qəzeti,
28 fevral 1992-ci il.

● Anatol Leven: "Dağlıq Qarabağda təpələrin döşündə həlak olanların 60-dan artıq cəsədi aşkarlanmışdır, o cümlədən qadın və uşaqların meyitləri. Bu da erməni silahlıları tərəfindən azərbaycanlı qaçqınların qırıldığı sübut edir. Yüzrlərlə qaçqın indiyədək tapılmamışdır".

"Times" qəzeti (London),
1 mart 1992-ci il.

● Biz Xocalı faciəsinin şahidiyik. Biz Xocalı qoruyanların, yüzrlərlə mülki əhalinin - qadınların, uşaqların, qocaların cəsədlərinin eybəcər hala gətirildiklərini öz gözlərimizlə gördük. Ermənilər bizim helikopteri də utax tutduqları üçün video çəkilişini sona çatdırma bilmədik. Lakin yüksəklikdən gördüklərimiz də edilən qəddarlıqı anlamaq üçün bəs edirdi. Bu çox ürpədicə bir mənzərəydi. 5-6 yaşında uşaqları, körpələri, hamilə qadınları mərhəmətsizcəsinə qətlə yetirən erməni cəlladlarını heç kimsəylə müqayisə etmək olmaz.

Xocalı qırğınının şahidi
Fransa qəzetçisi Jan İv Yunet

● Əsirlər var. Lakin daha onlar yaşamağa yaramırlar. Qışın şaxtasında onları sübh tezdən yalınayaq qarın-buzun üzərinə çıxarırlar. Təpələrindən soyuq su tökür, başlarında şüşə sındırırlar. Sonra yenidən kameralarına salırdılar. Əsl işgəncələr isə əslində bundan sonra başlamırdı. Barmaqlarını qapının arasında sıxır, bağırdaqca elastik zopa ilə döyürdülər. Bunların bir çoxu bu işgəncələrə dözməyərək dəli olurdu. İşğal olunan növbəti kəndlərdən birində bir erməninin bir uşağı alıb ikiyə böldüyünü gördüm. Sonra uşağın bədəninin bir parçasıyla anasının üzünə və başına o qədər vurdu ki, övladının qanına bulanmış zavallı qadın dəli olub, gülməyə başladı.

"Moskovskiy komsomolets"
qəzeti, 29.01.1994
"Neftyanoy sindrom" məqaləsindən

X ATIN,
İROSİMA,
OLOKOST,
OCALI...

...Xocalı faciəsi haqqında ötən 17 il ərzində xeyli danışılıb və xeyli də yazılıb.

Xocalının faciəsi Xocalının faciəsi deyil, Xocalının faciəsi təkcə Azərbaycanın da faciəsi deyil. Xocalı faciəsi, Xocalının faciəsi bəşəriyyətin faciəsidir və bəşəriyyətə qarşı faciədir, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətdir. O cümlədən, Xocalı faciəsi həm də erməni xalqının faciəsidir və həm də erməni xalqına qarşı onların öz əlilə təxribatçı liderlərinin törətdiyi, törədilməsində iştirak etdiyi faciədir, cinayətdir.

Azərbaycan xalqı haqlı olaraq Xocalı faciəsini öz şəxsi faciəsi kimi qəbul edir, yaşayır, onu törədənləri daim lənətləyir, onların tezliklə aşkarlanıb, ifşa edilərək, cəzalandırılmasını tələb edir. Ancaq, mən əminəm ki, bu tezliklə baş verməyəcək. Ötən on yeddi illik dövr və bu müddətdə baş verənlər və gedən proseslər sübut etdi ki, bu cinayətin üstünün açılması belə tez və asan olmayacaq. Mənə elə gəlir ki, "Xocalıda kütləvi qırğın olmayıb!", yaxud "Bizim bundan xəbərimiz yoxdur, qırğını azərbaycanlılar özləri törədib!" - deyərək haray-həşir salan ermənilər də, əslində yanlış yoldadırlar. Bəs onda əsirlikdən azad olunan yüz-

lərlə azərbaycanlı necə, özləri könüllü əsir getmişdilər? Əsirlikdə onların başına açılan minbir müsibət, minbir oyun necə? Məruz qaldıqları əzablar, işgəncələr... Bəlkə bu işgəncələri də onlar özləri özlərinə verirdilər? Əslində ermənilər, erməni xalqı bütövlükdə Xocalı cinayətinin üstünün açılmasında maraqlı olmalıdı. ...Və bu məsələdə erməni xalqı Azərbaycan xalqının səsinə səs verməli, ermənilər azərbaycanlılara qoşulmalı və Xocalı günahkarlarının tapılıb cəzalandırılmasını tələb etməlidirlər. Xocalı hadisəsi uzaq 1915-ci il hadisələrindən fərqli olaraq, 84 il bundan qabaq deyil, dünən, yəni cəmi 17 il bundan əvvəl, özü də gözlərimiz qarşısında baş verib. Xocalı hadisəsinin şahidlərinin, - zaman keçdikə yavaş-yavaş azalmaqla ol-salar da, - hələ ki, böyük əksəriyyəti sağdır və həmin dəhşətli günləri çox gözəl xatırlayır.

...Və yenə də mənə elə gəlir ki, bu cinayətin üstünün vaxtında açılmasının qarşısını alanların, əsl həqiqətlərin aşkarlanmasını istəməyənlərin də əsl məqsədi elə odur ki, onilliklər keçsin, şahidlər qalmasın, həqiqətlər unudulsun, tarix saxtalaşdırılsın, əsl səbəbkarlar cəzasız qalsın və iki xalq arasındakı düşmənçilik də getdikcə dərinləşsin.

...Xocalı qətləmini baş verən gecə onun bir neçə kilometrliyindəki Ağdam ərazisindən, Şuşa yüksəkliyindən niyə bir güllə atılmadı, Xocalıda kütləvi qırğın törədildə, yüzlərlə adam əsir, girov götürüləndə niyə Azərbaycan boyda bir ölkə günahsız xocalıları xilas etmək və bu qırğının qarşısını almaq üçün bir addım atmadı? Əksinə, bu boyda fəlakəti, cinayəti Azərbaycan xalqından və dünya ictimaiyyətindən mümkün qədər gizli saxlamağa çalışdı? Nə qədər ki, bu kimi suallara cavab verilməyib, cinayətin üstü açılmayacaq.

Xatırladaq ki, Xocalı qanına qəltan ediləndə Şuşa da yerindəydi, Ağdam da, Laçın da və indi işğal altında olan digər rayonlar da.

...Xatın, Xirosima, Xolokost,... Xocalı...

Xocalı sanki eyni hərf ilə başlayan və sanki, eyni mənə verən, sadaladığım anlayış və adlarla faciə qardaşıdır. Sözün birbaşa tərcüməsində "kül tayası" anlamı verən Xolokost elə həm də Xocalıya aid deyilmi?

Xocalı da qanına qəltan edilib, odlara qalanıb, külə döndərilmədimi? Böyük bir şəhər bir gecənin içində özü boyda bir kül topasına çevrilmədimi?

Xocalı sanki onların davamıdır.

Və sanki bəşəriyyətin hələ də nadanlığının davamıdır, sübutudur.

Lakin Xocalıya qədərkilər öz qiymətini alıb.

Xocalı isə...

Xocalıya qədərkiləri törədənlərin bir çoxu da cəzaları-na çatdırılıblar.

Xocalı isə hələ ki, harın məmurlar üçün onlara etimad göstərmiş prezidentə yalan danışmaqdan ötrü bir vasitədir.

Xocalı isə hələ ki, bəzi adamlar üçün öz həmyerlilərinin qanlarından sui-istifadə edərək pul, sərvət yığmaq, Qarabağı əlimizdən alanların bizə haram etdiyi bu dünyada keyf etmək üçün bir vasitə, bir bəhanədir.

...Gün gələcək, Xocalının da işıqları yanacaq, xocalıların da çıraqları şölələnəcək, Xocalı dərini öz dərni bilənlərin də...

...Onda, xocalıların da, onların adından istifadə edib başqalarının qanını soranların da burnundan gələcək...

...Elə Xocalının çıraqlarını söndürüb, onun özünü yandırانların da...

Bunun şahidi xocalılar da olacaq. O zaman onlar da, hamı da bir daha biləcək ki, bir daha əmin olacaq ki, Xocalı davası şərəf davasıdır, şöhrət davası yox. Xocalı davası namus davasıdır, sərvət davası yox!!!

...Bu kitabı niyə yazdım?

Səbəblər bunlardır:

1. Xocalı qırğınının sağ qurtulmuş (çoxu salamat olmasa da) insanlar, canlı şahidlər getdikcə azalır - dünyasını dəyişir. Mən qərara aldım ki, nə qədər onlar da, biz də sağ, o şahidlərin gördüklərini və bildiklərini, eləcə də başına olmanın işgəncələri gətirilmiş insanların təəssürat və xatirələrini toplayıb yazmaq, kitab şəklində çap etmək lazımdır.

2. Atalar deyib: "Çox gözən çox bilir...". Mən də jurnalist peşəmlə bağlı olaraq, indiyədək çox gözmüşəm. Həm xarici ölkələrdə çox olmuşam, həm də öz ölkəmizi başdan başa, rayon-rayon, kənd-kənd gözmüşəm. Məni daha çox maraqlandıran və rastlaşdığım adamlardan soruşduğum məsələlərdən biri də Qarabağ dördü, Xocalı faciəsi barədədir. Çox təəssüf ki, noinki xarici ölkələrdə, heç Azərbaycanın özündə belə ictimaiyyət Xocalı qətləmini barədə kifayət qədər məlumata malik deyil. Dəqiq, təhrif edilməmiş məlumat almağa isə mənbə yoxdur. Kitabı yazmağımın bir səbəbi də budur. Bu faciəyə düşər olmuş adamların birbaşa öz dillərindən səslənən söhbətdir və burada bir qələm adamı kimi mən heç nə artırmamışam. Yalnız həmsöhbətlərimdən çeşidliklərimi yazmışam.

3. Bu kitabı yazmaqda bir niyyətim də artıq kitab şəklində əlimizdə olan materialın başqa dillərə tərcümə edilərək, yayılmasına nail olmaqdır. Qoy xaricilərə də başlarına iş gələn xocalıların özləri danışsınlar. Biz isə bunu sadəcə kitab vasitəsilə həmin ünvanlara çatdıraq.

Bir məsələni də qeyd etmək istərdim. Əgər bu qanlı qırğını erməni-rus hərbi birləşmələri Azərbaycanın Xocalıda yaşayan dinc vətəndaşlarına qarşı törətməsəydi, tutalım ki, hadisə tamamilə əksinə baş versəydi, mən yenə də səbəbkarları, təşkilatçıları, icraçıları, onlara rəhbərlik və kömək edənləri sidq-ürəklə lənətləyər, buna öz etirazımı bildirərdim. Təkcə ermənilərlə azərbaycanlılar arasında deyil, başqa millətlər və dövlətlər arasında olsaydı da. Məsələn, 2008-ci ilin avqustunda Gürcüstanda və ya ötən ilin sonu, bu ilin əvvəlində Yaxın Şərqdə olduğu kimi...

Zamanından, məkanından, insanından və səbəbindən asılı olmayaraq, istənilən belə hadisə nədanlıq, vəhşilik və cinayətdir. Və yenə də heç nədən asılı olmayaraq, öz qiymətini və cəzasını almalıdır!

Elə bu kitab da bir insan kimi mənim verdiyim qiymət, bir vicdan sahibi kimi mənim verdiyim, verə bildiyim cəzadır. Əgər bu nədanlığı, vəhşiliyi və cinayəti mənim millətimin nümayəndələri (kiminlə əlbir olmasından, kimin təhriki, təlimatı və silahı ilə törətməsindən asılı olmayaraq), etmiş olsaydılar mən yenə də lənətlər yağdırmaqdan çəkinməzdim.

Mən bu fikirdəyəm.

Əgər o lənətləmə, ifşəctmə, cəzalandırma, qiymətləndirmə, - bütün bunlar adi bir kitab şəklində olsaydı da belə. Eynən, bax bu kitab kimi...

Yeri gəlmişkən, bu işdə indiyədək mənə istənilən formada yardımçı olmuş hər kəsə bir daha ürəkdən təşəkkür edirəm.

XOCALI

vəhşi əsrin ən vəhşi əsəri...

ORUCOV CANAN ALLAHVERDİ OĞLU

Bu əsərin zalım "qəhrəmanları" cəzasız qaldıqca məzlum qəhrəmanları hələ çox zillətlər çəkəcəklər...

XX əsr saysız-hesabsız vəhşiliklər və qırğınlarla başlayıb, eyni vəhşilik və cəhəzlə də başa çatdı. Bu vəhşiliklərin ən iri miqyaslarına düçar olanlardan biri də biz olduq. Adi insanın adi gözləri il görməsi mümkün olan ötən yüz

ilin tam yüz ili də millətimizin başına açılan müsibətlər və faciələrlə müşayiət olundu. Dünya dövlət və millətlərinin inkişaf və tərəqqidən az qala baş gicəllənməsinə tuş gəldiyi bir dövrdə, başqa xalqların sürünənlər və bəcəklərin qayğısını çəkmək, onların problemlərini həll etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxdıqları bir vaxtda bizim dövlətimiz və millətimiz adi hüquqlardan belə məhrum idi. Və XX əsrin sonunda elementar haqlarını tələb etmək istəyən Azərbaycan xalqına hər tərəfdən qəsd edildi, divan tutuldu. Xocalı qırğını bu qəsdin kulminasiya nöqtələrindən idi.

Xocalı qırğınının qurbanları o qədər çox, Xocalıda Azərbaycan türk millətinə qarşı törədilən cinayətlər o qədər ağır və böyük miqyaslı idi ki, bu qətləmin haqqında bütövlükdə söhbət açmaq bir kitabda olduqca təsəvvürə gəlməz bir işdir. Lakin bu mövzuda hər yazı, hər kitab həm də bu istiqamətdə atılmış bir addımdır. Və biz bu addımları atmalıyıq. ...Xocalı faciəsində amansız və qansız işgəncələrə məruz qalan ailələrdən biri də Canan Allahverdi oğlu Orucovun ailəsidir.

...63 yaşlı Canan kişi ilə respublika "ürək xəstəxanası"-nın 2-ci mərtəbəsində, 6-cı palatada müalicə olunan dayım oğlu Müsəbbiri yoluxarkən tanış olduq. "Bura məni Xocalı müsibətinə dözmüş ürəyim gətirib çıxarıb" - deyir. Xocalıda partlamayan, erməni əsirliyində duruş gətirən, 9 ildən bəri həsrətlə yolunu gözlədiyi, 16 yaşında ikən erməni vəhşilərinin girov götürdüyü gənc oğlu Cavanın nisgilini çəkib, yəni-dən Cavanlı günlərin eşqi ilə inad göstərən, poladdan möhkəm ürəyi indi ona vəfasız çıxmaq istəyib. Canan kişini gözəl və nəcib arzularına yetməmiş yarı yolda qoymaq istəyib. Amma nə yaxşı ki, akademik C.M.Abdullayev adına Elmi-Tədqiqat Kardiologiya İnstitutunun böyük elmi işçisi, tibb elmləri namizədi, bizim camaat arasında zarafatla "ürək mühəndisi" adlandırılan, gözəl həkim olduğu qədər də, yaxşı insan olan Rafiq Yusifli buna imkan verməyib.

Canan kişinin söhbətlərini hər gün dinlədim. Gözlərimin qarşısında baş vermiş Xocalı faciəsini indi daha ağır yaşadım. Özü də yazacağım barədə əvvəlcədən heç razılaşmamışdım da.

Onun başı çox bəlalər çəkib:

- 1938-ci ildə Ermənistanın Cermux qəsəbəsinin Gindivas kəndində doğulmuşam. Kəndimizdə 30-40 azərbaycanlı evi var idi. Özümdən böyüklərdən eşitmişdim ki, sif-tələr kənd tamamilə türklərdən ibarət olub. Sonralar İranın Xoy bölgəsindən köçürülən erməniləri bizim kənddə yerləşdiriblər. Onların sayı bizi üstələyib və getdikcə türkləri sıxışdırıblar. 1967-ci ildə mən də kəndi tərk etməli oldum. Ermənilər həmişə bizi təqib edir, gözümçixdıya salırdılar. Bir az irəli çıxan, savadlı, qeyrətli azərbaycanlıları şərləyir, tutdururdular. Bu mümkün olmayanda sui-qəsdlə aradan götürürdülər. Bizim qonşu kəndlərin birində belə bir hadisə baş vermişdi. Azərbaycanlılar toy çaldıqları yerdə ermənilər maşını sürmüşdülər mağara, dava salmışdılar. Yaralananlar olmuşdu. Gəlinə bıçaq atmışdılar. Guya toy ermənilərin qondarma "genosid" gününə təsadüf etmişdi.

Belə hadisələrdən sonra, bir azərbaycanlı mühasib mənə dedi ki, eşitmişəm səni tutacaqlar. Bacarsan aradan çıx. Subay idim. Kənddə baytar həkimi işləyirdim. Dayım oğlu ilə bir-birimizə qoşulub kənddən çıxdıq. Xocalıda qədim qohumlarımız var idi. Onları deyib üz tutduq Azərbaycana.

Orta məktəbi Cermuxda bitirmişdim. 1959-cu ildə İrəvanda kənd təsərrüfatı texnikumunu qurtarmışdım. Ermənilərin dilini bilirdim. Ona görə də onların bir çox məqsədlərindən xəbərdar idim.

Gəldim Xocalıya, 8 il Əsgəranda kolxozlararası tikinti idarəsində sürücü işlədim. Xocalıda yaxşı ev tikdim. Evləndim. İki qızımız iki oğlumuz oldu. Oğlumun biri Xocalı faciəsində itkin düşdü. Sonra əsirlikdən gələn xocalılar söyləyirdilər ki, səni ermənilər döyüb o günə salanda oğlun qapının deşiyindən baxıb ağladı ki, atamı öldürürlər. Məni dəyişməyə aparanda yenə də vəhşicəsinə döyüb nə-

fəsimi kəsdilər, sonra apardılar. Huşum özümdə deyildi. Ayağa dura bilməmişəm. Məni sürüyüb atıblar maşına. Dəyişiləndə də heç xəbərim olmayıb. Bir də gözümü açdım ki, Bakıda respublika xəstəxanasındayam.

- Gəl bir az əvvəldən başlayaq, Canan əmi. Xocalının başına gələnləri lap qabaqkı illərdən başlayıb söyləyə bilərsinizmi?

- Xocalıya dörd bir yandan hər gün hücum olurdu. Daşa basırdılar. Yolları bağlayırdılar, Ağdama, Şuşaya gediş-gəlişi kəsirdilər. Getdikcə vəziyyət pisləşdi və qanlı müharibə başladı. Atırdılar, öldürürdülər, partladırıdılar, yandırırıdılar. Dağların başından "Qrad" qurğuları ilə kəndi mərmilə yağışına tuturdular. 1988-ci ilin sentyabr ayında Xocalıda Tofiqin oğlunun kiçik toyu idi. Ermənilər qəfil güclü hücum keçdilər. O zaman cəsur cavanlarımız bu hücumun qarşısını aldılar. Ermənilər səhv salıb özlərinin bir "Qaz-21" markalı maşınlarını aşırıb yandırmış, sürücü erməniliyini sübut edəne qədər onu ölümcül döymüşdülər. Ümumiyyətlə, Xocalının işğal gününə qədər hücumların ardı-arası kəsilmədi.

- İşğal günü Xocalıda əhali çox idimi?

- Əlbəttə. Şəhərdə neçə min adam var idi. Xocalı şəhəri üç kənddən - Dərələyəz, Qaladərəsi və Yerli Xocalı deyilən üç hissədən ibarət idi. Hələ nə qədər də adam sonradan Ermənistandan, Özbəkistandan (məhsəti türkləri), Xankəndindən, Daşbulaqdan, başqa ermənilərlə qarışıq kəndlərdən gəlib yığılmışdı Xocalıya, daha əhali bir-birini tanımırdı.

- Məhbəyli və Quşçuların işğalından sonra Xocalıdan dinc camaatı çıxarmaq olmazdımı, Sizcə bu lazım deyildimi?

- Olardı, lap rahatca olardı. Ancaq lap əvvəldən camaat söz qoymuşdu ki, Xocalıdan kim çıxsə evi yandırılacaq. Sonralar isə çıxmaq qəti şəkildə vacib olanda daha mümkün olmadı. Təkcə vertolyota güman gəlirdi. Onu da hökumət təşkil etmədi. Biz hamımız nə qədər istəyirdik ki, arvad-uşağı çıxaraq. Amma daha vertolyot-zad gəlmədi. Qaldıq mühasirədə. Siftələr vertolyot işləyirdi, ancaq son bir ayda heç olmadı.

- Axırınca dəfə vertolyot Xocalıya nə vaxt gəlib?

- Vallah, yadımda qalan odur ki, qırğına bir həftə qalmış bir vertolyot gəldi. Dedilər Gəncədən gəlib. Heç toxtamadı. Rəhmətlik Əlif Hacıyev düşən kimi vertolyot tez də qalxdı. Bir adam da minmədi, düşməyi ilə qalxmağı bir oldu.

- Xocalıya hücum saat neçədə başladı?

- Gecə saat 11-ə beş dəqiqə işləmiş. Ondan qabaq üç gün sakitlik olmuşdu. Gündə atışma olurdu. Amma, elə hücum olmamışdı.

- *Ancaq Xocalı ətrafında qüvvələrin cəmləşdiyi açıqca müşahidə olunurdu, - deyə Canan kişinin kürəkəni, Xocalının dərddli şairi Allahyar Xocalının bacısı oğlu - Xocalı qətlində görünməmiş işgəncələrə məruz qalan Hüseynağa Quliyev söhbətə qoşulur, - biz postlardan baxanda onları görürdük.*

- Hücum hər tərəfdən başladı, - söhbət boyu yaralı üreynin ağrısı üz-gözündən bilinən Canan kişi əlini sinəsinin sol tərəfinə uzadıb, ovxalaya-ovxalaya sözünə davam edir, - Xankəndindən, Ballicadan, Badaradan, Noraguğdan... bircə Əsgərindən atmırdılar. Oranı da boş saxlamışdılar ki, çıxanda qabağımızı kəsib qırsınlar. Kənddən çıxanlar

hamısı atılmayan tərəfə qaçırdılar. Qarqar çayı boyunca, meşəyə doğru, Ağdam istiqamətinə...

- *Əgər ermənilərin hücumu zamanı heç olmasa hər postumuzda bir qumbaraatan olsaydı, tankların, texnikanın qabağını bir az alardıq. Bilmirəm, bəlkə, kənddə qırılanların da sayı bir qədər az olardı. Avtomatla, tüfənglə tanka, "BMP"-yə nə cavab verəsən. Xocalıda heç kimdə qumbaraatan yox idi. Bir-ikisi var idi, o da "uçebni" çıxmışdı, - bunları da Hüseynağa deyir.*

- Yoldaşım nəvərimi də götürüb qaçdı. Mən çıxmaq istəmirdim. Əlimdə bir quş tüfəngi var idi. O da atandan sonra patronu da çıxmırdı. Gecə saat 2-yə işləmiş dayım oğlu gəlib mənə itələdi ki, nə durmusan, bununla neyləyəcəksən? Dedi ki, Ələkbərin hasarından erməni içəri aşanda avtomatla vurdum. Durub bir də yeridi üstümə. Bu oyun o oyundan deyil. Görünür "bronejilet" geyinibmiş. Ermənilər evləri yandıra-yandıra gəlirdilər. Fikirləşdim ki, neyləyim, bu evi-eşiyi, bu var-dövləti, bu maşınları, bu dəm-dəzgahı qoyum hara gedim? İstədim maşınları yandıram, əlim gəlmədi. Sonra əsirlikdə erməni mənə dedi maşınlarımı hara aparıblar...

Ailəmi, uşaqlarımı gecə çayın qırağında, meşədə tapdım, Xocalının körpüsünün altından Qarqarı keçəndə Kətiyin meşəsinin qırağında yığışdıq bir yerə.

Camaat iki yerə bölündü. Bir hissəsi qaz çəkilən yolla üzə aşağı Ağdama tərəf, bir dəstə isə Kətiyin meşəsindən düz çıxdı, Abdala tərəf üz tutdu.

Səhər ağaranda meşənin içindən, dağın döşündən baxırdıq ki, Xocalıda erməni maşınları evlərimizi, var-dövlətimizi, əmlakımızı necə talan-qarət eləyib aparır, adamları maşınlara necə yığırlar.

Gecəydi deyə camaat pərən-pərən düşdü. Hərə bir tərəfə qaçdı.

- Camaat qaçıb çıxanda heç bir komanda verən, yol göstərən, rəhbərlik edən yox idi mi?

- Yox, kim hara gəldi, necə bacardı qaçıb canını qurtarmağa çalışırdı. Camaat qırılırdı. Mən Qaladərəsində olurdum. Gecə poçta gəldim ki, poçtun ağzı açıq, içəridə heç kəs yox, ermənilər mağazanın böyründə durub bir-birinə göstərirlər: "Biri ordan qaçdı, vurun, biri burdan çıxdı, tutun!".

- Səslərini eşidirdinizmi, hansı dildə danışırdılar, ruslar var idi mi?

- Ermənicə də danışırdılar, rusca da, Azərbaycanca söyürdülər də. Çoxusu rus idi. Zirehli texnikanın əksəriyyətini ruslar idarə edirdi. Hələ bir həftə əvvəl Pirəməki tərəfdə yeri qazıb texnikanı maskalamışdılar. Qazmalarda gəzləndilmiş "BMP"-lər ordan kəndin nəfəsini kəsdilər.

- Ailənizi meşədə bir yerə toplamışdınızsa bəs necə oldu ki, bir-birinizdən yenə də ayrı düşdünüz?

- Meşədə bir yerə toplaşmışdıq. Yoldaşım, qızlarım, nəvələrim, yeznəm, itən oğlum - hamımız bir yerdə idik. Çaydan keçəndə, qarın içi ilə gedəndə hamımız ayaqyalın, başıaçıq zülmələr çəkdik. Biz meşə ilə dirlənib üzü yuxarı çıxdıq. Deməyəsən dayım oğlu da, camaatın qalanı da üzü aşağı gediblər. Yolu itirdik. Üç gün meşədə qaldıq.

Göydən yağan yolu-izi itirirdi. Əlləşib, çalışıb-çarpışıb yenə də hərlənib həmin yerə qayıdırdıq. Tanıyanlar da yolu tapa bilmədi. Kətiyin meşəsində dağın ətrafında bir dəstə həmkəndlilərimiz qabağımıza gəldilər. Dedilər ki, burda

yolu kəsib ermənilər, bizi atəşə tutdular. Malik öldü, Səttar yaralandı... Yenə geri qayıtdıq. Ordan Abdala az qalmışdı. Ağbulağın üstünü keçməyə az qalmışdı. Geri qayıtdıq ki, gələk Naxçıvanikin arasından enək Ağdam tərəfə. Orda gecə düşdü, duman tutdu, yenə də yolu itirdik, bir dağı dörd dolandıq. Səhər ağardı, bir də gördük ki, gedib çıxmışdıq Pirəməkiyə. Neçəsi yoruldu, dondu, elə meşədə qaldı.

- Bəs necə oldu ki, ermənilər sizi tutdular?

- Geriyə qayıdanda meşədə bir maşın yoluna çıxdıq. Tanıyanlar dedilər ki, yolu tapdıq. Gecənin düşməsinə gözləyə-gözləyə irəlilədik. Düz Naxçıvanikin üstünə çıxanda ermənilər aşağıdan qarşımızı kəsdilər. Bizi atəşə tutdular. Ölən öldü, qalan qaldı. Sürünə-sürünə qızımın qolundan tutub çəkdim, güllənin altından çıxartdım. Bizi gətirib Pircamalda tövləyə saldılar. Camaatın səs-küyü, iniltisi bir-birinə qarışmışdı. Kimi yaralı idi, kiminin ayağını şaxta atmışdı. Üç gün orda qaldıq. Cavanları seçib apardılar. Eşidənlər gəlir, əsirləri möhkəm döyür, sonra da istədiklərini seçib aparırdılar.

- Sizcə nə məqsədə aparırdılar?

- Nə bilim, öldürməyə... Kimi özlərinin ölmüş, itmiş qohumlarına oxşadırdılarsa onu götürüb aparırdılar. Biri məndən soruşdu ki, bu gün nə günüdür? Dedim nə bilim. Dedi yaxşı bilirsən. Hələ bir ağır söyüş də söydü. Dedi, Xocalını nəyə saxlayırdıq, kökəltməyə? Sumqayıtın hayıfını almağa saxlayırdıq. Fevralın 29-u idi. Xocalı məktəbinin direktoru Cəfər müəllimi möhkəm döydülər. Dedim o, zəif, yazıq adamdı onu niyə döyürsünüz? Dedi ki, onu döyməyə, səni döyəkmə? Məni döyürsünüz, döyün - dedim,

amma onu döyməyin. Belə deyəndə əlindəki dubinkaynan başıma nətər vurdusa, gözümdən od çıxdı. İkinci zərbəni vuranda əlimi verdim qabağına, zərbədən barmaqlarım alışıdı. Yerdə buzlu qar var idi. Əlimi qarın üstünə qoyub ayağımla sıxdım. Yandırdı... Cəfər müəllim onlar gedəndən sonra boynumu qucaqlayıb ağladı, dedi səni mənə görə bu günə qoydular.

- Oradan sizi hara apardılar, nə ilə apardılar?

- Üstüörtülü soyuducu maşına yığıb Əsgərana, polis şöbəsinə apardılar. Binanı poçt adına biz tikmişdik, sonra polis şöbəsinə vermişdilər. Orda məni döyəndə dedim ki, bu binanı biz poçt üçün tikmişdik, tikməmişdik ki, gətirib bizi burda döyəsınız.

Orda olan Fərhad, Cəbi adlı erməniləri, başqalarını tanıdım. 88-ci ilin fevralında Ağdamdan Əsgərana yürüş zamanı Əli və Bəxtiyar adlı iki uşaq öldürmüşdülər. Həmin Cəbini o hadisəyə görə tutmuşdular. Sonra o demişdi ki, mən öldürməmişəm, buraxmışdılar. Qaynatası da bizim fermada toyuq saxlayırdı. Dedim ə, Cəbi, süfrəmizdə özün ağırlıqda duz-çörək yemisen, bu nə oyundu başımıza açırsınız? Dedi, mən neyləyə bilərəm? Belə deyəndə biri arxadan məni necə vurdusa üzü üstə yığıldım yerə. Dedi, yeri, o duz-çörək keçdi, o vaxt ayrı vaxt idi. Bizi saldılar içəri. Orda məni o qədər döydülər ki, bu yanımda idi (əlini kürəkəni Hüseynağaya uzadır) nə vaxt çıxarıb aparıblarsa xəbərim olmayıb.

- Bəs əsirlikdən necə azad oldunuz? Sizi kiminləsə dəyişdilər, yoxsa...

- Arvadları gətirib Qarağacı qəbristanlığında dəyişəndə, ağlaşıb, rəhmətlik Allahverdi Bağirova deyiblər ki, ki-

şiləri bizdən ayırıb saldılar polis şöbəsinə. O da hirsələnib ermənilərə qışqırıb ki, qayıdın gedin o kişiləri də gətirin sonra verim sizin adamı.

- Siz dəyişiləndə neçə nəfər idiniz?

- Bizdən 12 nəfər dəyişildi. Mən, yoldaşım, kürəkənim bizim ailədən idi. Cəmil idi, onun qardaşı idi... Bizdən sonra isə qızları dəyişdilər.

- Daha nə deyə bilərsən, Canan əmi, sizə orda daha nə elədilər?

- Neynədilər, başına dönüm. Cavanların hamısını seçdilər, qırdılar. Qocaları da şil-şikəst, yarımcan elədilər. Biri mənə qayıtdı ki, "tı vraç?". Dedim: "ya vetvraç". Dedi: "tı partiyını?". Dedim "net". Axı, daşnaklar bu partiyaları sevmirlər. Deyəndə qəfil, canın üçün, əlinin burasıynan boynumun burasına nətər vurdusa, elə bildim beynim burdan çölə çıxdı. O biri belə tutdu məni, qoymadı yığılam. Qaraşın bir oğlan idi. Məni vuran keçdi o biri azərbaycanlıya. Mən özümə gələndə məni tutan soruşdu ki, "nə millətişən?" Dedim azərbaycanlı. Dedi "Əşədənnü znayeş?" Dedim "znayu". Dedi "skaji", dedim ki, bu səsküyün, çıxartıların içində (camaatımızı döyüb-qırırdılar) mən necə deyim? Qulağın söykədi ağzıma, dedi de. Əlində silah var, qaraşın adamdı, amma erməniyə də oxşamır, rusa da. Rusca danışır, amma görürəm ki, yaxşı danışa bilmir. Mən də Kəlmeyi-şəhadətimi dedim (Canan kişi yerində dikəlib Kəlmeyi-şəhadətini bir də söyləyir). Dedi "ne tak". Dedim "a kak?". Əlin qoydu qulağına başladı avazla söyləməyə. Buna belə baxdım, dedim: "tı musulmanın?" Dedi "da". Dedim: "mı toje musulmane", niyə bi-

zi öldürürsünüz? Ölini pencəyinin arxasından xəlvətcə uzadıb, barmaqlarını bir-birinə sürüb "nam denqi dayut, denqi dayut" - pıçıldadı. Amma, yalan deyirdi, o yəqin Suriya ermənisi idi, özü qəsdən, işi böyütmək üçün elə deyirdi, guya ki, "nayomnik"dilər.

- Bəs necə oldu ki, oğlun sizdən ayrı düşdü?

Cavan Orucov

- Gecə ki, bizi tutdular, mən ondan soruşdum bacın hanı? Sürünə-sürünə çıxdım, qızın qolundan tutub çəkdim aşağı ki, atırlar də, güllə dəyməsin. Bu görüb ermənilər gəlir, ya qaçıb, ya kola girib. Necə olursa tutub aparırlar. Mən istəsəm çağırırdım. Amma çağırmadım, dedim bəlkə kol-kosda gizlənib, salamat çıxıb bildi.

Özüm çağırmadım. Xocalılardan çoxu dedi ki, sağdı. Dedilər ki, bir erməni ölində "zapiska" gəldi ki, mənə bir oğlan uşağı lazımdı. Xankəndində Qayabaşılı Qaro adlı bir şofer var idi. Bunların üstündə "oxrana"da dururmuş. Onu mən də tanıyırdım, bu xəbəri gətirən də. O gələn kağızı gətirib Qaroya verib, o da girib içəri, seçib-seçib uşaqları axırda mənimkini...

- Birini dartıb çıxarıb içəridən, baxıb ki, əli yaralıdır, qanın içindədir, - Canan kişinin oğlu Eldar söhbətə qoşulur, - o biri onu itələyib ki, "sən yaralısan, lazım deyilsən". Onu da tanıyırdıq, qardaşım ilə bir sinifdə oxuyurdu. Deyir, məni qaytarıb onu apardılar.

- Sizə nəzarət edənlər, tutanlar, döyənlər, ümumiyyətlə, onlar hansı geyimdə idilər; hərbi, ya polis, yoxsa...

- Hərbi, mülki geyimdə, polis formasında, bir sözlə, hər geyimdə olanlar var idi. Mən orda tanışlardan xahiş elədim ki, atışma yerində mən uşağı itirdim, icazə verərsinizmi gedim ora baxım? Durub gedəndə yoldaşım yapışdı ki, bizdən ayrılma. Dedim, yox ey, gedəcəm. Mən çıxanda bir nəfər də cavan çağırırlar, aşağı düşdük. Oranı axtarıb heç kimi tapmamışdılar. Bircə meyit götürmüşdilər. Baxdım, tanıdım. Əhlimanın meyiti idi. Dedim mənim oğlum deyil, ancaq bunu da tanıyıram. Dedi ki, aparın basdırın. Belə də götürmüşdilər. Qəbir qazıb onu dəfn etdik.

- Xəstəxanaya niyə düşmüşsən?

- Əsgəranda başıma dubinka ilə vurandan sonra hələ də özümə gələ bilmirəm. 9 ildir müalicə olunuram. İndi də üç aydır xəstəxanalardayam. İnfarkt da keçirmişəm. Bakıda müxtəlif xəstəxanalarda yatmışam.

Üçünə bir sual verirəm:

- Necə bilirsiniz, Xocalı faciəsinin qabağını almaq olardı? Heç olmasa camaatı xilas etmək mümkün idi?

- Olardı, əlbəttə olardı. Əgər vaxtında tədbir görülsəydi. Vaxtında arvad-uşaq çıxarılsaydı. Əgər Xocalının gecəsi Ağdamdan hücumla keçib Əsgərana götürsəydilər, Şuşadan Xocalıya, Xankəndinə atsaydılar. Şuşadan, Ağdamdan bir dəne də patron açılmazdı. Üç gün elə sakitlik idi ki, elə bil heç müharibə yox idi.

Canan kişi başını bulayıb köks ötürür:

- Dayım oğlu Qaçay dünyadan köçəndə vəsiyyətlə eləmişdi: "Babalım o adamın boynuna, kim sağ qalsa, gəlib ölən qəbrinə üstə deməsə torpaq kimə qaldı". Onun babalı hələ də mənim boynumdadır.

MƏN İSƏ HƏLƏ DƏ DÜŞÜNƏRM: "BƏS XOCA- LININ BABALI KİMİN BOYNUNDADIR?!"

"Şuşa" qəzeti
fevral 2001- ci il №01 (6282)
mart 2001-ci il №02-03 (6283-6284)

QEYD: Bu müsahibə 8 il əvvəl yazılıb və "Şuşa" qəzetin-
də ardıcıl dərc edilib. Kitabı hazırlayarkən Ca-
nan kişi ilə maraqlandım. Onu tapmaq, daha ge-
niş müsahibə almaq istədim. Çox təəssüf, öyrən-
dim ki, Canan kişi xeyli vaxtdır dünyasını dəyişib.
Müsahibəsində özünün də dediyi kimi əsirlikdə al-
dığı zədələr onun ömrünü də kəsdi. Allahdan ona
rəhmət, yaxınlarına, doğmalarına can sağlığı di-
ləyirəm. Canan kişinin artıq vəfat etdiyini nəzərə
alaraq, bu kitaba ondan 8 il əvvəl aldığım müsə-
hibəni daxil etməyi qərara aldım.

CABBAROV ZAHİD SADAY OĞLU

*Zahid Cabbarov hazırda məc-
buri köçkün kimi Novxanıda yer-
ləşən, "Əlvanmetal pansionatı"
deyilən binada məskunlaşıb.
Onunla soyuq, küləkli bir qış gü-
nündə görüşdük. Xocalıların da-
nışdıqlarını həyəcansız dinləmək
mümkün olmadığı kimi, heç on-
lar özləri də həyəcansız danışa
bilmirlər. Əlbəttə yenidən o müd-
hiş günlərə qayıtmaq asan məsələ deyil.*

- Xocalının işğal gününədək, 1992-ci il fevral ayının
26-dək orada - Xocalıda yaşamışam. Orada olan bütün ha-
disələri, o dövrdə Xocalıda və Xocalı ətrafında baş verən
bütün faciələri öz gözlərimlə görmüşəm.

Hələ 26 fevral hadisələrinə qədər də Xocalıya, xocalı-
lara, dinc əhaliyə qarşı erməni yaraqlılarının, terrorçu dəst-
ələrin və erməni-rus hərbi birləşmələrinin törətdiyi çox-
saylı qanlı hadisələrin, qətlərin şahidi olmuşam.

26 fevral qırğınından təxminən 20 gün qabaq Xocalı şəhə-
ri dörd bir tərəfdən raket atəsinə məruz qalmışdı. Zərbələr
nəticəsində dinc sakinlərdən çoxlu sayda ölənlər və yarala-
nanlar olmuşdu. Xocalı ətrafında mühasirəsi getdikcə daral-
maqda olan erməni postları ilə yanaşı, əsasən Xankəndindən
atırdılar. Ona qədər də dəfələrlə belə hadisələr olmuşdu və
biz bir növ öyrəncəliydik. Lakin fevral ayında artıq bütün yol-
lar bağlanmışdı. Yəni yerüstü yollar çoxdan, ötən ildən bağlı
idi. Fevralda isə artıq hava əlaqəsi də kəsilmişdi.

...Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə törədilən vəhşiliyin, ümumiyyətlə, misli-bərabəri olmayıb. Axşam saat 10-da biz Xankəndi tərəfdən Xocalıya istiqamətlənmiş hərbi maşınlardan ibarət kolonu gördük. Bizə əvvəlcə aeroport tərəfdən məlumat verdilər. O vaxt bizdə bir özünümüdafiə batalyonu yaradılmışdı və imkan daxilində dinc əhalini erməni dəstələrinin terrorçu-quldur basqınlarından qorumağa çalışırdı. Mən də o batalyonun üzvü idim. Hərbi maşınlar, ağır texnika və saysız-hesabsız qaniçən, dişincən silahlanmış dəstələr, erməni və rus hərbi birləşmələri Xocalını dörd bir tərəfdən üzük qaşı kimi mühasirəyə almaqda idi. Qeyd etdiyim kimi, rus və erməni hərbi birləşmələri, Xocalını Xankəndi tərəfdən, eləcə də Daşbulaq (münaqişəyə qədər qarışıq kənd idi. Hadisələr başlayanda azərbaycanlıları zorla çıxartdılar - K.K.), Noraguğ, Mehdiqənd (hər ikisi erməni kəndi idi - K.K.) və Həsənağabədi (hələ hadisələrin lap əvvəlində, ilk işğal olunan azərbaycanlı kəndi - K.K.), kəndləri tərəfdən çıxılmaz vəziyyətə salıb, mühasirəyə alaraq mövqə tutdular. Bunun ardınca da rusların ağır döyüş texnikası və iriçaplı silahlarla Xocalını məhv etməyə başladılar. O dövrdə bu tankların qabağına çıxmağa elə bir qüvvə də yox idi. Xocalıda ancaq ov tüfəngləri ilə, yüngül silahlarla silahlanmış, böyük əksəriyyəti mülki şəxslərdən ibarət olan könüllülərin özünümüdafiə batalyonu var idi. Bu batalyonun da nə texnikası var idi, nə də iri çaplı silahları.

Xocalı təxminən gecə saat 3-dək müqavimət göstərdi. Bundan artıq daha gücümüz və imkanımız qalmamışdı... Şəhər yanırdı və orada olan qocaları, arvad-uşağı bu bələdən qurtarmaq lazım idi. Özünümüdafiə dəstəsinin üzvlərinin də ailəsi, uşağı, qoca anası, atası, hamısı evdə, Xocalıda idi. Hardasa gecə saat 3-də rus tankları Xocalı aero-

portu və Mehdiqənd tərəfdən Xocalıya girdilər. Qaladərəsinin başının üstündən...

O anlarda bizim mövqeyimiz dəmir yolunun Xocalı stansiyası tərəfdə idi. Müdafiədə dayanmış uşaqlardan (yoldaşlarımızdan) xeyli sayda elə raket zərbələrindən həlak olmuşdu. Və biz tədricən mövqələrimizi itirməyə başladıq. Erməni-rus dəstələri hələ Xocalıya girməmişdən ağır silahlarla, tanklarla şəhəri güclü atəşə tutmuşdular. Aramsız raket mərmiləri yağdı, göz açmaq belə mümkün deyildi.

Beləliklə, biz mövqələrimizdən çəkilməli olduq. Həm də ermənilər əvvəldən bizim mövqələrimizin, müdafiə postlarımızın haralarda qoyulduğunu bildirdilər. Biz dəmir yolundakı mövqələrimizdən çəkilib yaşayış evlərinin arxasına keçdik. Ancaq ermənilər evləri elə dəqiqliklə və elə silahla vururdular ki, daşdan tikilmiş o boyda evlər bir andaca uçub dağılır, yerlə yeksan olurdu.

...Biz hardasa 200 metr şəhərin içinə doğru çəkildik. Bu zaman artıq ermənilər və ruslar doldular şəhərə. Ermənilərin şəhərin içinə dolduğunu görəndə Xocalının yerli müdafiəçilərindən biri olan Etibar dedi ki, bacanağım evdə qalıb, bir ona xəbər eləyim evdən çıxsın. Ola bilər ki, xəbəri yoxdur. Etibar "Allahverdi! Allahverdi!" - deyər-deyər evə girmək istəyəndə (bacanağının adı Allahverdi idi) içəridən erməni çıxdı və əlindəki avtomatla Etibarı vurdu. Etibar orada həlak oldu. Biz oradan "Tütünxana" deyilən yerə doğru aralandıq (keçmişdə orada tütün kombinatı olmuşdu, ona görə də camaat arasında "Tütünxana" deyirdilər). Aqrar-sənaye Birliyinin binasının yanından keçəndə gördük ki, bir rus "BTR"-i binanın qabağından keçərək girdi şəhərə. Həmin vaxtlarda artıq Qaladərəsi və o istiqamət hamısı alışıb yanırdı (oranın camaatı çıxırdı). Xocalı aeroportunu da artıq

vurub dağıtmışdılar, çıxa bilən çıxmışdı, aeroport isə od tutub yanırdı. Yolu keçməyə hazırlaşarkən indi adını xatırlaya bilmədiyim bir oğlanı yanımda vurdular. Biz Məmmədov Bayramla (indi Sumqayıt polisində işləyir) birlikdə yolu keçdik. Həmin vaxt Xocalıya başqa yerdən gələnlərdən olan (adı yadımdan çıxıb) bir oğlanı da qolundan vurdular. Qonşum Füzulini də sifətindən və başından vurdular. O, indi sağdır. Mən orada onlardan ayrıldım. Atam, bacılarım, ailəmiz evdəydi. Onları çıxarmaq lazım idi. Əvvəlcədən danışmışdıq ki, harada gizlənəcəklər. Gəldim, gördüm ki, heç kəs yoxdur. Başladım axtarmağa. Hər yeri axtarsam da, onları tapa bilmirdim. Həmin vaxt rəhmətlik Usuf dayıgilin həyətinə ermənilərlə rusların həm ermənicə, həm də rusca danışqlarını eşitdim. Onlar artıq girib oraları da tutmuşdular. Mən artıq şəhərin içinə girə bilmədim. Qar-qar çayı ilə gəldim çıxdım Xocalının ayağına və gördüm ki, camaat toplaşmış oraya. Mən yolu keçəndə 2-3 dənə də tank gəldi keçdi. Oraya çatana qədər də gördüm ki, ölənlər və yaralananlar var. Şəhərin aşağı hissəsində, camaat toplaşan yerdə gördüm ki, Xocalıdan Namazov Vaqifin bədəninə tanklardan atılan mərmilərin qəlpələri dolub, ağır yaralıdır, uzadıblar yerə. Qardaşı Aftandil də (indi polisində işləyir) yanıdadır. Vaqif şəhərin içində yaralanıb, çıxarıblar kənara indi tərpnə bilmir. Bunu götürmək üçün kömək lazımdır. Bunlar mənim xalam oğlanlarıdır.

...Həmin anları təsvir etmək çox çətindir. Göydən od yağır - güllə, mərmir, atəş dolu kimi tökülür. Şəhər alışıb yanır. Camaat dəli-divanə kimi, köməksiz qalıb, hamı bir-birini, qohumunu, övladını axtarır. Hamı qarışıb bir-birinə...

...Biz buradan çıxmaq qərarına gəldik. Yaralıları da götürüb aralanmağa başladılar.

Həmin ərəfədə Muradın uşağı olmuşdu. 10-12 günlük qundaq idi. Ondən başqa da 2 qız uşağı var idi. Murad da həmin gecə şəhid oldu, qızları da. Bax, indi Şəhidlər Xiyabanında 5 yaşlı adsız uşaq məzarı var ha, o Muradın qızının qəbridir. Həmin gecə Murad da, ailəsi də bizim yanıımızdaydı. Uşağın birini dalına şəlləmişdi, birini də qucağına almışdı. Mənə də dedi ki, uşağın birini də sən götür. Mən də uşağın birini götürdüm. Vaqifin də girdik qoluna uşaqlarla.

İndi bu Qarqar çayından keçmək lazımdır... Vaqifin uşaqlar qoluna girirlər, yaxud gödəkçənin-zadın üstünə uzadıb götürürlər, qarın üstü ilə sürüyürlər ki, heç olmasa meşəyə çıxardaq...

...Yolda elə bir faciəli mənzərə var idi ki... Qocalar, qadınlar, körpə uşaqlar, xəstələr yolu gedə bilmirdilər. Soyuq, qar, şaxta... İnan ki, elə adam var idi yoldaca ürəyi partlayıb öldürdü. Qar başlayıb, elə zülmət qaranlıqdır ki, heç iki addımlığı görmək olmurdu. Bu da Allahın bizə qarşı bir kəsmişi idi. Bəlkə də gündüz olsaydı, aydınlıq olsaydı, gələni-gedəni görər, mühasirəyə də düşməzdi camaat...

...Çaydan ayaqyalın keçən kim, ayaqqabılı özünü suya vuran kim, təəvvür edin, qışın günü...

...Çayı keçdik, yuxarı qalxanda ətrafında da bir neçə adam, Əlif Hacıyevlə rastlaşdıq. Mən uşaqları soruşdum - qardaşım da onlarla idi. Dedi ki, aeroportdan salamat çıxıblar, hardasa buralarda olacaqlar.

...Çaydan keçəndə Vaqifi kirvələri aldı belinə. Mən də çayı keçəndən sonra körpəni qaytardım Murada ki, Vaqifə kömək edim.

Burada da ölən kim, yaralanan, qışqıran kim, yolu azan, soyuqdan donan kimi. Gəldik Naxçıvanik (Xocalı yaxın-

lığında yerləşən, Əsgəran rayonunun inzibati tabeliyində olan erməni kəndi - K.K.) yolunun üstündə hava işıqlaşdı. Hava açılanda bir "BTR" də gəlib yaxınlığımızdan keçdi. İndi çoxlarının tanıdığı, rəhmətlik Milli Qəhrəman (ölümündən sonra - K.K.) Aqil Quliyevi də həmin vaxtlar ermənilər vurmuşdular, yaralı idi və yoldaşları xəbərdər gətirirdilər. Bu zaman xəbəri götürənlərin birini vurdular. Xəbər düşdü. Ətrafda, yuxarı hissələrdə ermənilər öz mövqeləri olan yerlərdə əvvəlcədən pusqu qurmuşdular. Adamlar gördükcə bir-bir vururdular. Xəbəri apararı da elə vurdular. Xəbər düşəndə Aqili aparənlər bizə müraciətə: "Ay qardaş, kömək edin!" - deyəndə mən qonşum Xəlidlə birlikdə xəbəri götürdük və kömək edərək, aparmağa başladıq. Təxminən bir 30-50 metr aparmışdıq ki, yuxarıdakı pusqulardan bizi bir də atəşə tutdular. Xəbəri yerə qoymağa məcbur olduq. Camaatın yarısı keçib o taya, yarısı qalıb yolun bu tayında. Ona görə biz də qaldıq düzün ortasında, ovuc içi kimi görünən bir yerdə, keçə bilmədik. İndi ermənilər çox da deyirlər ki, dinc əhali üçün guya koridor vermişdilər. Çox böyük yalan deyirlər. Mən öz gözlərimlə görmüşəm ki, orada "koridor söhbəti" olmayıb, kim canın qurtara bilib, yaxud kimi Allah saxlayıb, salamat qalıb, keçib qurtara bilib. Çünki nə bir qəhrəmanlıq yeri idi ora, nə də başqa bir şey. Özü də biz gördük ki, haradansa atırlar, amma yerlərini müəyyənləşdirə bilmirdik. Çünki, əvvəlcədən hazırlamışdılar və yaxşıca maskalanmışdılar. Atıcı silahların da çoxunun səsi eşidilmirdi, elə qəflətən yanında partlayırdı. Həm də ki, ən çox silahının üzərində gecəgörmə cihazları olan snayperlər işləyirdi və daha çox formada olanları, polisləri və hərbiçiləri güllələyirdilər. Biz orada düşdük mühasirəyə. Uşaqların yarısı qaçıb dağıldı,

bəziləri gizləndi... Bir hissəmiz isə orada qaldıq. Bax həmin o dediyim Vəqif də, rəhmətlik Aqil də... Aqili oracanda, dediyim kimi, yaralı gətirmişdilər, orada da ermənilər pusqudan da bir güllə vurmuşdular. Elə yazığın gözlərinin çönən vaxtı idi... Onun yanında dostları da vardı. Doğrusu, adlarını unutmuşam. Onlar Aqili qoyub getmirdilər, elə özləri də oradaca şəhid oldular, qaldılar orada...

...Bax o mühasirədə camaatı xeyli sayda qırdılar. İnanırsınız, ananı balanın, balanı ananın yanında, qardaşı qardaşın gözüünün qabağında güllələyirdilər. Bizim kənddən olan Salman kişinin oğlunu da səhv etməmişəm adı Vəqif, özü də yenicə yaradılmış, milli ordu bölməsinin əsgəri idi, orada vurdular. Belə durmuşdu, anası da yanında uzanıb, .. onu vurdular, snayperlə, bax belə yıxıldı anasının qucağına... Deməli anası durdu, necə haray çəkdisə, necə qışqırdısa mühasirəyə qarşı... Dağ-daş səda verdi. Saçlarını yoldu tökdü, üz-gözünü cırıqladı, şırımladı... Yazıq arvad, sanki dəli olmuşdu.

...Deməli, körpə uşaq...

Deməli, Murad rəhmətliyin qucağında bir uşaq, kürəyində bir uşaq, bir də körpə uşaq... alıb... qucağında... (...O xatırladıqca həyəcanlanır, danışmaqda çətinlik çəkir. Kövrəlir...)

Orada ermənilər Muradı da vurdular, atasını da, iki qızını da... Həyat yoldaşı o körpə uşaq, kolun dalına qaçıb gizlənib, ermənilər onu görməyiblər, təsadüfən sağ qalıblar. Düzdü, yaralanmışdılar, amma sağ-salamat çıxı bildilər. İndi elə bircə uşağı qalıbdır. Yoxsa, Muradın da nəslı kəsilmişdi... O uşaq indi Gəncədə yaşayır. Böyüyüb, biz ona zarafatla "Alazan" deyirdik. O, anadan olan gün Xocalını "Alazan" tipli raketlərdən atəşə tutmuşdular. Elə ona görə də öz aramızda ona "Alazan" deyirdik, deyəsən əsl adı Arzudur.

...Mühasirənin ətrafında da tankları və digər ağır texnikanı saxlamışdılar və pulemyotdan necə atəşə tuturdularsa, adamları ot kimi biçib yerə tökürdülər. Sağa-sola... Orda, bizim gözlərimiz qarşısında bəlkə 50-60 adamı güllələdilər. Əl qaldıranı, təslim olanı, aman istəyəni, yəni, qocanı, qadını, uşağı da vururdular. Təslim olmayan, müqavimət göstərəni də vururdular, təslim olanı da...

...Orda Kamal adlı bir oğlan var idi. İndi burda - Pirsəğidə, "Qızıl qum" sanatoriyasında yaşayır. Qucağında körpə uşağı var idi. Uşağı o güllə yağışından qorumaq üçün uzatmışdı yerə, özü də uzanmışdı üstünə ki, ona güllə dəyməsin. Sonra onların hamısını ermənilər tutdular, apardılar Əsgərana. Müəyyən müddət sonra dəyişdilər. Yəni orada hardasa 30-40 adamı əsir götürdülər, qalan hamısını öldürdülər.

...Elxan Hüseynov indi Ağcakənddə yaşayır, Goranboyda. Poçtda işləyir. ...Gəldim gördüm ki, Elxan uzanıb. Köynəkdə... Yenə həmin mühasirədəyik. Ancaq, getdikcə mühasirə daralır. Ermənilər yavaş-yavaş camaatı tuta-tuta yaxınlaşır, mühasirəni daraldır. Kim polis formasında, hərbi geyimindəisə, dərhal öldürülər, sorğu-sualsız... Amma arvad, uşaq, qoca olanda, vurduqlarını vururlar, vurmadıqlarını əsir götürürlər. Elxanı görəndə, soruşdum ki, niyə uzanmısan? Həm də dediyim yaralı Vaqifi (indi Bakıda yaşayır) çəkdim, yekə daş var iid, onun arxasına. Vaqif dedi ki, "Xalaoğlu, məni qoyub getmə!". Dedim, "ə, heç getməyə yer də yoxdur, heç qoyub getmərəm də...". Vaqifi daşın arxasında qoyub getdim Elxanın yanına. Elə təzə çatmışdım, gördüm ki, 7-8 erməni bax elə-beləcə çıxdı mənimlə qabaq-qabağa. Bunlardan bir neçəsini də sifətdən tanıyırdım, Əsgəran erməniləri idilər. Bizdə də silah

var. Dərhal, eyni vaxtda biz bunlara, bunlar da bizə atəş açmağa başladıq. Bunlar yatdılar, amma atəş açmaqda davam edirdilər. Məndə də bir ədəd qumbara var idi. Qumbaranın fitili Xocalıda düşmüşdü. Amma o yumru dəmiri fitilsiz cibimdə dururdu. Bu qumbaranı götürdüm tulladım bunlara sarı ki, elə bilsinlər, partlayacaq, qorxsunlar, qaçıb dağılsınlar. Atan kimi bunlar yatışdılar, qaçıb dağıldılar, hərəsi bir tərəfə. Biz - Elxanla mən Əsgəran tərəfə bir hündür, 5-6 metr hündürlüyündə qaya var idi, buradan özümüzü atdıq aşağı. Gəlib düşdük qalın bir qaratikan kolluğuna, qar da dizdən. Əl-ayağımız, sifətimiz qana bulaşdı, kol-kos cırıqladı. Yaman gündə idik. Ermənilər gördülər ki, qumbara partlamır, qalxdılar ayağa, bir yerə toplaşıb, qışqırırdılar ki, "Təslim olun!".

Nə isə orda bir-iki nəfər var idi. Dedilər ki, arvad-uşaq qalmadı, hamısını qırdılar, kimin silahı var qoysun yerə, təslim olsunlar, camaatı qırırlar. Çünki, ermənilər bax bu şəkildə (əlləri ilə göstərir) gəlirlər, elə bil ki, bax burada bizik, bura ilə də ermənilər vura-vura gəlirlər, uşaqları da öldürürlər. Məsələn, deyirlər ki, 5-3 dəqiqə vaxt veririk, təslim olun, olmayanda 3-4 nəfəri güllələyirlər, bir də qışqırırlar. Yaxın məsafədir, səsləri yaxşı, aydın eşidilir. Yəni onlar da qorxurlar ki, birdən kimdəsə silah olar, yaxınlaşanda atəş açarlar. Amma mülki əhalidə nə silah?! Heç döyüşçülərə silah çatışmırdı... Nə isə, axırı ki, bizimkilərdən biri dedi ki, ə, mənim uşağımın birini də vurdu, çıxın, daha bəsdir! Biz tərəfdən uşaqlarda kimdəsə silah var, hərdən atır ki, ermənilər də qorxsunlar, yaxına gəlməsinlər.

Bir az əvvəl yanımıza Xankəndindən olan bir oğlan gəl-

mişdi. Əlində qoşalülə tufəng var idi. Bizimkilər təslim olmağa hazırlaşarkən, kolun içində uzanmışdım. Bir də gördüm, həmin oğlan gəlir. Həyəcandan idi, nə idisə bunun sifəti mənim yadımdan çıxıb. Gördüm bu gəlir, amma silahsızdır. Saqqallı olduğuna və o zaman ermənilərin adətən saqqallı obrazı olduğuna görə, mən də dediyim kimi bunu elə-belə birçə dəfə ötəri görmüşdüm deyə, elə bildim bu ermənidir, bizə sarı gəlir. Düzü, istədim bunu vuram. Sonra fikirləşdim ki, silahsızdır, qoy bir az da yaxınlaşsın, görək nə olur. Yaxınlaşanda, ermənicə soruşdum ki, "kim-sən?". Ermənicə soruşdum ki, ermənicə cavab versə, bunu elə ordaca güllələyəcəm. Cavab verdi ki, ə, mənəm e, mənəm, filankəsəm. Gəldi, çatdı. Bu da dedi ki, gəlin gedək əsir düşək (indi yaşayır həmin oğlan), camaatı qırırlar. Bunu tutdum, dedim, ə, tutaq getdik, təslim olduq, dərhal dərimizi soyacaqlar. Özü də xüsusilə məni, mən hərbiçiyəm. Hərbi formadayam. Bölmə komandiriyəm. Məni sağ qoyarlar? Özü də çoxu məni tanıyır. Mən getmirəm. Nə isə, bir günü və gecəni qaldıq orada. Camaatın da qırıqlarını qırdılar, tutduqlarını da tutub apardılar Əsgərana, başqa yerə. Biz qaldıq qayanın altında. Bizə tərəf xeyli güllə atdılar, neylədilər, bəlkə də elə bildilər ölmüşük... Camaatın bir hissəsini toplayıb Əsgərana tərəf aparanda biz görürdük. Arvad-uşaq demirlər, söyürlər, döyürlər, piyada toplayıb, qatıblar qabaqlarına. Vaqif də yaralıdır. Ayağa qalxa bilmir, yerdə təpikləyirlər ki, dur ayağa. Axır ki, onu götürüb atdılar "BTR"-in üstünə və apardılar. Biz də bunun hamısını görürük. Qeyd edirəm ki, həmin müddət ərzində, o ərazidə bir 20-yə yaxın "BTR", "BMP", tank var idi ki, onların bütün hərəkətini izləyirdim. Onlar tez-tez müxtəlif is-

tiqamətdə gedir. Ağdam istiqamətində, "Qaraqaya" deyilən yerdən gedən döyüşlərə, atışmalara qatılır, qayıdıb gəlir, yanacaq doldurur, sursat götürür, yenidən gedirdilər... Və hamısında da çoxlu sayda rus hərbiçilərinin iştirakını görür, bəzən danışqlarını da eşidirdim. Mən, ümumiyyətlə, orada çoxlu rus gördüm, o günlərdə, bütün əməliyyatlarda ermənilərlə ruslar əlbir hərəkət edirdilər. Erməninin Əsgəranda o qədər tankı, ağır texnikası ola bilməzdi, çox güman ki, 366-cı alayın texnikası idi. Ruslar da həmin hərbi hissənin şəxsi heyətindən idilər. Təkcə Əsgəran ərazisində 20-dən çoxunu gördüm. Əsgəranın körpüsünün yanında bazaları var idi. Tez-tez qayıdıb orada yanacaq doldurur, nə isə götürüb (silahı, patronu, sursatı) yenə də gedirdilər bizimkilərə tərəf.

...O camaatı apardılar, biz isə 2 gün qaldıq orada. Mən oradan fevralın 27-də çıxdım.

...Elxan bir köynəkdəydi, donurdu. Mənim əynimdə balıqçı kamuflyajı var idi. Onun içində kliyonka olduğuna görə su barıxmır. Əynim qalındı. Ona görə də Elxanı çox masaj eləyirəm ki, bu donmasın. Yuxu aparır, don vurur. Mən də bununla ona görə belə çox hərəkət edirəm ki, bunu yuxu aparmasın, donmasın, ölməsin. Nə isə, yalnız əllərlə bu qaratikan kollarından tuta-tuta, bunu bir təhər çıxartdım yuxarı. Əlimiz, üz-gözümüz qanaq-qanaq olmuşdu... İstədim, bu bir az ora-bura qaçsın ki, bədən açılsın, donmasın. Meyitlərin çox olduğu yerə çatanda gördüm ki, yavaş-yavaş qar yağır, meyitlərin üzü örtülür. Axtarıram ki, görüm, bəlkə sağ qalan var. Yəni çıxmışq həmin o camaatı tutduqları yerə. Yəni hələ kolluqdan çıxmışq, ona görə axtarıram ki, bəlkə yaralı var. Üç nəfərik, mən, Elxan

və Əvəz (həmin o Xankəndindən gələn oğlan. Sonradan bildim ki, adı Əvəzdir).

...Bax orada camaatı tutub aparandan sonra bir iyrənc hərəkətin də şahidi olduq. Bir qrup erməni meyitlər olan yerə gəldi. Başladılar camaatın dişlərini çıxarmağa, ciblərini soymağa, qiymətli əşyalarını oğurlamağa... Kim yaralıdır, ölməyib, sağdır onu güllələyirlər. Başqa tərəfdə belə bir dərə var, orada da üç erməni görünür, onlar da meyitləri qarət edirlər, ölməyənlərə işgəncə verirlər. Bu arada gələn bir qrup erməni, həmin o üç nəfəri azərbaycanlı hesab edərək onlardan birini ayağından güllələdilər. O biri ikisi yerə yataaraq ermənicə "biz erməniyik!" - deyər qışırmağa başladılar. Sonra bir dənə parol dedilər. Paroldan sonra aşağıdan atəşi kəsdilər və dedilər ki, düşün aşağı.

...İndi bəzən televiziya bəzi kadrlar göstərir ki, meyitləri cybəcər hala salıblar. Onlar hamısı yaralı adamlar idi, bax elə sonradan gəlib yaxın məsafədən onların başlarına atəş açır, ya başqa vasitələrdən istifadə edərək o vəziyyətə salırdılar. Televiziya göstərilən kadrlardan bir döşləri kəsilmiş qadın göstərir ki, bax, o da həmin ərazidə idi. Ümumiyyətlə, mən danışdığım səhnələr Əsgərindən çıxanda üzümlük var, üzümlüyün üst tərəfində böyük bir təpə var, həmin ərazidə baş verib. Əsgər-Naxçıvanik yolunun sağ tərəfindən üzümlüyün üstündə, çaydan meşəyə tərəf...

Ayın 27-si gecə saat 2 radələrində uşaqlara dedim ki, daha gedək, nə olar-olur. Bir az gələndən sonra gördük ki, qaz borusunu ermənilər deşib, yandırır yığışblar başına, qızırlar. Bunlar bizim camaata işgəncə verən hərbiçilərdirlər. Bu işgəncədən nəşələnib danış-bülülrlər. Biz də yolu keçməliyik. Ona görə də qorxuruq ki, birdən görərlər.

Dedim ki, bir-bir keçək, bunlar işıqdadır, ona görə, qaranlıqı çətin görərlər. Bir-bir yolu keçdik. Bunların gözündən yayına bildik və suyun qırağı, dərənin içi ilə istiqamətləndik Ağdama tərəf. Bir azdan gördük ki, arxamızca 3-4 nəfər qaça-qaça gəlir. Elə bildik ki, ermənilərdir. Başladıq qaçmağa. Biz qaçıraq, bunlar gəlir... Dedim ki, Elxan, belə getsə, gedib girəcəyik Əsgəranın içinə. Ona görə də, mən deyəndə dönək sağa, qaçaq bu tərəfə. Sağ tərəf artıq Şelliyə (Ağdam rayonunun kəndi - K.K.) tərəfdir. Mən "Döndük!" deyib, sağ tərəfə qaçsam da, bunlar dönmədi.

Hələ ondan bir az qabaq qaçanda Elxan qəfil qayıtdı ki, ə, tapançam düşdü, qayıtmaq istəyəndə qoymadım. Dedim, ə, tapança vaxtıdır? Qaranlıqda necə tapacaqsan? Arxadan da gəlirlər. Avtomatının da sandığını itirib, daha doğrusu, mühasirəyə düşən vaxt patron dolduranda ermənilər üstümüzü aldı, sandıq düşüb qalmışdı. İndi lüləyə ancaq bir-bir patron verib ata bilir. Heç düz əməlli patron da yox idi...

...Nə isə, bunlardan mən aralandım. İndi qalmışam belə, nə çağırmalıdır, nə çıxarmalıdır. Mən neyləyim, nə təhər eləyim? Təxminən bir saat yarım gözləyəndən sonra gördüm ki, nə isə bir hənirti gəlir. Qaranlıqda girdim kolun içində gizləndim. Gördüm ki, 4 nəfər gəldi, böyrümdən yavaşca keçdi getdi. Danışmadılar ki, biləm azərbaycanlılardı, yoxsa erməni. Hər tərəf ermənidi, danışmalı deyil, silah işlətməli deyil... Amma Ağdam istiqamətində gedirdilər. Bunlardan bir yarım saat sonra da mən durdum və bunların izi ilə başladım getməyə. Qarın üstündə ayaq izləri qalırdı, mən də həmin izlərlə gedirdim. Təxminən bir kilometrədən sonra bunların izi qalxdı üzü yuxarı, Gülablıya tərəf. Mən isə dönmədim, irəliyə, düz Şelli tərəfə.

Gəldim gördüm... ...Allaha and olsun... (səsi titrəyir, kövrəlir, danışmağa çətinlik çəkir). Yağış yağıb, çay daşanda gəlib kolları basıb, sonra su quruyub, lili qalıb. Zibillik, kolları qalıb. Burada nə qədər meyit var, ilahi! Ayağımı hara basıram, insan meyiti. Bunlar mənim son iki gündə kütləvi şəkildə qətlə yetirilən həmyerlilərimin meyitləri idi. Başıma hava gəlirdi. Elə bilirdim bu meyitlər məni saxlamaq, nə isə demək istəyirlər. Elə bilirdim paltarımın ələyindən tutub çəkirlər. İnanırsan, paltarım bir-iki dəfə ilişdi böyürtkən koluna, elə bildim ki, meyitlər məndən kömək istəyirlər. Necə qırıblarsa insanları, dəhşət! Bəlkə bir yüz meyit var... Təxminən səhər saat 4.00 radələrində, fevralın 27-si. Qışın gecəsi, qaranlıq. Bir-bir hamısına baxdım ki, bəlkə nəfəsi gələn var...

Bax, təkcə o səhnə sübut edir ki, Xocalıda erməni cəlladlarının törətdiyi vəhşilik dil ilə deyiləsi deyil...

...Xeyli qaldım ermənilərin postu ilə, bizimkilərin - Ağdam postunun arasında. Arada bizimkilər mənə atmaq istədi. Xeyli arada oturub qalandan sonra, hava işıqlaşanda bizimkilər qışqırdı ki, əllərini qaldır, gəl. Mən də qışqırdım ki, azərbaycanlıyam, Şellidən filankəsləri tanıyıram. Əlimi qaldırıb, ayağa qalxıb gəlsəydim, ermənilər də arxadan vuracaqdılar. Düzdür, ermənilər arxadan xeyli atırdılar, amma vura bilmədilər.

...Bir az geriyyə qayıdaq. Biz o mühasirədə olanda, Xalidgil dedilər ki, qabağa getmək mümkün deyil, gəlin qayıdaq Xocalı istiqamətinə və qalxmaq meşəlik olan dağın üst tərəfindən gedək. Bunlar 6-7 nəfər idilər. Bunlar keçdilər. Mən keçə bilmədim. Axı mən yuxarıda demişdim ki, Vaqifi çəkib daşın dalına qoyandan sonra Elxanı gördüm, elə onunla da qaldım. Bu anda ermənilərlə qa-

başlaşdıq deyə keçə bilmədim. Mən qaldım mühasirədə, onlar qayıtdılar. Onu demək istəyirəm ki, yolda mənim Xocalı aeroportunda polis işləyən dayımoğlu Canan da daxil olmaqla uşaqlardan 5-6 nəfəri şəhid olub. Onların da çoxu mənim qohum-əqrəbam idi. Vaqifi də ermənilər "BTR"-in üstünə atıb apardılar. Mən gələndən sonra gördüm ki, burada ağlaşma gedir, deyirlər ki, Vaqif ölüb. Doğrudan da o, elə vəziyyətdəydi ki, sağlacağına ümid yox idi. Amma mən qardaşına dedim ki, "Vallah, Vaqifi öldürməyiblər. Mən gördüm, tutdular, apardılar Əsgərana. Vaqifin qardaşı Əli əvvəllər Əsgəran rayon ictimai işə cəmiyyətində baş mühasib işləmişdi. Oradan çox adam tanıyırdı. O cümlədən, o zaman dəyişmə ilə məşğul olan Vitalini də tanıyırdı. Əlaqə yaratdı, hansı yollarsa, nail oldu və Vaqifi buraxdılar. Gəldi burda müalicə olundu, indi də sağdır, Qarabağ əlilidir.

...Elxangil isə gecə məndən ayrı düşəndən sonra qoşulublar, arxadan qaça-qaça gələnlərə, onlar da bizim kimi meşədə qalan adamlardı. Sən demə, biz - Elxan, Əvəz və mən bir gələndə arxadan qaça-qaça gələnlər, Elxanın dediyinə görə, Xocalı Rayon Polis şöbəsinin rəisi Sadiq Məddətov və bir neçə polis işçisi imiş. Onlar gəlib yolda birləşiblər və birlikdə gəlib çıxıblar. Mən isə dediyim kimi, tək çıxdım.

...Bu hadisələri unutmaq mümkün deyil. Məsələn, bu qədər faciədən bircə epizodu xatırlayaq. Yuxarıda dediyim Muradın ailəsinin ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qırılması, rəhmətlik Şafa kişini, onun oğlu Muradı, Muradın arxasına şəllədiyi və qucağına aldığı iki azyaşlı qızını - biri beş yaşında, biri də üç, bir andaca insanların gözünün qarşısında güllələyib öldürdülər.

Bircə körpəcə oğlunu anası küreyində qaçırıb çıxarmışdı. Göydən od yağdı. Hər tərəfdən və hər yerdən, hər şeydən vururdular. Bayaq da dedim, orada qəhrəmanlıq yeri yox idi, amma Muradın həyat yoldaşı qəhrəmanlıq edərək, körpə oğlunu xilas edə bilmişdi.

İndi Xocalı qətləminin 17 ili tamam olur. Ancaq yaralarımız hələ sağalmayıb. Bizim yaralarımıza ən yaxşı məlhəm elə Xocalının özü ola bilər. Yüzlərlə günahsız qətlə yetirilmiş insanın ruhu yalnız Xocalının azad olmasından sonra rahatlıq tapa bilər.

MƏMMƏDOV CƏMİL CÜMŞÜD OĞLU

Hazırda Novxanıda, "Əlvan-metal"da yaşayan Cəmil kişi Xocalı gecəsində başına gələnlər barədə danışmaq xahişimizi çox emosional qarşıladı. "17 ildir danışmıram. Nə fərqi var, nə əhəmiyyəti var? Daha yorulmuşam. Gəlirlər, məni danışdırırlar, gedirlər. Nəticədə də nə kitab çıxır, nə də qəzet. Çıxırsa da mən görməmişəm. Bir də ki, danışanda da elə bil təzədən o odun içinə düşürəm. Sonra da düz bir ay özümə gələ bilmirəm. Yox! Mənim danışmağa sözümlərim yoxdur!" Cəmil dayını danışmağa razı salmaq üçün döndə-döndə xahiş etməli, müxtəlif üsullara əl atmalı olduq. Axır ki, yola gəldi, sağ olsun, sözümlərim yerə salmadı. Ancaq, danışdıqca, danışmamaq üçün söylədiklərinin həqiqiliyinə biz də əmin olduq. Doğrudan da o, həmin günləri sanki yenidən yaşayırdı.

- Xocalı qırğınından 17 il keçir. Bir gün də olsa unuda bilmirəm. Xatırlayanda da təzyiqim qalxır, dəli oluram. Başıma gələn işlər, mənə verilən işgəncələr, girovluqda çəkdiyərim... yadıma düşəndə özümə gəlmirəm, gələ bilmirəm.

...Bizim ailə üçün Xocalı faciəsi hələ 1988-ci ildən başlamışdı. Ermənilər 1988-ci ilin 18 sentyabrında Xocalıya hücum edəndə mənim oğlum onların birinə bir yumruq vurmuşdu. Ona görə də oğlumu tutub, başına nə oyunlar açdılar. Həbs elədilər, iki il iş verdilər. Bakıya şikayətə gəldim,

dedilər onun işinə Volqoqrad baxacaq. Niyə? Niyə axı? Yə-nə təkrar edirəm, ermənilər hələ onda Xocalını qorxuzub, perikdirib çıxarmaq istəyirdi. Xocalıya basqın etmişdilər. Mənim oğlum da 2-3 nəfərlə yalın əllə, geriye oturtmuşdu-lar. Onlardan birinə də bir yumruq vurmuşdu.

...Xocalıda o illər ərzində oğlum bir gün də olsun evdə qa-la bilmədi. O da Xocalının müdafiəsində idi. Onun uşaqları üç körpəsi gecələr bax bu qollarımın üstündə, qucağımda pal-tarlı, ayaqqabılı yatırdılar ki, ermənilər bu saat gələcəklər. Poçtun müdiri Cavid ordan-burdan yanacaq tapıb gətirib mo-toru işə salırdı ki, işıq olsun, telefonla danışa bilsin. O da hər Bakıya zəng edəndə, deyirdilər, arxayın olun, bu gün-sabah Xocalı götürüləcək. Arxayın elədilər, axırı da belə.

...Vaxtında Xocalıdan dilsiz-ağızsız uşaqları, qoca və qadınları, xəstələri çıxarsaydılar, heç nəticə də belə ol-mazdı. Özümüz öz pulumuzla avtomat da almışdıq. Uşaq əl-ayağıımıza dolaşmasaydı, başımıza bir çarə də qıla bi-lərdik. Bu qədər itki, girov, əsir, qırılan da olmazdı.

...O hadisələr yadıma düşəndə bədənim titrəyir, ürə-yim ağrıyır, başımın tükü biz-biz olur.

...Xocalıdan çıxandan sonra qucağımda 3-4 yaşlı nə-vəmlə birlikdə 3-4 gün meşədə qaldıq. Uşağı qucağımda, kürkümün arasına büküb saxlayırdım ki, donmasın. Qu-cağımdakı 3-4 yaşlı oğlan nəvəmdən başqa, yanımda da bir neçə adam var idi. Soyuqdu, meşə keçilməz bir yerdə. Qar dizdəndi. Həm yorulurduq, həm də donurduq. Qaç-a-qaça çayı keçərkən, ayaqqabım, ayaqlarım, paltarım islan-dı. Amma hər gün belə hadisələr olduğundan, fikirləşdim ki, indi bir azdan yenə də qayıdırıq evə. Amma elə olma-dı və bir azdan da yaş ayaqqabılarım da ayağımdan çıxıb meşədə qaldı. Qarın üstü ilə yalın ayaqla nə qədər getmək

olar, özünüz təsəvvür edin. Hərdən rəhmətlik qardaşım oğlu uşağı alıb götürürdü. Yorulurduq... Özüm Xocalıdan olsam da, o meşələri, o yerləri yaxşı tanımıram. Bildiyim bircə o idi ki, ora Kətik kəndinin ətrafındakı meşələr idi (Kətik-Əsgəran rayonunun inzibati ərazi bölgüsünə daxil olan erməni kəndidir - K.K.). Sən demə düz getməmişik. Nəfəsimiz kəsilə-kəsilə o qədər getdik-getdik, səhər açı-lana qədər. Səhər işıqlananda bir də baxdıq ki, gəlib çıx-mışdıq Malibəylinin başının üstünə (Malibəyli-Şuşa rayo-nunun azərbaycanlılar yaşayan qədim və məşhur kəndlə-rindən biri. Xocalı qırğımindan 15 gün qabaq erməni-rus hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edilərək yandırılmışdı - K.K.). Görün, azıb nə qədər geri qayıtmışdıq. Malibəyli-nin görkəmi bizə çox dəhşətli gəldi. Evlər tamamilə yanıb külə dönmüşdü. Bir yandan yorğunluq, bir yandan iliyə iş-ləyən soyuq, şaxta, bir yandan aclıq və susuzluq, Malibəy-linin görkəmindən yaranan vahimə - hamısı bir-birinə qa-rışaraq ürəyimizi partladırtdı. ...Bir də oradan geriye qayı-daraq dizəcən qarın içi ilə yenidən dağlarla, meşələrlə, küləyin altında üz tutduq Ağdam istiqamətinə. Bu qədər adam - arvad, uşaq, qoca, xəstə, yaralı, ayaqyalın, başla-çıq, nazik paltarda adamlar qarı yara-yara güclə gedirdik. Mənim ayaqlarım şişib və keyiyib, artıq heç nə hiss eləmi-rəm ayaqlarımda - nə ağrını, nə soyuğu...

...Gəldik çıxdıq Kətiyin başının üstündə qaranıqladı. Cavanlar baxdılar dedilər ki, bu yol deyəsən Gülablıya tə-rəf gedir. Gecə də artıq qaranıqlayır. Dedilər ki, gecəni burada qalaq, işıqlaşanda davam edərək. Qarı bir az təmiz-lədik, altı xəzəl idi. Uşağı əynimdəki kürkün arasına, qu-cağıma alıb, mən də bir böyrü üstə uzandım. Gecənin bir aləmində qızımın qayını (nəvəmin əmisi) dedi, dayı bir

böyrümü su aparır. Deməli altında qar əriyib. Dedim, sənə qurban olum, mənimki də elədi. Bir təhər döz, qoy uşaq yatsın, yazıqdır. Uşağı ikimiz aramıza salmışdıq ki, donmasın. Səhər işıqlaşanda durduq, düşdük yola. Dumandı. Deyilənə görə, Gülablıya gedirik. Endik. Qalxıb tərəni aşandan sonra yenə aşağı enəndə duman çəkildi, bir də gördük kəndə çatmışıq. Çöldə adamlar görünür, arvad-uşaq var. Bir göz qırpımında silahlı dığalar hamısı çıxdı çölə. Sən demə Dəhraz (Dəhraz - Əsgəran rayonunun inzibati-ərazi bölgüsünə daxil olan erməni kəndi - K.K.) kəndidir. Daha nə gizlənmək mümkündür, nə də geriye qaçmaq. Aldılar bizi mühasirəyə. Hamını topladılar bir yerə. Üç silahlı dığa mən olan tərəfə yaxınlaşdı. Onlara üzümü tutub dedim, bax bu puldur - 110.000! Bu pul onsuz da sizin olacaq, bunu götürün, amma bu uşağın xatirəni bizi qoyun çıxmaq gedək. Sizdən xahiş edirəm. İkisi başını aşağı salıb, dinməz durdu, sanki razılaşmaq istəyirdilər. Amma biri qəflətən avtomatın qundağı ilə ağzımın üstündən necə vurdusa, qan bax belə soralandı...

"Az danış!" - deyər qışqırdı. Düş qabağıma.

Kəndin ortasında bir qadın nəvəmi görəndə yana-yana danışmağa başladı: "Ay Allah! Ay Allah! Bu uşağın nə günahı var?!" Sonra üzünü silahlılara tutub dedi ki, bir dayanın! Gedib evdən təndir çörəyi, pendir gətirdi. Bizə verib dedi ki, qoyun cibinizə. Əlimi cibimə salanda gördüm ki, cibimdə patron qalıb. Bir "TİR" tüfəngim var idi. Yolda onu atmışam, 2 qutu patron qalıb cibimdə. Başa düşdüm ki, qutuları çıxarıb atsam, arxamca gələn yaraqlılar görəcəklər. Bu mənim üçün pis ola bilərdi. Ona görə də ağız-burum qanadığı üçün dəsmal çıxarmaq bəhanəsi ilə əlimi cibimə salıb, qutunu dağıtdım. Yeridikcə patronları bir-bir

qabağa, qarın içinə atıram, özüm də üstündən adlayıb keçirəm. Batır qara, görünmür. Birdən arxadan gələnlərdən biri patronu gördü. Avtomatın qundağı ilə boynumun dalından necə vurdusa, üzüm üstə yıxıldım qarın içinə. Uşaq ağladı. Uşaq ağlayanda mən də ağladım (səsi titrəyir, kövrəlir... Özünü ələ alıb davam edir). Daha bundan sonra bir söz demədi, cibimdə qalanları da aldı. Gətirib bizi də doldurdular fermaya. Burda gördüm ki, o qədər adam var...

Hamısı bizim kəndin adamıdır. Qadın, kişi, qoca, cavan, xəstə, uşaq... Hamısını tutub gətirib doldurublar mal pəyəsinə. Bəzi adamlar deyir, orada guya ermənilər bizim qadınlara, qızlara sataşıblar. Mən orada elə şey görmədim. Nə həmin fermada, nə də ondan sonrakı girovluqda qaldığım 48 gün ərzində mən elə şey görmədim... Olmadı elə şey!

...Üç gün qaldıq o pəyədə.

...Əsgəranda bir yerdə işlədiyim Şura adlı bir erməni var idi. Onun Ararat adlı oğlu yaraqlılar bizi həmin pəyəyə dolduranda görmüşdü. Onların evində rəngsaz işi görmüşdüm. Oğlan məni tanıyırdı. Gedib atasına xəbər verir ki, Cəmil də burdadı. Bir zənbil çörək gətirmişdi, yarım litr araq, qoz-fındıq, pendir, bir də şoraba. Dedi, bilirsən mən kiməm, Şuranın oğluyam, bunu sizə atam yollayıb. Hərəyə belə-belə (əli ilə göstərir) - bir tikə-bir tikə paylaşdırdıq camaata... Üç gün idi ki, camaat ac və susuz idi.

...Bundan sonra başladılar adamları dəstə-dəstə aparmağa. Hara apardıqlarını bilmirdik. Dindirməyə, dəyişdirməyə, nə bilim daha hara. Axıra biz qaldıq. Bir neçə adam, mən və indi artıq rəhmətlik qardaşım Məmməd. Oradan bizi gətirdilər Əsgərana. Əsgəranda bizə elə işgəncələr verirdilər ki, hətta indi xatırlayanda dəhşətə gəlirəm.

...Ağzımda dişlərim qızıldan idi. O dişləri Xankəndində Ruben adlı bir erməni millətindən olan diş texniki düzəltdi. Dinc vaxtı. Hətta Rubenin arvadı tez-tez mənə deyirdi ki, öz dişlərinə heyfən gəlmir, onları yondurub qızıl elətdirirsən? Nə biləydim ki, bir ermənin düzəltdiyi dişləri başqa bir erməni vəhşicəsinə sökəcək, sağlam dişlərimi də sındıracaq.

15 il Əsgəranda işləmişdim. Kiçikdən böyüyə əhalinin hamısını, o cümlədən, yanğından mühafizə dəstəsinin rəisi Karonu da yaxşı tanıyırdım. Kapitan rütbəsində idi. Karo gəldi yanımıza. Bu bizi vəhşicəsinə o qədər döydü... Silahlıların köməyi ilə bizi yerə yıxır, təpikləyir, döyüb öldürürdü. Mənim ağzımdakı dişlərimi də iri bir mismarçıxardan kəlbətinlə xarta-xartla hamısını sındırdı. Əngimdə olan iri, köklü, salamat dişləri də vəhşi kimi mismar kəlbətini ilə kökləyib çıxardır, sındırırdı. Ağzım qanla dolmuş, üz-gözüm, üst-başım qanın içində idi.

...Bizi salmışdılar türmədə balaca-balaca beton kameralara. Nəfəslik də yox idi. Erməni dığaları qruplarla gəlir, bizi vəhşi kimi, dəli kimi döyüb, yorulub sonra çıxırdılar. Üzümə, başıma, bədənimin hər yerinə vurur, partladır, sındırır, qanıma qoltan edib gedirdilər.

...Biri uzunboğaz çəkmə ilə ağız-burnum qarışıq sifətimə necə vurdusa, dodaqlarım partladı, ağzımda qalan bir iki dişim də ovulub töküldü. Burnumdan isə qan elə fişqırır axır ki, elə bil, bir heyvanın başını kəsmisən və qan "fiş-fiş" edə-edə sellənib axır. Yıxılmışam bir küncdə, qarnıma, başıma, qabırğalarım, belimə, sinəmə, sifətimə, qılçalarım, ayağımın yaralı yerinə təpikləməkdə davam edir.

Bağırıb dedim ki, alçaq, bir dəfəlik sinəmdən vur ki, qurtarsın də bu. Hamısı silahlıdır axı... Qardaşım da orda

idi. İndi ağzımdan, burnumdan, sifətimdən qan axıb tökülüb yerə, sement-beton döşəmənin üstünə. Xocalıdan daha bir kişi - əsl Ermənistandan olan Canan adlı bir mal həkimisi var idi - o da orda idi. Özü də çox yaxşı bir adam idi. Bu bir az kök idi. Erməninin biri mənə döyənə əmr etdi ki, buna bu günlük bəsdir, get o kökü yıx yerə! Bunu yıxdılar yerə, düşdülər üstünə... Uzunboğaz çəkmə ilə təpədən dırnağadək vurmaqları yer qalmadı. Neçəsi birdən çıxır bunun üstünə palçıq kimi ayaqlayır, balta kimi təpikləyirlər. Mən elə vəhşiliyi heç indi də təsəvvür edə bilmirəm. Canan kişini təpiklədikləri vaxt birdən mənə döyənənin biri gördü ki, qan tökülüb yerə, qayıdıb sifətimdən nətəri vurdu! Və qışqırdı: "Tez ol, ye qanı!". Məndən əl çəkmir və bağıra-bağıra, mənə vura-vura tələb edir ki, mən o yerə tökülən qanı yeyim. "Ağzınla, dilinlə, sil-süpür, təmizlə, qanı ye!" - deyir. Axı mən necə edim, mən o qanı nə təhər yeyim?! Axı mən nə edim indi? Bu anda bir dığa gəldi və onu çağırdı, "komandır çağırır", "rəis çağırır", - nə iş belə bir söz dedi. Bu qapını açıb o yana gedən kimi mən tez dəsmalımı çıxarıb bu qanı dəsmalla süpürədim, yığdım cibimə. Həmin qan tökülən yeri sildim, təmizlədim, tozlu, torpaqlı, qanlı-zadlı yığdım cibimə. Bilirəm ki, indi gələcək və deyəcək ki, hələ yeməmişən? Bir əlimlə yerdən qanı siyirir, o biri əlimlə də köynəyimin yaxasını burnuma tutmuşam ki, daha qan axıb yerə tökülməsin.

...Bu cür döymə əməliyyatları fasiləsiz davam edirdi. Kimsə, o cümlədən mən də, cəsarətlənib "əlində avtomatın var, bir dəfəlik öldür!" - deyəndə rişxəndlə gülüb deyirdilər ki, "yox, bizim xoşumuza belə öldürmək gəlir". Sən bunların cəlladlığına fikir ver ha, gör insanı hansı əziyyətlə, əzabla öldürürlər...

...Birində də qardaş, Allahım haqqı, məni bax belə sürü-
dülər ortalığa - o vaxtı da belə qara telim vardı - biri tutdu sa-
çından, başladı başımı yerə, beton döşəməyə, divara döymə-
yə. Barmaqlarım da soyuqdan donub, keyiyib və şişib, ayaq-
larımı hiss eləmirəm. Neçə gündür ayaqyalın qarın-buzun,
suyun-palçığın içindədir. Məni o qədər çırpdılar, o qədər
çırpdılar, daha nə ağz-burun qalıb, nə də canımda qanım...

Mənim Çernobıl əlili olan oğlum, rəhmətlik Kamil ya-
nımdan azad olmuş adamlardan eşitmişdi ki, sağam, orada-
yam, qardaşım Məmməd də ordadır, o, gedib hansısa
kənddən bir erməni tutub gətirmişdi. Məni və qardaşımı
onunla dəyişdilər. Dəyişəndə də bizə əzab verdilər. Bir
qəribə maşın gətiriblər. Türmə maşınıdı, nədi. Döşəməsi
də, divarları da, tavanı da dəmirdəndir. Arxasını açdılar ki,
çıxın. Nətəhər çıxaq, ayaq yox, əl yox, o qədər də burala-
rımıza vurublar, tərpənə bilmirik. Ayağı görək qoyasan
pilləkana, çıxasan ora. O dediyim kapitan Karonun ayaq-
qabısının dabanında nal var idi. Vurub əzikləyib bütün əli-
mizi, ayaqlarımızı, barmaqlarımızı. Barmaqlarımın hamısı
qırılıb, ayağımın altına tökülüb. Hal-hazırda ayaqlarımda
barmaq yoxdur. Hə, indi mən ayağımı necə qoyum pillə-
kana qalxım. Qardaşım məndən də betər gündə idi. Onu
söykədim maşına, bir təhər qolumla, dirsəklərimlə itələ-
dim saldım maşının içinə. Özüm də dizimi qoydum pillə-
kana, dirsəklərimi dayayıb bir təhər qalxdım. Ağrı məni
öldürürdü. Diz də, dirsək də sümükdü, daldan da təpiklə
çəlladlar vurur ki, tez ol, min maşına... Azacıq da əsə-əsə
dartınıb, güclə aşıdım maşının içinə.

...And olsun Allaha, bu maşının içində bizi top kimi oy-
natdılar. Qəssab maşını kimi, hər yer lay dəmir, tutmağa
yer yox ki, barı çiyinimizi söykəyək, hər tərəf sürüşkən.

Əsgərandan Ağdama bir 12 kilometr var də... Bu köpəkoğ-
lu şover maşını sürür sağa-sola, sağa-sola. Elə də sürətlə
sürür... Qəflətən əyləci basır... Biz də bir-birimizi qucaq-
lamışıq ki, bəlkə heç olmasa, bir tərəfimiz salamat qalsın.
Maşın top kimi bizi atır, çırpır o divara, bu divara. Əyləci
basanda cəmdək kimi gəlib çırpılırdıq qabaq dəmiro. Tə-
miz özümüzü itirmişik. Necə ki, bir ölü... Leş kimi gəlib
çıxdıq Ağdamın Qarağacı qəbiristanlığına. Yəqin yadında-
dır, arada bir körpü var də, orada qapını açdılar. Baxdım
ki, hə, bura Ağdamın ərazisi, Qarağacı qəbiristanlığıdır.
Bu tərəfki üzümlük də Əsgəranındır. Bizi düşürdəndə
gördüm bizimkilər, mənim o rəhmətlik oğlum da onlarla
gəldilər. Girdilər qoluma, apardılar...

...Bakıda, Respublika Xəstəxanasında əməliyyat və üç
ay müalicə olundum.

...Əgər torpaqlarımız azad olunsaydı, başıma gələnlərin
heç birini vecimə almaram.

Vüqar əsirlikdən azad edildikdən sonra

Vüqargilin ailəsini Qarabağa gələn vaxtlardan tanıyırdım. Böyük qardaşı Məhərrəmlə bir müddət bir idarədə, bir yerdə işləmişdik. Sakit və mehriban ailə idilər. Məhərrəmin Şuşaya gəldəndən sonra Əlizadə adlı bir oğlu olmuşdu. Öz doğma yurd yvasından, dədə-baba torpağından didərgin düşmüş ailənin bu hadisədən sonra gözlərinə işıq gəlmişdi sanki. Üzlərinə təbə-

süm qonmuşdu. Sevinirdilər, Əlizadənin gəlişinə. Ancaq, bu xoşbəxtliyin də dadını-ləzətini çox yaşaya bilmədilər... Onlar hamısı bir çox digər həmyerliləri kimi Şuşadakı "Qarabağ" pioner düşərgəsində məskunlaşmışdılar əvvəlcə. Az keçməmiş hamısı Xocalıya köçürüldü. Şuşada yalnız Məhərrəm qaldı öz ailəsilə. Xocalıda da tezliklə başlarına müsibət gəldi.

Hazırda Vüqargil də Pirşağıda yaşayırlar.

- Biz ailəməzlə birlikdə - 1988-ci ildə məlum hadisələrlə əlaqədar Ermənistandan qaçqın düşüb, gəlib Xocalıda məskunlaşmışdıq. Azərbaycanda, Qarabağda o zaman baş verən hadisələr hamıya məlum olduğu üçün, bu barədə geniş danışmaq istəmirəm. 1991-ci ildə Xocalıda yaradılan özünümüdafiə batalyonuna yazıldım və əsgər kimi fəaliyyətə başladım. Onda 21 yaşım var idi.

...1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-a keçən gecə ermənilər həmin vaxtadək olan bütün hücumlardan amansızlığı və daha dəhşətli olması ilə seçilən irimiqyaslı hücumu keçdilər. Həmin anda mən postda idim. Bizim postumuz "86-cı" deyilən sahədə idi və oradan ermənilərin Xocalının demək olar ki, dörd bir yanından hücumu keçdiyi görünür və bilinirdi. Gecənin bir vaxtına qədər müdafiəni möhkəm saxladığımız və erməninin şəhərə girməsinin qarşısını ala bildik. Lakin qüvvələrimiz nəinki qeyri-bərabər idi, hətta həddindən çox fərqli idi və Xankəndindəki 366-cı alayın texnika və iri çaplı silahları ilə silahlanmış, həmin alayın şəxsi heyətinin də xeyli hissəsini öz sıralarına cəlb etmiş ermənilər həm sayca, həm də silah-sursat cəhətdən bizdən xeyli üstün idilər. Bu hücumların qarşısını almaq bizim qüvvəmizlə praktiki olaraq mümkün deyildi. Atışma nəticəsində hər iki tərəfdən itkilər olsa da, biz geri çəkilməyə məcbur olduq. Ermənilərin qanlı hücumu, bir daha təkrar edirəm, onunla xarakterizə olunurdu ki, əvvəla xeyli sayda hərbi texnika-tanklar, "BMP" və "BTR"-lər var idi, ağır artilleriya və iri çaplı pulemyotlar ara vermədən atırdı. Canlı qüvvə isə həddən çox idi. Hücumlar çox amansız idi və bir neçə saat ərzində artıq bütün şəhəri oda qalamışdı. Uzun müddət ağır texnika şəhəri kənardan fasiləsiz atəşlə şumladıqdan və şəhər dəhşətli şəkildə yanmağa başladıqdan sonra artıq piyada qoşunlar şəhərə daxil olurdu...

...Biz geri çəkilməyə başladığımız. Geri çəkildikcə, özümüzə mövqe tuturduq, müdafiə və özünümüdafiəni, atışmanı davam etdirirdik. Bizim postumuz Əsgəran istiqamətində, Xocalının Əsgəran tərəfində olduğuna görə biz şəhərin içinə doğru çəkildik.

...Şəhərin içinə doğru çəkilərkən gördük ki, bizim ailə üzvlərimiz - atam, anam, qardaşım Etibar, bacım Adilə, xalamın yoldaşı Samran dayı, xalam, xalam oğlu Soltan, Xocalıda qonşumuz olan Ermənistandan qaçqın gəlmiş Mumuş kişinin ailəsi, Paşagilin, Əligilin ailəsi, Cəlil kişinin ailəsi və başqa ailələr də daxil olmaqla xeyli Xocalı sakini əsasən də qocalar, uşaqlar və qız-gəlin yığışblar Cəlil kişinin zirzəmisinə. Biz də şəhərə kimi həmin ərazini müdafiə etməyə çalışdıq. Həmin məhəllədə mövqə tutaraq erməni-rus dəstələrini yaxın buraxmırdıq. Onlar da bizi hər tərəfdən yağış kimi atəşə tuturdular.

...Bizim postda həm özünümüdafiə batalyonunun əsgərləri, həm də polislər var idi. Komandirimiz Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (ölümündən sonra - K.K.) adına layiq görülmüş Tofiq Hüseynov idi. Şəhər saat 5-6 radələrində Tofiq Hüseynov, yanında bir neçə əsgər şəhər tərəfdən gəldilər. Bizə bildirdilər ki, hər tərəfi erməni tutub və heç bir çıxış mümkün deyil, mühasirədəyik. Bu xəbərdən sonra zirzəmidəki qarı-qocanı, uşağı, qızı-gəlini topladıq ki, bəlkə bir təhər eşiyə çıxarda bildik. Bir neçə yerdən çıxmağa can atsaq da bizi gülləbaran eləyib qaytardılar. Geri qayıdır, binaların arası ilə ora-bura qaçır və mühasirədən çıxmağa can atırdıq. Nəhayət, sonuncu ümid yeri kimi ipək fabrikinin yanından da keçmək istəyəndə orada da qarşımızı kəsdilər. Biz şosse yolu keçib, Qarqar çayının vadisinə çıxmaq istəyirdik. Bir binanın başından keçməyə fürsət yaranmışdı. Tofiq Hüseynov və bir neçə əsgər oradan keçmək istəyərkən həmin aralığı yenə də atəşə tutdular. Biz keçə bilmədik, amma Tofiq Hüseynov, onunla birlikdə Nazim adlı bir nəfər, mənim xalam oğlu Soltan Kərimov - o da polis əməkdaşı idi - özünümüdafiə batalyonunun əsgəri

Famil Orucov keçdilər. Şəhər təzə işıqlaşdı və onlar yolu keçərkən gördük. Onlar yolun kənarındakı arxa atılarkən onlardan birini vurdular. Ancaq bilmədik ki, güllə kimə dəydi, xalam oğlu Sotanamı, Familəmi... Çünki indiyədək də onların heç birindən, heç bir xəbər yoxdur.

...Biz istiqaməti çaylaq tərəfə dəyişməyə məcbur olduq. Düşündük ki, bəlkə çaylaq boyunca, çayın içində mühasirədən çıxmağa bildik. Çaylağa çatana qədər yol boyu külli miqdarda ölmüş əsgərlərin və dinc əhəlinin, xüsusən də qocaların, qadın və uşaqların meyitləri ilə dolu idi. Nə qədər yaralılar da var idi... Artıq işıqlaşdı, çaylağa çatanda bir də baxdıq ki, ermənilər ətrafımızı aldılar. Bizim topamızda 60-70 adam var idi ki, onların da əksəriyyəti qarı, qoca, qız-gəlin, uşaq idi. Biz də mövqə tutmağa, müdafiə olunmağa, camaatı qorumağa çalışsaq da, mümkün olmadı. Erməni yaraqlıları açıqlıqda və çox yaxın məsafədə olan həmin 60-70 adamı gülləbarana tutdular. Adamları ot kimi biçirdilər. Üzbəüz atır və qırıb tökürdülər. Mən belə ağlasığmaz vəhşiliyi heç vaxt təsəvvür edə bilməzdim... Bir anlıq gözlərimiz önünə gətirək. Bir topa adam hamısı da ayaq üstə. Bax, elə bil ki, bir maşın odunu qırıb yerə tökərsən, bax eləcə, necə deyərlər, leş-leşə söykənmişdi. Hamısı üst-üstə... Təəssüf ki, biz heç nə edə bilmədik. Bu mənim üçün çox ağır bir səhnə idi və onu xatırladıqca, yenə də özümə gələ bilmirəm. O adamların bir çoxunu şəxsən tanıyırdım və indi də heç vaxt unuda bilmirəm. Əli kişinin gəlini və qızı Mələhət (oğlu isə yaralandı), Mumuş kişi, həyat yoldaşı, oğlu, Cəlil kişinin gəlini (oğlu Muğanı bir az əvvəl, gecə vurmuşdular və o, mənim qollarım üstə dünyasını dəyişdi. İki əlli yaxamdan tutmuşdu... Qışqırırdı: "Su! Su! Vüqar, mənə su ver! Vüqar mənə su ver!". Su-

yu da o anda haradan tapmaq olardı ki? Cəlil kişi isə bu səhnədən dəhşətə gəlmişdi. Bircə oğlu gözləri qarşısında ölürdü. Buna dözməkmi olardı? Cəlil kişi başına, gözünə döyürdü, Paşa kişi (qızı isə orada yaralandı, sonra dəyişdilər, indi də əlildir), Tariyel, Rəhim kişi, həyat yoldaşı Ağca arvad və başqaları... Hamısı üst-üstə yığılmışdı. Qardaşım Etibar da orada yaralandı...

...Bunun ardınca hamımızı əhatəyə alıb tutdular. Onsuz da patronlarımız da qurtarmışdı. Və bizi gülləyə tutarkən kiminsə salamat qalması sırf təsadüf idi. Bizi oradan (sağ qalanları) toplayıb bir evə yığdılar. Oraya bir az da adamlarımızı toplayandan, üst-başımızı yoxlayandan sonra bizi həmin evdən çıxartdılar. Yaralıları da şəllədilər belimizə. Hər salamat adama bir yaralı... Bizi həmin çaylaqdan keçirərək gətirdilər şəhərin camaat arasında "Yerli Xocalı" deyilən digər hissəsinə. Orada yığdılar yenə bir evə. Yaralıları və xəstələri topladılar zirzəmiyə. Bizim aramızda Əhməd adlı bir məhsəti türk də var idi. O da Xocalı polisində işləyirdi və onu da artıq əsir götürmüşdülər. Orada onu bizdən ayırdılar.

Bizimlə vuruşan erməni əsgərlərdən biri dedi ki, mənim xalam oğlu sizinkilər tərəfindən tutulub. Ona görə də qardaşım Etibarı tutdu ki, səni aparıram, xalamoğlu ilə dəyişəcəm. Onları çıxardanda həmin erməni əsgəri tutdum, dedim ki, öldürməyə aparırsınızsa, onun balaları var, onu aparma. Öldürməyə aparırsansa məni apar. O da mənə belə istehza ilə baxıb, güldü... Sonra, bizə dedilər ki, yaralıları çıxarın. Onları yuxarı qaldıranda həmin əsgər məni də onlardan ayırdı. Oradan da atam-anamgil heç bilmədilər ki, mən necə oldum, məni hara apardılar. Həmin vaxt ailə üzvlərimizdən atam, anam, qardaşım Etibar, bacım Adilə və mən orada idim. Məni onlardan ayırdılar. Oradan hə-

min erməni məni gətirdi Xocalı avtovağzalının müdiri Vaqifin evindəki qarajına. Mən ora çatanda gördüm ki, bayaq dediyim Məhsəti türkü olan Əhmədi burada bağlayıblar. Əllərini və ayaqlarını bağlayıb yırıqlar qarajın içində yerə (sonralar mən azad olub Bakıya gələndə atamgil danışdı ki, Əhmədin başını bizim yanımızda kəsdilər).

...Məni oradan Vaqifin qarajda olan "QAZ-24-10" xidməti maşınına oturdub apardılar Xankəndinə. Xankəndində əllərim bağlı vəziyyətdə məni zəncirlə bağladılar bir tövlədə. Yerə vurulmuş, heyvan bağladıqları bir mıxa bağladılar məni. Başımdan, qollarımdan və bədənimdən. Bütün bədənim zəncirlənmişdilər. Orada mənə verilən işgəncələr dilə gətirmək mümkün deyil. Məni ora aparən əsgərin qohumları, qonşuları, dostları toplaşaraq, məni döyür, əzab-əziyyət, işgəncə verirdilər. O qədər döymüşdülər ki, daha bədənim heç nə hiss eləməirdi. Sümüklərim şaqqıltı ilə sınırdı. Dəmirle, ağacla, yaba ilə, bel ilə, əllərinə nə keçsə onunla döyürdülər. Qadın, kişi, qoca, cavan, uşaq - hamı gəlirdi tövləyə mənə baxır, gülür, döyür, söyür, lağa qoyub gedirdilər. Avtomobil ressorundan düzəldilmiş bıçağı bax buramdan (əli ilə göstərir) necə vurmuşdularsa, qanım axıb bütün bədənim bürümüşdü. Bir neçə gün sonra gördüm ki, paltarım hamısı qandan yapışıb bədənimə. Məni ora aparanda demişdilər ki, dəyişdirəcəyik. Bu qayda ilə mən orada 43 gün yaşadım. Ya gündə bir dəfə, ya iki gündən bir əl boyda quru çörək, bir neçə qurtum da su verirdilər ki, acından ölməyim. O müddətdə həmin erməni mənə 2-3 dəfə məktub yazdırdı ki, verəcəm Ağdamın Xalq Cəbhəsinə ki, sənin yiyələrin mənim adamımı axtarıb tapsınlar və biz sizi dəyişək. O məktubları yazandan sonra da bir müddət keçdi, gördüm heç bir xəbər yoxdur, qərara gəldim ki, özü-

mü öldürüm. Ancaq bu da çox çətin idi. Çünki zəncirlənmişdim və özümə qarşı da heç nə edə bilmirdim. Əl-ayağı bağlı özümü necə asım, necə öldürüm? Düşünürdüm ki, bir belə vaxt keçib, amma bir soraq yoxdur. Xüsusilə də o halda pis olurdu ki, arada bir məni girov saxlayan erməni ilə birlikdə vuruşan hərbi geyimli yaraqlılar gəlirdilər. Onlar gah mənə avtomatla hədə-qorxu gəlir, indi səni güllələyəcəyik deyir, gah da "bu gün bir yoldaşımız həlak olub, səni aparıb onun qəbrinin üstündə başını kəsəcəyik" kimi sözlər işlədirdilər. Belə-belə şeylər də canımı lap boğazıma yığmışdı. Dəmiri qaz peçinin üstündə qızdırıb ayaq pəncələrimə basaraq dağlamışdılar, yeri indi də qalır. Şura adlı bir qonşu var idi. Hər gün məni döyürdü. Amma bir kişi var idi. İndi adını çəkmək istəmirəm. Qorxuram ki, ona orada nəşə edələr. O, mənim yanıma gələndə hər dəfə bu hadisələri başlayanlara nifrətini bildirir, ermənilərə söyüşlər söyləyirdi. Bir-iki dəfə də mənə yemək gətirdi, su gətirdi. Bəzən də məni döyürdülər ki, Ermənistandan çıxmısan, niyə gedib başqa yerdə yaşamırdın? Niyə gəlib burada bizimlə vuruşursan? Niyə gedib Bakıda yaşamırdın? Niyə bir də bizimlə vuruşmağa gəlirdin? Bir də döyürdülər ki, niyə erməni dilini bilmirsən? Sən bu qədər müddəti Ermənistanı yaşamısan, ermənicə öyrənməmişən. Deməli, sən millətçisən, ona görə də ermənicə heç nə öyrənməmişən. Bax, buna görə mənə çox əziyyət verirdilər.

43 gündən sonra erməni gəldi ki, səni aparırıq dəyişməyə. Dedi ki, məktubuna cavab var. Məni oradan açıb gətirdilər Hadrutun Tağ kəndinə. Yolda maşına mindirəndə gördüm ki, rəhmətlik Əlif Hacıyevin atası Lətif kişi də buradadır. Onu da Xankəndindəki türmədən götürüblər və dəyişməyə aparırlar. Mən istədim onu tanıdığımı bildi-

rəm, adını çəkəm, görüşəm, o işarə elədi ki, dinmə, sus. Yəni məni tanıdığımı biruzə vermə. Mən öz adımla bildirməmişəm, ayrı ad demişəm, məni tanısalar, bilsələr Əlifin atasıyam öldürərlər.

...Bizi o kənddə bir evə gətirdilər. Bir gün saxladılar. Bir gün əlaqəyə çıxı bilmədilər. Dedilər ki, danışmaq olmur. Bir gündən sonra məni çıxartdılar. Lətif kişi yenə qaldı orda. Məni gətirdilər Füzuli ilə Hadrut arasında Köşbək deyilən bir məntəqədə onların istədikləri və böyük qardaşım Məhərrəmin də böyük əziyyətlər, məşəqqətlər hesabına tapıb gətirdiyi həmin erməni ilə - Xankəndi şəhər sakini kimi bildiyim Vahan Vartanyan ilə dəyişdilər. Məni tövlədə saxlayan isə həmin Vahanın qardaşı Volod idi....

Məni ailəməzdən ayırdıqlarına görə azad oluncayaqədər onlardan heç bir xəbərim olmadı. Azad olub bir-birimizə qovuşandan sonra öyrəndim ki, məndən sonra qadınları ayırıb Füzuli tərəfə gətiriblər. Orada onları qarda-boranda pəncərə şüşələri qırıqlanmış, sınıq-salxaq köhnə avtobusa yığmışdılar. Bir müddət sonra onları orda dəyişmişdilər. Amma atamı, Etibargili Xankəndinə türməyə aparmışdılar. Ancaq onları da məndən qabaq dəyişmişdilər.

Xocalıya köçəndən sonra mən polisdə işə girmişdim. Bütün digər polis işçiləri kimi mən də şəhərin müdafiəsinə də iştirak edirdim. Orada yeni tikilən fin evlərindən bizim ailəyə də vermişdilər. Mehdi kəndin aşağı istiqamətində "Türklər məhləsi" deyilən yerdə yaşayırdıq...

Etibar Vüqardan böyükdür. Onun da azad olunması üçün böyük qardaşı Məhərrəmin çəkdiyi əziyyətlər barədə danışır. Ona bu işlərdə kömək etmiş adamları minnətdarlıqla xatırlayır. Etibarın əsirlikdə məruz qaldığı işgəncələr sağlamlığında çox böyük mənfə iz qoyub. Ancaq, neyləmək olar, indi olub keçənləri

ri dəhşətlə xatırlasa da, yenidən öz ailəsinə qovuşa bildiyi üçün qardaşı Vüqar kimi, o da Tanrıya duaçısıdır.

Hər iki qardaş artıq dünyalarını dəyişmiş valideynləri - Əli dayı və Ziba xala haqqında çox böyük kədər, hüzn, təəssüf hissi ilə danışır. Çünki onlar "Xocalı gecəsi"ndə əsir düşəndən sonra məruz qaldıqları işgəncələrdən aldıqları sarsıntı, zədə nəticəsində azad olandan bir neçə il sonra həyata vida dedilər. Çox yaxşı adamlar olan, ikisi də mehriban, sakit, mülayim olan Əli dayıya da, Ziba xalaya da Tanrıdan rəhmət diləyib Etibarı dinləyərk.

- Həmin yerdə - çaylaqda bizi mühasirəyə alıb tutduqdan, gətirib Ermənistandan qaçqın düşüb Xocalıda məskunlaşmış, rəhmətlik Həmidin evinə yığıldıqdan sonra, Vüqarı bizdən ayıraraq apardılar. Əvvəlcə məni aparmaq istəyirdilər. Dedilər ki, səni aparırıq dəyişməyə. Başqa bir erməni də dedi ki, sizin hamınızı bir evə yığib yandıracağıq. Dedim ki, Vüqar, mən az-çox dünyanı görmüşəm, evlənmişəm, uşaqlarım var. Bir halda ki, məni dəyişməyə aparırlar, gəl sən get. Mə-

nim yurdumda qalan olacaq, yəni övladlarım var. Gəl, Vüqar, sən get. Vüqar onda subay idi. Belə deyəndə, anam ağladı. Bunu gören (Vüqarı aparan) erməni aşağıya çöküb, öllərini dizlərinin üstünə qoyub, ermənəcə anama dedi: "Ana, mənim də anam var, ağlama. Mən sənə söz verirəm ki, oğlunu nə yolla olur-olsun dəyişəcəm. Dəyişilməsə də, aparıb sərhəddə onu buraxacam". Ondan sonra Vüqarı ayırdılar bizdən, bizi isə yığdılar, üst-üstə qalaqladılar qoşqulu maşının lafetinə, elə həmin gecə apardılar Xankəndinə. Əvvəlcə, aparıb avtobazada doldurdular köhnə avtobusa. Sonra gəldilər kişiləri ayırdılar. Əvvəlcə dedilər ki, kişilər gəlsinlər, yaralıları var, kömək etsinlər onları aparaq xəstəxanalara. Bizi yığdılar bir yükünü özübəşaldan dəmir kuzovlu "KamAZ"a, üst-üstə. Apardılar türmənin həyətidə qaldıraraq daş kimi tökdülər yerə. Oradan da sulu qar yağa-yağa, yer də su, qar, buz, palçıq bizi sürüyə-sürüyə doldurdular kameralara. Beton kameralar, pəncərələri də açıq. Dəmir barmaqlıqlar var idi, amma şüşəsiz. Qapılar da dəmirdən...

...Orada xeyli qaldıq. Orada bizə dəhşətli işgəncələr verdilər. O qədər və elə dəhşətli döyürdülər ki, indi onu demək, təsvir etmək də mümkün deyil. Təpiklə vurub atamın çənəsini sındırıbmışdılar. Mənim isə bir başına rezin dəstək salınmış yoğun armatur parçası ilə vurub qılçamı sındırıbmışdılar. Bir qılçamda isə güllə yaraları var idi.

...Bizi dəyişməyə aparanda, yeriye bilmirdim. Dəyişmək də 5-6 gün mümkün olmurdu. hər dəfə rabitəyə çıxanda, atışma düşürdü və görüş mümkün olmurdu.

...Bizi də Hadrutun ya Tağ, ya da Tuğ kəndinə aparıb oradan Füzuli ilə dəyişmək istəyirdilər. Ağdamda mümkün olmadı. Onların istədiyi ermənini böyük qardaşım Məhərrəm tapıb gətirmişdi.

Nəcəfovlar ailəsi. Şuşada Xanqızı bulağının yanında.
 Ön cərgədə (soldan) Güləndam, Adilə, ..., Zibə xala,
 arxa cərgədə Vüqar, Etibar, Məhərrəm, Əli dayı və onun
 bacanağı Samran kişi. Onlardan beş nəfər əsir düşmüşdü:
 Vüqar, Etibar, Adilə, Əli dayı və Zibə xala. Samran kişi,
 oğlanları Frunz və Soltan Kərimovlar, eləcə də Firəngül xanım
 vəhşicəsinə qətlə yetirilmişlər.

Dəyişmə prosesi başlayanda atamı buraxdılar, məni isə bağladılar tankın lüləsinin qabağına. Guya onlara məlumat çatdırmışdılar ki, onların adamının, bizlə dəyişilən ermənin burnu, qulağı kəsilib, gözlərini çıxarıblar. Onlar da atamı buraxıb dedilər ki, qocanı buraxırıq, sən qalırsan. Atama dedilər, get, əgər deyilən düz olsa, oğlunun tikələ-rini göndərəcəyik sənə. Nə atamda, nə məndə insan sifə-ti qalmamışdı. Sir-sifət yox idi. Bədənimizi də şil-küt elə-mişdilər. Atamı dəyişilən yerə gətirəndə Füzuli tərəfin-dən verilən erməni onu görüb atamı gətirənlərə deyir ki, bunu niyə bu günə salmışınız? Bu necə adamdır? Mənə də baxın, özünüz saxladığınıza da. Bunu niyə meyit eləmis-i-

niz? Sonra da soruşur ki, bəs oğlu hamı? Deyirlər ki, belə... Deyir onda mən getmirəm, gedin oğlunu da gətirin, sonra məni apara bilərsiniz. Gəldilər, məni hərbi odeyalın arası-na qoyub sürüdülər. Gətirdilər, bir təpə vardı, oranı aşan-da, Məhərrəm elə bilib ki, məni öldürüblər. Bir o yadı-mdadır ki, Məhərrəm əllərini belə qaldırdı: "Qardaş!" - de-yib qışdırdı və üzünü üstə yıxıldı qarın içində. Bu anda bizim əsgərlər çatdılar. Məni gətürdülər.

...Dəyişildəndən sonra bizi gətirdilər Füzuliyə. O qədər işgəncə çəkmişdim ki, çox şeyi anlaya, yadda saxlaya bil-mirdim. Bir onu bildim ki, məni uzatdılar Əmir əmimin köhnə "Qaz 21" "Volqa"sının arxa oturacağına. Yadımda-dır ki, pəncərədən arvadlar baxıb ağlayırdılar. Biri getdi isti çörək gətirdi. O birisi dedi ki, bu çörəyi neyləyir, bu-nun çənəsi açılmaz. Getdilər su gətirdilər, mənə içirdilər.

...Oradan da bizi Bakıya gətirdilər. Atamı eksperimen-tal, məni isə travmatologiya xəstəxanasına yerləşdirdilər. İki ay on yeddi gün də orada yatdım. Onun ardınca da 6 ay Maştağada 1 saylı ruhi xəstəxanada müalicə olundum. Elə o vaxtdan bəri də iynə-dərmanla yaşayıram.

...Bizə ən çox avtobazada və türmədə əzab, işgəncə ve-rirdilər. İşgəncə verənlər əsasən hərbi geyimli və daha çox saqqallı adamlar idi. O müddət ərzində bircə dəfə xa-rici jurnalist gəlmişdi. Əvvəlcə ermənilər gəlib bizi xə-bərdar etdilər ki, xaricdən jurnalist gəlib, olmaya-bilməyə nə isə bir söz deyərsiniz, dərhal cəzalandırılacaqsınız. Jur-nalist bir-bir əsirləri dindirir, hərəyə bir söz deyirdi. Mən-dən soruşdu ki, çörək yeyirsiniz? Dedim, hə. Dedi, dilini çıxart görüm. Dilimi göstərəndə, başını tərpətdi, dedi ki, hər şey aydındır. İndiyədek də bilmirəm, ona nə aydın idi. Çıxıb getdilər. Və daha belə şey təkrar olunmadı.

Ermənilərsə, gəlir, bizi sıraya düzür yumruq-təpiklə kefləri istəyən qədər döyür, söyür, qana bulayıb gedirdilər. Əsas sözləri də bu idi ki, niyə burada - Qarabağda qalıb yaşayırınsınız. Kürün o tayına keçməmisiniz. Bilmirsiniz Qarabağ bizimdir? Armaturla, ağacla vurduqca, deyirdilər ki, Sumqayıtda bizimkiləri belə eləyiblər, indi onun əvəzini çıxırıq.

Ermənilərin hücumu axşam saatlarından başlamışdı. Ancaq inanmırdıq ki, belə bir hücum olar, yəni gözləmədik. Əslində biz başqa şey gözləyirdik. Hələ axşamdan bizə ratsiya ilə Ağdamdan xəbər vermişdilər ki, bizim əsgərlər üçün səhər yeməyi hazırlayın, gecə Əsgəranı götürəcəyk. Saat onun yarısında artıq Xocalıya hücum başladı. Əksinə oldu, götürülən Əsgəran deyil, Xocalı oldu. Bizim planımız başqa idi. Biz gözləyirdik ki, Ağdamdan Əsgəranə hücum olacaq. Buna görə biz də Əsgəran və Xankəndi istiqamətlərini gözləyirdik ki, Ağdamdan olan hücum zamanı ermənilər Xocalıya soxulmasın. Hər şey əksinə oldu.

Səhər saat dörd radələrinə qədər ermənilər texnika ilə vurdu Xocalını. Bizdə isə texnika yox idi. Bircə dənə "BRDM" var idi.

Həm texnikanı idarə edənlər, həm döyüşə rəhbərlik edənlər və həm də dinc əhalini qıranlar arasında ruslar da çox idi.

...Bizim postumuz Boz yal tərəfdə idi. Döyüş qızıxdıqca patronumuz, sursatımız da qurtarırdı. Mən geriye, polis şöbəsinə patron gətirmək üçün getmək istədim. Elə səngərdən azacıq aralanmışdım ki, mən olan yeri "BMP" ilə vurdular. Haranı, necə vurdular bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, gördüm göydə uçuram. Yerə düşəndə huşumu itirmişəm. Ayılanda gördüm ki, sağam, amma qılçamın biri yox kimidir. Bədənimə bütövlükdə 17 qəlpə dolmuşdu. Oradan qanım axa-axa, güclə, bir təhər sürünə-sürünə gəldim ki,

Məhərrəm Nəcəfov (1992).
O, doğmalarını əsirlikdən
azad etmək üçün mümkün
olmayanı etmişdir.

bizimkilər hələ atışır. Onlar əsgərlər idi. Səhərə yaxın həm atışır, həm də arvad-uşağı bir yerə toplayıb çıxarmağa çalışırdılar. Səhərə yaxın Tofiq Hüseynov gəldi və bildirdi ki, şəhərdə qırılan qırılıb, çıxma bilən də meşələrə qaçıb.

Arvad-uşağı, yaralıları da götürüb çıxmağa cəhd etsək də, ermənilər bizi mühasirəyə alıb qırmağa başladı. Çox yaxın məsafədən atəş açırdılar. Qaçma bilən çox az oldu. Qırılan qırıldı, qalanını da girov götürdülər. Tanıdığım və tanımadığım xeyli adam həlak oldu. Soltan Kərimovu, Paşanı, Tariyəli orda itirdik. Soltanın və Paşanın telyini bilmədik. Tariyəli həlak oldu. Rəhim kişini orda vurdular. Paşa oğlu Rasimi axtarmaq üçün getdi və qayıtmadı. İndiyədək də onun taleyi barədə bir xəbər yoxdur. Hər tərəfdə meyitlər var idi. Təəssüf ki, bir çoxunu tanımırdım.

Məhsəti türkü olan Əhməd mənim polis yoldaşım idi. O, tutulanda üstündə qılınc var idi. Deyirdi ki, babamdan qalıb. Əhməd cəngavər kimi bir oğlan idi. Onun əl-ayağını bağladılar. Dedilər ki, bu qılıncı vaxtilə türklər bizim babalarımızın başını kəsib. İndi Biz də həmin qılıncı sənə başını kəsib babalarımızın qisasını alacağıq. Yıxdılar yerə, həmin qılıncı da başını kəsdi. Öz qılıncı ilə... Baş o tərəfdə çıxırırdı, bədəni bu tərəfdə partlayırdı. Onun başını kəsən hərbi geyimli saqqallı erməni idi. Başla-bədən ayrılıqda bir müddət çabaladı.

Cəlil dayı hazırda Göyçay şəhərində yaşayır. Xocalının və Şuşanın işğalından sonra dəfələrlə onunla Göyçayda görüşmüşəm, söhbətlərini dinləmişəm. Amma, heç vaxt ətraflı danışdırıb yəni onun canını üzmək istəməmişəm. Bu dəfə isə onun görüşünə gedərkən öz-özümə düşünürdüm ki, bu kişiyə yenə zülm olacaq. Ancaq, neyləyək, bu işi də görməliyik. Bu barədə üzrxahlığımı bildirəndə, xəfifcə gülümsəyib dedi ki, "onsuz da Cəlilin canı daşdı, dəmirdi. Başıma gələn məşəqqətdən, müsibətdən sonra guya yaşamağım nəyə lazımdır ki?.. Ancaq, dərdimiz təkcə bu deyil ki!". Yeri gəlmişkən, Cəlil dayı o biri dərdləri haqqında da danışdı. Ancaq, bu kitabın mövzusunə aid olmadığı üçün saxladığ sonraya.

- 1937-ci ildə anadan olmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Xocalının yollarını bağlamışdılar, Xocalı blokadada idi. Zori Balayan mitinqdə demişdi ki, Xocalı açardı, Laçın qara qapı. Açar alınsa, qapı öz-özünə açılacaq. Fevralın 25-26-da Xocalıda bir sutka qırğın oldu, ətraf azərbaycanlı yaşayış məntəqələrindən bir güllə atılmadı, köməyimizə qələn olmadı.

Mən 4 il döyüşdə olmuşam. Həmin gecəni də Xocalıda döyüşdə idim. Tofiq Hüseynovun batalyonundaydım. Biz Əsgəran istiqamətində müdafiə döyüşündə idik. Xocalıya hücum hər tərəfdən edilirdi: Əsgəran rayon mərkəzi, No-

raguş kəndi, Xankədi şəhəri və başqa istiqamətlərdən. Erməninin qoşunu bütün hər yere yayılaraq Xocalını mühasirəyə almışdı. Xarici ölkələrdən də erməniyə kömək gəlmişdi. Əsas kömək qüvvəsi isə Xankəndində yerləşən 366-cı rus alayından verilmişdi.

Fevralın 25-də hələ axşamdan Xocalı ətrafına tanklar və başqa texnika növləri cəmləşirdi. Getdikcə canlı qüvvə də irəliləyirdi. Gecə səhərə qədər ağır texnikadan atılan partladıcı, yandırıcı atəşlə Xocalını yerlə yeksan etdilər. Qızlar-gəlinlər başları kəsildi, 26-ı səhərə kimi döyüşdük. Düşmənin gücü gəldi. Silah-sursatımız qurtardı. Qollarımızı qandallayıb bizi əsir götürdülər. Həmin vaxtlarda mən Xocalının yeni salınmış hissəsindəki "Fin" evlərinin yanında idim. Hər tərəfdə tutulan əsir və girovların xeyli hissəsini bizim yanımıza gətirib topladılar. Mənim gözümün qabağında bir gəlinin qucağındakı körpə, südəmər bəbəyə beş dənə avtomat gülləsi çaxıb parça-parça elədilər. Ondan tələb edirdilər ki, Tofiqin yerini de. O da deyirdi ki, mən tanımıram. O gəlinin sinəsinə - hər iki döşünün üstündən avtomatla atəş açdı cəllad. Təkcə mənim ailə üzvlərimin deyil, təxminən 100 nəfərədək məxluqun meyiti elə bir yerdə qaldı. Mənim isə gözümün ağı-qarası bir oğlumu, qardaşım qızı olan gəlinimi - onlara 9 ay idi ki toy eləmişdim, - gəlinimin bətnində olan, hələ dünyaya göz açmamış 7 aylıq günahsız körpə nəvəmi, həyat yoldaşımı və 16 yaşında bir qızımı gözlərimin qarşısında qırdılar, qətlə yetirdilər. Elə orada - Xocalının içində, camaatın gözləri qarşısında.

Bizim yalnız 3 nəfərimizdə avtomat var idi. Başqa kömək yox idi. Bu səhnəni gözləriniz qarşısına gətirin, meyit-meyitə qarışmışdı... Əlimdəki avtomat da axırda

patronu buraxmırdı. Onu da vurdum bloka ki, daha bu nəyimə lazımdır?

Axşam saat 8-ə qədər bizi orada meyitlərin yanında saxladılar. Axşam olanda gördük ki, yenə də çox yerdən adam yığıb gətiriblər. Yaralı, şikəst, sağ-salamat, qadın, uşaq və s. Bir də "Belarus" a qoşulu lafet ("panelovoz") gətirdilər. Qadın, kişili, uşaq, qocalı, yaralı - hamısını doldurdular maşına. Bir nəfər bunların olından buraxılıb qaçmaq istədi. Bunun hər tərəfini kəsib tutdular, bax belə parça-parça doğradılar. Onu elə vəziyyətə salmışdılar ki, tanımaq mümkün deyildi. Heç Xocalıdan olan qapı qonşunu da tanıya bilmirdin ki, bu kimdir. İnsanları elə bir vəziyyətə salmışdılar ki, heç Allah da tanımazdı. 6 otaqlı fin evlərindən birində Özbəkistandan qaçqın düşüb Azərbaycana gəlmiş bir türk (məhsəti türkü) ailəsi yaşayırdı. Dəqiq yadımdan çıxıb 10, ya da 11 baş ailə idi. Onlardan bir nəfəri də çölə çıxmağa qoymadılar. Benzini binaya fısıqtdılar, od vurdular. Hamısı ev qarışıq alışıb yandı, külə döndü. Xocalı yaxınlığında ermənilər yaşayan Mehdiyənd kəndi var idi. Ermənilər özləri bizə dedi ki, Mehdiyəndin çayında 100 nəfərə qədər adamın başını kəsib tökmüşük çaya. Mehdiyəndin çayının içindən gələn ağ su qızıl-ala qan kimi gəlirdi. Suların rəngi qana dönmüşdü.

Yığıldılar bizi panel daşıyan lafetə apardılar Xankəndinə tərəf. Şuşa yolunun ayrıcında onların avtobazaları var idi. Döndərdilər ora bizi. Ora çatana qədər 25 nəfər kişidən 9 nəfər qaldıq. Yol boyu bir-bir çıxardırlar qoşqunun içində-cə, "qırağa yeri, qırağa yeri", deyib bir az kuzovun kənarına gətirirlər və 8 avtomat birdən açılır. Kuzovun hər tərəfindən taxta qoyub oturublar, silahlı. Avtobazada bizi boşaldıb qadın, kişili, uşaq, yığıldılar bir "İkarus" avtobusu-

nun içinə. Elə bildik harasa aparacaqlar. Bir dənə təhnə formalı yükünü özünəboşaldan maşın gətirildilər. Bu maşının kuzovuna xeyli qar yığıldılar. Öz qəlblərində qar nə qədər idisə, bəs elədi. Sonra əsgərlərdən gətirildilər, sıraya düzülər, su daşıyıb tökdülər o qarın içinə - maşının kuzovuna. Bir nəfər Bakıdan olan baş leytenant var idi (onlara "21-lər" deyirdilər Xocalıda). Onun qılçalarının ikisi də yaralı idi. Damarlarından qan axırdı. Onu aldılar qucaqlarına tulladılar o sulu qarın içinə. Bizi də çıxarıb o buzlu suyun içinə doldurdular.

Həmin günü mən də 2 dəfə yaralanmışdım. Maşın tərəpəndə döşümüə qədər qarın-suyun içinə batdıq. Apardılar Xankəndində "KQB"-nin qabağına. Mən oraları tanıyıram. Orada bizi düşürmək istəyəndə içəridən "düşməni gətirildilər" deyə-deyə hay-küylə, gülüşə-gülüşə çıxanlar düşməyə qoymadılar. "Oturun! Oturun!" - deyər qışqırdılar. Sonra şoferə əmr etdilər ki, bunları qaldır tök yerə. Şofer kuzovu nə qədər qaldırsa da biz buzun içində donduğumuza, buz isə dəmirə yapışdığına görə qopub düşə bilmirdik. Bu şofer qəflətən necə tormoz verdisə, buz qopub sıniqlandı, biz də buz qarışıq daş kimi sürüşüb, kuzovun arxa tərəfindən açılıb aralanmış dəmir qapının altından töküldük yerə, bir-birimizin üstünə. Daş kimi qalaqlandıq. Qışqırdılar ki, qalxın ayağa! Amma qalxa bilmirik. Yaralı bədən, qanımız axır, donmuş qıclarımızın, ayaqlarımızın heyi-gücü yox. Açılmır! Özləri bizi bir-bir qırağa tullayıb, böyür-böyürə uzandırdılar. Əmr etdilər: "Qalxın!". Kimisi güclə qalxır, kimisi də qalxa bilmir. Bu zaman özlərinki-lərdən bir neçəsi göstərməyə başladı. Biri komanda verir: "Uzanın!" - uzanırlar, "Qalxın!" - qalxırlar. "Atəş!" - deyəndə əlində uzun truba olan biri mənim böyrümdəkinin

başına trubanı necə endirdisə, baş paralandı. Eləcə qaldı yerdə. Mənim başıma vurulan bir az zəif oldu, nədisə, mən ölmədim. Bax, (əli ilə başındakı yara yerlərini göstərir), bu batıq yerləri görürsən, biri budur, biri budur, biri də ki, arxadadır.

Sonra bizi sürüyə-sürüyə binanın içi ilə aparıb qaldırdılar yuxarı. Bir qapını açıb doldurdular içəri və 6 sutka o kameranın qapısı açılmadı. Kameranın üzünə Şuşaya baxır. Pəncərənin şüşələrini sındırıblar. Yağan qar hamısı içindədi. 6 sutka o qarın içində qalandan sonra qapı açıldı, apardılar başqa bir kameraya saldılar. Bu kameraya bizi gətirəndə burada məni bir mayor tanıdı. Qolu boynundan asılmışdı, əlindən yaralı idi. Onu barmaqlarından mən vurmuşdum. Xocalıda ermənilər oğlumu öldürəndə, hələ keçinməmişdi, can verirdi, mənim 2 patronum qalmışdı. Fikirleşdim ki, daha neyləyəcəm bu patronları. Oğlumu öldürənləri vurmaq üçün blokun üstündən hoppananda yağış kimi yağan güllələr ayaqlarımı, qılçalarımı tutdu. Yıxıldım, yaralandım. Mən də həmin mayoru atdım. Mənim gülləm də onun əlini tutdu. 6 sutkadan sonra kameramızı dəyişəndə gördüm ki, həmin mayor burdadı, o da məni görən kimi tanıdı. Nəzarətçiyə dedi, onu çıxart çölə, de ki, dəyişməyə aparırıq. Özüm işimi başa düşdüm ki, məni neyləməlidirlər bunlar. Dedi yaxın gəl, yaxınlaşdım. Dedim "nədi, a düşmən!" Soruşdu: "Nə millətisən?" Cavab verdim: "Azərbaycanlı". Bir təkrar elədi: "Nə millətisən?" - "Azərbaycanlı" deyəndə mənə bu yandan necə bir qapaz vurdusa, başım bax belə əyildi, sonra bu biri tərəfdən... Dedi: "soyun!". Məni qurşaqdan yuxarı soyundurub uzatdılar yerə. Bax (qollarını irəli uzadır), bunlar hamısı mısma yerləridir. Qollarımı qabağa uzatdılar. Be-

lə ensiz taxtalar, üzünə mısma vurublar, ucları bu yandan çıxıb. Dirsəkdən aşağı qollarıma və əllərimə qoyub çıxdılar üstünə. Təpiklədikcə mısma yeridi əlimə-qoluma. Bu vəziyyətdə neyləyə bilərdim, əlim hara çatırdı? Bunu söydüm, dedim ki, "ə, vicdansız düşmən, birdəfəlik öldür məni, canım qurtarsın. Bu nədir belə? Belə düşmənçilik olmaz". Dedi "Qalx ayağa!" Taxta qollarıma bitişik ayağa qalxanda, bax bu gözümə nə ilə vurdularsa, bilmədim. Sonra başladılar gözümün içini eşməyə. Bundan sonra yenə apardılar saldılar kameraya. Kamerada palataramın qollarını belə çəkdim ki, içəridəki yoldaşlarım görməsin. Məndən sonra o dediyim baş leytenantı sürüyüb çıxardılar koridora. Mən onu öz gözümə gördüm, amma kimliyini tanımadım. Onun koridorda başın-gözün əzildir, sonra ayağına ip salıb sürüyüb apardılar.

...Nəzarətçilər iki növbədə dəyişirdilər. Bir növbədə xaricdən idi. Nə vaxt onun növbəsi olurdusa, gecədə 3 dəfə döymək, öldürmək! - Bu norma idi, bir qayda idi. Onların növbəsi gələndə bir sutkada 5-10 meyit çıxarırdılar kameralardan.

...Bizi tez-tez danışıdırır, guya istintaq edir, sorğu-suala tutur və hər dəfə də vəhşicəsinə döyürdülər. Döyən zaman isə ön ağlasığamaz, dəhşətli üsullara əl atırdılar.

...Deməli, beləliklə, fevralın 26-da (1992) əsir düşəndən 48 gün sonra, aprelin 12-də dəyişmə yolu ilə əsirlikdən azad olundum. Düz 48 sutka qaldım, 49-cu sutka buraxıldım, dəyişildim. Məni rəhmətlik Allahverdi dəyişdi (Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Allahverdi Bağırov - K.K.).

Sonralar deyirdilər guya Allahverdi, girovları, meyitləri dəyişəndə, kimdənsə pul alıb. Yox! Elə şey olmayıb. Yox! Yox! Yenə də yox! İnsanlara böhtan demək, ləkə at-

maq yaxşı iş deyil. Allahverdi bizdən, bizim adamlardan heç quruca bir "sağ ol!" da ummamışdı. O, təmiz adam idi.

...Mən azad oldum. Amma Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov kimi qəhrəmanlar həlak oldu. Onlar kimi qeyrətli adamları zaman az-az yetirər.

...Bizim yiyəmiz olmadı. Torpağımız satılmışdı, buna görə də düşmənin güclü çıxdı. Xocalını da qəsdən o vəziyyətə salıb qırdılar ki, Azərbaycana dərs olsun, o biri rayonlara da ibrət olsun.

...Məni əsirlikdən azad edib birbaşa Göyçayın xəstəxanasına gətirəndə əvvəlki 72 kiloqram çəkimdən 28 kiloqram qalmışdım, 48 gün ərzində!

...O zaman birçə qızım salamat qaldı. O da sırf təsadüf nəticəsində. Xocalının işğalından bir qədər əvvəl sonuncu vertolyotla Kosalara, qardaşımgilə getmişdi. Ondan sonra da hər yerlə əlaqəmiz kəsildi, qızım da geri qayıda bilmədi. Sonra mən əsirlikdə olanda qardaşımgil o qızımı gətiriblər Göyçaya. İndi o qızımla birlikdə oluram. Qızım da ürək-damar xəstəsidir, dava-dərmanla yaşayır.

...Erməni bizə qalib gəlmək üçün rusa güvəndi, rusla birləşdi, bizi yıxdı. Xocalı qırğınında nə qədər rus iştirak edirdi!..

Xankəndindəki 366-cı alayın tankı-topu, döyüş texnikası, canlı qüvvəsi erməninin ixtiyarında idi o gecə. Erməninin təkbəşinə o boyda qüvvəsi nə gəzirdi ki, üstümüzə gələ, bizi qıra, şəhərimizi yandıra? Rus kömək elədi! Rus sa söykdndilər, rusa arxalandılar.

...Ayın 26-da saysız-hesabsız qadınlarımız da əsir düşmüşdü. Onların əksəriyyətini Allahverdi tezliklə alıb qaytarmışdı, qoymamışdı başqa yerə aparalar. Yenə deyirəm, hayıf elə qeyrətli oğlanlara!

...Bizi isə dediyim kimi, o qədər saxladılar. Sutkada bir dəfə 3 nəfərə bir "krujka" su verirdilər, 2 sutkadan bir 50 qram çörək... Fortoçkanı ordan açıb, atırdılar qabağımıza, deyirdilər, get götür ye...

...Döyüşün qızğın vaxtında, Qırxqız dağından 4 vertolyot aşıb gəldi. Elə bildik yiyələrimiz gəldi. Heç olmasa meyitlərimizi götürərdik.

Meyit də min deyil, iki min deyil. Xocalının 7300 nəfər əhalisi var idi onda. Yeni şəhər idi. Əhali də getdikcə artırdı. O əhalidən nə çıxdı, 2200-2300 nəfər. Qalanı hamısı məhv oldu. Əsir düşən. qırılan... Heç hesabı düzgün bilən var ki? Heç düzgün siyahıyaalma aparıb ölən-qalanı düzgün deyən var ki?

Sən demə gələn vertolyotlar bizim deyil, bizi qırmağa gələn düşmənin imiş!..

QƏHRƏMANOVA ƏNTİQƏ BAXŞALI QIZI

Əntiqə xalanı da danışdırmaq asan olmadı. O, Bakının Pirşağı qəsəbəsindəki "Qızılqum" sanatoriyasının indi orada məskunlaşmış çoxsaylı köçkünlər arasında "Xocalı korpusu" kimi tanınan binasının bir otağında Xocalı qətliamından salamat çıxan bir qızı və başqa bir qızının yadigarı olan nəvəsi ilə yaşayır.

"Mən daha heç kəsə inanmıram, - deyir, - neçə dəfə gəlirlər, yazıblar, gediblər. Neyləyiblər, hara veriblər bilmirəm. Heç Allahın bir qəzetini də göndərməyiblər ki, bax, danışdıqlarını burda yazmışıq. Balalarımın şəkli də qalmayıb. Alıb aparanın biri, aldığıнын, apardığının heç birini də qaytarmır, bala..." Nə isə, Əntiqə xalaya müsahibə üçün çox təkid etsək də, razılaşandan sonra bir-birimizə isinişməyimiz çox çəkmədi. Çox tez mehribanlaşdıq, ayrılanda da ana-bala kimi ayrıldıq. "Mən qəlbi sınmış adamam, - dedi, ayrılanda - qəlbi sınmış, dərddənin, fağırın səsin, sözün, qarğışın, alqışın Allah tez eşidər. Sağ ol, get. Allah sənə yar olsun!"

- Qarabağda müharibə başlayandan Xocalı həmişə atəşə tutulurdu. Sonuncu gecə isə çox dəhşətli oldu. Ailə üzvlərimizdən evdə mən tək idim. Qızım Raya, kürəkənim Təvəkkül və onların dörd uşağı da öz evlərində idi.

Gecələr adətən Xankəndi, Noraguğ, Əsgəran, Mehdi-kənd, Həsənbadda ermənilərin bağ evləri deyilən istiqə-

mətlərdən atırdılar. Hər tərəfdən Xocalını atəşə tuturdular. Evlər, tayalar yanırdı. Xocalını mühasirəyə almışdılar. Ətrafı toplayıb qatmışdılar bizi üzük qaşı kimi mühasirəyə.

...Bir gecə də gördüm ki, atəş yağış kimi yağır. Durdum qapını kilidlədim, getdim qonşumuz Eldarın arvadı Tofiqənin yanına. Dedim axı, bizim evdə məndən başqa heç kim yox idi. Bir oğlum - Vüqar hər gecə olduğu kimi həmin axşam da postda idi. Bir qızımı da başqa oğlum ver-tolyotla aparmışdı Şuşaya. Mən evdə tək qalmışdım. Qapını bağlayıb gəldim Tofiqənin yanına. O da xəstə yatırdı. Əlində 7-8 aylıq körpəsi var idi. Mən də gedib onun yanında qalırdım. Bir də gördüm ki, Xocalıdan olan yerlimiz Tapdıq deyir ki, "Ay Tofiqə, ay Tofiqə, az, ermənilər dolub Xocalıya, durun!". Tofiqə uşağı götürdü, birlikdə öyilə-öyilə getdik. Tapdıq bizi apardı Cəmilin oğlu Kamilin zirzəmisinə. Gördük ki, bu zirzəmi atəş altındadır. Çünki ətrafımıza tez-tez tanklardan mərmilər düşür, partlayıb, alışıb, yanırdı. Ona görə də oradan çıxdıq. Çıxanda gördük ki, vallah, necə atırlarsa, dedilər ki, balam, daha erməni dolub şəhərə. Oradan çıxanda gördük ki, hər tərəfdən Xocalının atəşə tutulması nəticəsində şəhərdə elə bil gündüzdür. Həm qüllələr, mərmilər işıq saçır, həm də evlər, tayalar, çəpərlər, fabrik, idarələr yanır, ətrafı işıqlandırır.

Öyilə-öyilə, çəpər dibi, atəşdən gizlənə-gizlənə getdik girdik Göyüş müəllimin evinə. İndi Göyüş Həsənov İH başçısının müavini vəzifəsində işləyir. Orda da bənd ala bilmədik. Qərara aldığımız ki, gedək meşəyə. Fikirləşdik ki, meşədə kim var, orda rahat gizlənə bilərik. Durduq, elə meşəyə tərəf keçəndə, İbrahimlə rastlaşdıq. Soruşdum ki, Raya ilə Təvəkkülgili görməmişən? Yəni kürəkənimlə qızımı. Cavab verdi ki, evdədilər, nə qədər eləyirik, çıxmır-

lar. Dedim, qıza de ki, anan çıxdı, çaylaqda səni gözləyir. Çaylağa çatanda gördüm ki, qızım gil elə burdadı. Yeznəm 4 yaşlı qızı Nigarı, qızım isə 8 aylıq Vüsalı şəlləmişdilər bellərinə (Vüsal indi Allaha şükür boylu-buxunlu oğlandır). 8 yaşlı Xəzangüllə 7 yaşlı Yeganənin də əllərindən mən tutdum və çaylaqdan çıxıb getdik meşəyə.

Camaat hamısı pərən-pərən düşüb, hərə bir tərəfə qaçır, canını qurtarmağa çalışır. Arvad, uşaq, qoca, cavan hamısı qarışib bir-birinə. Yeznəmin əlində bir təklülə tüfəng, belində də qatar var idi. Dəmiryol tərəfdən enib, çaydan keçib qalxdıq meşəyə tərəf. Sən demə erməni meşədə post qurub ki, millət gəlib keçməsin. Hələ gecədir. Erməni meşəyə işıq salıb, camaatın qabağını kəsib atəşə tutur. Xüsusilə də texnikadan atəş yağdırır. Gülləbaran nəticəsində çayın qırağında Vaqif yaralanmışdı. Mirzənin oğlu Valeh (onlar kirvə idilər) alıb onu belinə, çıxartmışdı meşəyə. Orada çox adam yaralandı, öldü. Ermənilər tankı, "BMP"-ni, "BTR"-i saxlamışdı çayın qırağında, oradan işığı salırdı meşəyə, camaatı tuturdu gülləyə.

Meşəyə doğru gedərkən yeznəm belə əli ilə qarı ağzına atdı, dedi ki, qabaqda adam var, deyəsən ermənidir. Belindəki qızı verdi mənə belimə şəllədim, amma oğlan qaldı qızımın belində. Dedi ki, bu qabaqda post var, bizi vuracaqlar. Təklüləni hazır vəziyyətə gətirib, dedi ki, atacam.

...Ayağımızda ayaqqabı qalmayıb. Qar dizdən, soyuq, saxta qılınc kimi kəsir. Ayaqyalın, bir corabda gedirik. Heç ayaqqabı harada qalıb bilmirik. Qarın içi ilə gedirsən, güclə qalxırsan yuxarı, qəflətən sürüşürsən, gedib düşürsən dərənin dibinə, bir də qalxırsan, bir də sürüşürsən. Əllərini kol-kos cırıq-cırıq, qanaq-qanaq edir, ayaqların donur, pal-paltarın cırılır, yaylığın düşüb itir, qalırısan başı açıq, özün də suyun içində.

Sən demə qabaqda görünən iki nəfər erməni imiş. Bunlar bizim qabağımızı kəsəndə Təvəkkül bunlara tərəf atdı. Biz isə qaçdıq, səhərə qədər getdik. Səhərə yaxın gedib çıxdıq Əsgəran ərazisində bir düzənlikdə şumun içinə. Şumda hərəkət çox çətindir. Uşaq da bir yandan imkan vermir. Baxdıq ki, Xocalıdan burada o qədər adam var ki, heç sayı-hesabı yoxdur. Arvad, uşaq, qoca, qarı... əksəriyyəti, şumda bir dərə var, yığışblar ora. Camaatın yarısı da dərədən çıxıb yavaş-yavaş irəliləməyə başlayıb. Ağdamın Şelli kəndinin ərazisinə az qalmışdıq... Yəni Əsgəranla Naxçıvanikin arasındayıq. Burada bir yol var. Deməli burada olan camaatın yarısı yolun üstünə keçib, oradan gedir, yarısı da alt tərəfdə qalıb. Onda gördük bir ağ "Niva" gəldi. Əsgərana keçdi. Naxçıvanik tərəfdən gələn yol ilə. "Niva" keçəndə bizim camaat dedi ki, vay-vay-vay, bu saat erməni gələcək, bizi qıracaq. "Niva" bizi gördü. Hava da daha açılır, işıq-ışığıdır.

...Bir az keçmiş, Əsgəran tərəfdən bir tank, bir "BTR" gəldi. Yoldakı və yolun üstündəki camaatı qırdı bu maşınlar. Kimi kola, kimi xəndəyə girdi. Həmin şumun içində camaatı elə qırırdılar ki, elə bil bax otu beləcə biçib cərgəyə düzürsən. Meyitlər bax beləcə cərgə ilə düzülüb. Kimi inildəyir, kimi sızıldayır, kimi nalə çəkib, qışqırır... Tankdan, "BTR"-dən düşüb adamların qulaqlarını siyirirlər, qadınların döşünü kəsirlər, kiminin gözlərini ya çıxardırdılar, ya yandırırtdılar. Çox idilər. İki tankın içi, üstü tutan qədər erməni idi. Bir dəstə yolun içindəkiləri, bir dəstə də yolun altındakıları qırırdılar. Milləti elə qırırdılar... Adamların başını kəsirdilər, kiminin yumruqla vurub ürəyini çıxardırdılar, qadınların başına oyun açırdılar, bir neçə hamilə qadın var idi, onların qarnını yarıb uşağını çıxardırdılar, ağac-

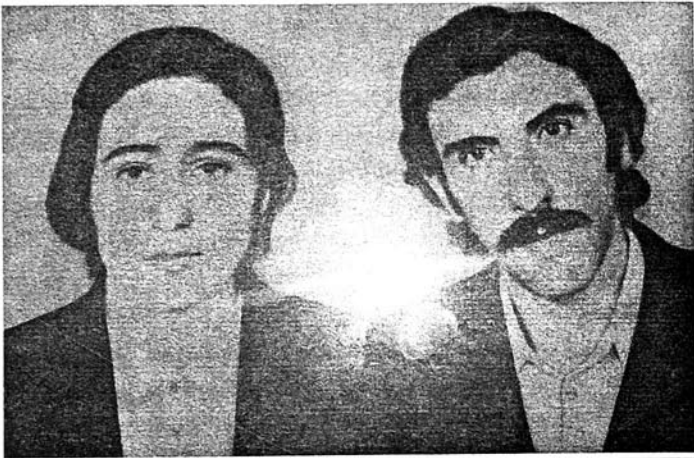
ların üstünə atırdılar. Kimisinin uşağını əlindən alıb soyundurur, qoyurdular buzun üstünə, anası özündən gedirdi, ayıldırıdılar, bir də görürdü ki, buzun üstə çağa çıxırır. Meyitləin arası ilə gözür, yumruqla, təkiklə vurur, avtomatın lüləsi ilə qaldırırlar, kim diridirsə, güllə ilə vururdular.

...Kimisini girov tuturdular. Mən elə vəziyyətdəydim ki, düz dörd gün əmim qızı Suğra bu əllərimin qara tikanını çıxarıb qurtara bilmədi. Çünki biz girmişdik böyüktikan kolunun içinə, gizlənmişdik.

Hər yer işıqlaşdı, qaldıq elə kolluqda... Hava işıqlaşdı, biz də koldan baxırıq. Yanımda Xocalıdan Ruzigar, Naibə, Qafar, Sabir və başqaları var idi. Qızım, yeznəm, nəvələrim də burada idi. Çox adam idi. Qalın kolluqdur, güclə özümüzü pərçim eləyib doluşmuşuq ora.

...Ətrafı erməni atəşə tutanda Nigara iki güllə vurmuşdular. Biri yanından, biri topuğundan dəymişdi. Qızım Nigarı aldı qucağına, mən də Vüsalı. Çalada oturdur ki, ara sakitləşəndən sonra durub qaçırıq. Uşağı qan aparıb, heç nə eləmək mümkün deyil. Qızım ağladı. Ağlaya-ağlaya dedi ki, ay ana, mən neyləyəcəm, bu uşağı necə aparacam, harada basdıracam? Neyləyəcəm? Necə eləyəcəm? Bu belə deyəndə, yoldaşı qayıtdı ki, ay qız, uşağı nəyə ağlayırsan, hələ səs eləmə, bir görək salamat çıxırsan, çıxmırsan. Səs eləmə, ermənilər səsimizə gələr. Elə belə deyəndə bax-bax, qızımın burasından (barmağını gicgahına uzadı) bir güllə dəydi. Baş bax beləcə düşdü qucağındakı uşağın üstünə. Təvəkkül bunları uzatdı beləcə yerə, nəvəmi şəllədiyi odeyalı çəkdi bunların üzünə... Durdu ki, qaçaq, o biri nəvəmi - Yeganəni vurdular. Həmin vaxt Yeganə qonşumuz Firəngizin tumanından tutub arxasınca gəlirdi. Buradan bir az aralanmışdıq ki, ermənilər bizi mühasirəyə alıb

tutdular. Ermənilərdən biri Təvəkkülün qarşısını kəsərək, avtomatı çəkib onun ayağından bir güllə vurdu. Nəvəm Xəzangül yüyürüb bax belə erməninin dizlərini qucaqlayıb ağlaya-ağlaya yalvarmağa başladı: "ay erməni, qadan alım, başına dolanım, anamı öldürmüşünüz, bacımı öldürmüşünüz, atamızı öldürməyin..." (ağlayır... sonra "özümdən asılı deyil ki" deyib, üzr istəyir). Qız belə deyəndə, erməni dedi ki, görmürsən atan yerimdir (Təvəkkül artıq yaralandığına görə çətin yeriyirdi), belə edirəm ki, atan qorxsun, tez-tez getsin. Azərbaycanca danışdı. Bu söhbətdən sonra bizi meşənin içinə, qalın yerinə tərəf xeyli apardı. Bizi cərgəyə düzəndən sonra yeznəm Təvəkkülü bir ağaca söykəyib qolunu arxadan çatdı, ortasından və ayağından da bağladı ağaca. Sonra üzünü ona tutub dedi: "Denən yer erməninindir!". Bu da dedi ki, "Adam ölümündən ötəri yerini, Vətənini satmaz! Öldürürsən, öldür. Amma belə söz danışma". Erməni dedi ki, "axı sən budur, bax, 3 balan var burada. Biri ölüb, üçü də qalıb, əlimizdədir. Elə bunu gözünün qabağına al, de ki, yer erməninindir, çıx get də, səni buraxacağıq". Dedi: "Yox, yüz il də qala mən yerimi-yurdumu ölümündən qorxub, satmaram. O uşaqları da gətir, mənə nə etsəniz, onlara da elə..." Bu söhbət bir də təkrar olunananda benzin idimi, neft idimi, atdı, bunu bax, bu dizinə qəddər yandırdı. Təvəkkül nə təhər çıxırırdısa, dağ-daş səsə gəlirdi. Biz də hamımız baxırıq. Bizi qoyub ora, tərپənə bilmirik. Bu çıxıranda erməni qarla onun alovunu söndürdü və bir də dedi ki, sən "yer ermənindi de", səni yandırma, buraxaq get. Bax görürsən, qızın da yalvarır. Xəzangül bir də süründü bu erməniyə tərəf, zülüm-zülüm ağladı, yenə yalvardı ki, "ay erməni, anamı öldürmüşsən, bacımı öldürmüşsən, sən Allah, öldürmə atamı, yandırma ata-

Bu, Əntiqə xalaya Təvəkkül və Raya xanımdan
yadigar qalan yeganə portretidir

mı!" Erməni bərkdən gülə-gülə dedi ki, görmürsən, atan torpağı bizə vermir, qoy atan da görsün ki, onu sənə göz dağı eləyirəm. Qoy bu sənə göz dağı olsun, heç vaxt yadından çıxmasın. Təvəkkül bir də qışqıra-qışqıra dedi ki, yox, mən sən deyəni deməyəcəm. Adam Vətəninə, yerini yurdunu satmaz. Mənə nə eləyirsiniz eləyin. Belə deyəndə, benzini topa atdı, tamam alışdı. Bax belə diri-diri, çığıra-çığıra yandı, eləcə qaldı ağacda (yenə ağlayır).

...Sonra bizi qabaqlarına qatıb aparmağa başladılar. Məşənin qalınlığından bir az çıxmışdıq. Elə bu məqamda rəhmətlik Əlif, yanında da bir neçə başqa adam, qəfildən böyürdən çıxdı. Bu erməniləri bir göz qırpımında atəş açaraq öldürdülər, bizi xilas elədilər. Sonra Əlif bizi həmin gəldiyimiz tərəfdən geri qaytarıb saldı xəndəyin içinə. Deməli, sel gəlib, torpağı yarıb, böyük xəndək əmələ gətirib, bizi xilas edib saldı həmin xəndəyə ki, qoyun ermənilər çə-

kilsin, ara sakitləşsin, sonra görək, çıxıb bilirsinizmi. Özü isə yoldaşları ilə birlikdə camaatı təqib edən ermənilərlə atışır, camaatı qoruyurdu. Amma o qədər ətrafda meyit var idi ki...

Allahın adı haqqı, o qədər meyitin üstündən adlayıb keçmişəm.

Sonra Əlifi vurdular... Biz xəndəkdən çıxıb gələndə Şelliyyə yaxınlaşmışdıq, belə bir yamac var idi. Bu yamaca çatanda Əlif çağırırdı bizimkilərə dedi ki, mənim patronum qurtarıb, barı geridə qalan adamlara kömək edin, onları erməni aparmasın. Mən budur bu adamları qurtarıb gətirirəm. Elə belə deyəndə Əlifi vurdular, elə ordaca qaldı.

...Bax erməni başımıza o oyunları açmışdı. Mən də qayadan uçmuşdum. Bədənim tamam siyirilib dəridən çıxmışdı, qanın içindəydin. Bir uşaq dalımda, biri yaralı qucağımda, biri də yanımda... Bu vəziyyətdə... Oradan bizimkilər qarşılayıb gətirdilər bizi Şelliyyə. Ayaqlarımızı qar "yandırmışdı". İndi də yeri qalır. Şellidə bizə yardım etdilər, ayaqlarımızı isti suya qoydular, corab verdilər, qaloş verdilər, bir az babatlaşdıq, oradan da maşınla gətirdilər Ağdama. Bax o yollarda qızım, yeznəm, nəvəm öldü, meytələri də kəfənsiz, dəfənsiz qaldı çöllərdə, ən əziz adamlarımı itirdim. Erməni bizə nə qalmadı eləməyə, oğul?!

Şellidən bizi apardılar Ağdam xəstəxanasına. 4 yaşlı nəvəm Nigar 2 yerdən güllə yarası almışdı. 2 gündən sonra apardılar Qərvənd xəstəxanasına. Orada da 10 gün müalicə aldıqdan sonra, bizi göndərdilər Bakıya - Sabunçu xəstəxanasına. Bir aydan çox orada müalicə aldım.

Yolda mühasirədə olanda uşaq ağlayıb, səs eləyirdi. Yanımızdakı adamlar mənə deyirdi ki, uşağın ağzını əlinlə tut, öldür. Səsi çıxmasın. Dedim ki, mənə tutsalar da, öldürsələr də, mən elə şey edə bilmərəm.

İndi burada mən, bax bu qızım Lalə, nəvəm Vüsal bir yaşayıq. Vüsalın indi 17 yaşı var. Xocalı qırğını və bizim qaçqınlığımızla yaşıdır. Zabilə adlı bir qızım da başından qəlpə yarası almışdı, buralarda əncam olmadı. Apardılar Rusiyaya. İndi də orada yaşayırlar. Onların da sağ qalmasının səbəbi odur ki, Şuşaya axırncı vertolyot gedəndə Şuşada yaşayan oğlum Bəndalı onları çıxarıb özü ilə Şuşaya aparmışdı.

Yeznəm Təvəkkülü, qızım Rayanı və nəvəm Yeganəni heç vaxt unuda bilmirəm. Onların əzablı ölümü, düşər olduqları dəhşətli zülm gözlərimin qarşısından getmir.

Yeganənin heç şəkli də qalmayıb. Amma surəti gözlərimin önündədir. Bir qızım da Xocalıda əvvəldən rəhmətə getmişdi. Bəndalıdan başqa daha 2 oğlum da var: Əfəndi və Vüqar. Mühəribə, köçkünlük bizi pərən-pərən saldı. Allah bəisə lənət eləsin. Hərəmiz bir tərəfdə yaşayıq. Amma hamımızın bircə arzumuz var. Xocalıda məhv edilən günahsız insanların, çöllərdə, meşələrdə qurda-quşa yem olan əzizlərimizin qanı tökülən yurdumuza qayıdaq, o torpağa üzümüzü sürtüb, öz yerimizdə, yurdumuzda olaq.

*Rahilə xanım*gil Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsinə Xocalı rayonundan olan məcburi köçkünlər üçün tikilmiş yeni evlərdən birinə təzəcə köçmüşdülər. Hələ yeni evlərini heç tamamilə yığışdırıb döşəməmişdilər. Bizimlə birlikdə onlara gələnlər də, onlardan əvvəl köçmüş qonşular da, küçədən keçənlər də, hamısı "Çox mübarək! Çox mübarək!" - deyər göz aydınlığı verirdilər. "Tezliklə Xocalıdakı, Xankəndindəki evlərimizi də belə bəzəyək, Ay Rahilə!", "Tezliklə oğul-qız toyu görəsən, ay bacı, sənün çəkdiklərini heç fil də çəkməzdi" - deyər bir qadın da təbrik edir. Bunu eşidəndə mən də düşündüm ki, Xocalıların əksəriyyəti həmin əzabları çəkib. Ancaq, məni həm də o narahat edirdi ki, yeni evə köçmüş, uzun müddət nəsibi ancaq qəm-kədər, göz yaşları olan bir xanıma, bir ailəyə başına gələnləri yəni-dən xatırladı bu sevincini də pozacağıq.

Rahilə xanım çox aydın, səlis danışır, başlarına gələn hadisələri çox dəqiq xatırlayır.

- ...Biz 1988-ci ilədək Xankəndi şəhərində Atarbekov küçəsi, 18 ünvanında yaşayırdıq. Öz evimiz var idi. 1988-ci ilin qışından başlayaraq şəhərdə tez-tez nümayişlər, mitinqlər olurdu. Həmin ilin 18 sentyabrında, axşam silahlanmış və təşkil olunmuş dəstələr azərbaycanlılar yaşayan məhəllələrə hücum etdilər. Benzini doldururdular butılka-

lara, atırdılar bizim evlərə. Alışib yanan evlərdən çıxmağa məcbur idik. Çünki bizi müdafiə edən, azğınlaşmış dəstələrin qarşısını alan yox idi. Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanları heç bir tədbir görmürdü. Yerli erməni rəhbərləri, o cümlədən də polis, prokuratura rəhbərləri həmin dəstələrə kömək və bəzən də başçılıq edirdilər. Həmin gecə evdən çıxdıq, Şuşaya tərəf getdik.

6 yaşlı oğlum Elbrusa qucağımda güllə döydi. Şuşaya çatanacan uşaq qucağımda keçindi. Onu orada - Şuşada dəfn elədik... Bir müddət sonra - yəni 1989-cu ildə bizi Şuşadan köçürdülər Xocalıya. Xocalıda həyat yoldaşım Vidadi o zaman fəaliyyətdə olan Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsinin rayon şöbəsinin sədri işləyirdi. Onu da qeyd edirəm ki, Vidadi Sovet Ordusu sıralarında 4 il Əfqanıstanda hərbi xidmət keçmişdi. Çox böyük döyüş təcrübəsi var idi. Əfqanıstandan qara kağızı gəlmişdi. Həlak olması xəbərindən xeyli sonra döyüş yoldaşları onun "meyitini" tapıb gətiriblər, sağaldıblar. 6 ay ondan sonra özü gəlib çıxmışdı. Xeyli orden və medallarla təltif olunmuşdu... Onun arxasınca Moskvadan gəlmişdilər, nə qədər mükafatlar göndərmişdilər. Təəssüflər olsun ki, indi onun adı heç harada yoxdur.

...Xocalıda da "N" saylı özünümüdafiə batalyonunun ən cəsur döyüşçülərindən biri idi. Əvvəllər qəzetlərdə də onun haqqında çox materiallar çıxmışdı. Mustafayev Vidadi Şafa oğlunu hamı tanıyırdı.

...Onun Əfqanıstan təcrübəsi olduğu üçün heç nədən qorxmurdu.

...Kətiyin dağında ermənilər "Qrad" qurğuları qoymuşdular. Oradan Xocalını müntəzəm olaraq atəşə tuturdular. Dağıntılar və insan itkisi olurdu. Bir gecə Vidadi qardaşım Nüsrəddini də götürüb kəşfiyyətə getdi. Çıxdı Kətik dağına.

Gedərkən dedi ki, mən belə yolları Əfqanıstanda öyrənmişəm. Dur çıxmaq, bu gecə mən o mərmilər atılan yeri tapacam. Gecə həmin yeri tapıb, Xocalıya müntəzəm "Qrad" atan terrorçu qrupu məhv etmişdi. Gəldi getdi Şuşaya, oradan bir dəstə polis göndərildi. Vidadi onları həmin yerə apardı. Hələ atılmamış mərmiləri və qurğuları götürdülər...

...Yadımdadır ki, Bakıdan Xocalıya 21 nəfər döyüşçü gəlmişdi. Komandirlərinin adı Aqil idi. Döyüşlərin birində onlardan bir neçə nəfər həlak olmuşdu, yaralananlar da var idi. Həlak olanları biz torpağa əmanət verdik... Camaatın evindən ağ parça topladılar - döşək ağı, mələfə, çexol topladılar və dəfn etdilər. Həmin vaxt ağır yaralıları var idi. Xocalı mühasirədə idi. Vertolyotlar da gəlmirdi. Bütün ətraf ələmlə əlaqə kəsilmişdi. 1992-ci il fevralın 25-i günü yoldaşım gəldi evə, dedi ki, vəziyyət çox pisdır, Bakıdan olan yoldaşlarımızdan ağır yaralıları var. Onların da vəziyyəti ağırdır. Biz bu gecə onları xərəkdə gizli yollarla Ağdama keçirəcəyik. Siz də hazırlaşın, sizi də özümüzə aparacağıq. Gecə yoldaşım çıxdı posta, evə gəlmədi, biz qaldıq evdə.

Qonşumuzda Alxan var idi. O, gəldi dedi ki, ermənilər hər tərəfdən hücumə keçib. Demə həmin vaxtı Vidadi Xocalının dinc sakinlərini çıxarırmış. Alxan dedi ki, Xocalı camaatından bir dəstə mühasirədə idi. Vidadigil onları Ağdama apardılar. Məni göndərdilər sizin yanınıza, özləri də qayıdıb gələcəklər.

...Vidadi bir dəstə adamı Ağdama ötürüb geri qayıdanda ayaqlarından yaralanır. Avtomatı tullayır, yanındakı yoldaşlarına da deyir ki, qumbaraları mənə verin, siz gedin. Sonralar onun yanında olmuş Ədalət adlı oğlan mənə danışdı ki, bizdə olan bütün qumbaraları - 20-dək qumbara - yığıb ona verdik, daha doğrusu toplayıb onun yanına qoy-

Vidadi ilə Rahilə
ömürlərinin
xoşbəxt
çağlarında. O
zaman onlar
qarşıdan hansı
faciələrin
gəldiyini hələ
bilmirdilər

duq ki, o ermənilərin hücumunu ləngitsin. Biz aralanandan sonra da gördük ki, o, hücum keçən erməni qruplarına doğru qumbara ataraq onları qırır...

...Gecə Vidadi gəlmədi. Biz isə Xocalıda mühasirədəydik. Alxan, mən, mənim uşaqlarım - 10 yaşlı qızım Səfayət, oğlum Talch, qızım Ayşən, baldızım Rahilə, Alxanın yoldaşı və iki uşağı. Alxan dedi ki, hər tərəfdən erməni tökülüb, biz evdən çölə çıxma bilmərik. Alxan bizi çıxartdı 2-ci mərtəbəyə - 9 nəfər doluşduq hamama, qapını bağladılar. Səhərə qədər orda qaldıq. Ancaq, gördük ki, erməni dolub şəhərə, küçələrdə gəzir, istədikləri evi yandırır, adamları öldürürlər. Evlərin aynalarını sındırır, qumbaranın fitilini çəkib evlərin içinə atırlar. İçəridə adam varsa, dərhal bilinir. Alxan deyir ki, çıxışı olmayın, uşaqların ağzını tutub ki, səs etməyin, panel evdir, qorxmayın yaralanmazsınız.

...Artıq səhər açılmışdı, 26 fevral, təxminən saat 12 olardı. Gördük ki, daha mümkün deyil, uşaqları sakitləşdirmək olmur. Şəfimi çıxarıb böyük qızımı boğdum ki, öldürüm, səsi çıxmasın. Daha qərara gəlmişik ki, uşaqları öldürək. Amma, nə onları, nə özümüzü öldürməyə heç nə yoxdur. Nə işıq var ki, özümüzü toka verək, nə qaz gəlir...

Erməni də məhlədə dəstə-dəstə gəzir. Ermənidən başqa zəncilər var idi. Hündür boylu, pəhləvan cüssəli zəncilər idi. O qədər uzun idilər ki, yalan olmasın evdə başları tavana dəyərdi. Bir də rus batalyonu idi. Ruslar lap çox idi.

Qızımı boğdum, boğanda qız qışqırdı ki, "ay mama, mənə öldürmə, bəlkə ermənilər bizi öldürmədi!" Bunun səsinə ermənilər qışqırdılar ki, "Türk! Evdə türk var!". Gəldilər, doluşdular, bir 20 nəfərə yaxın erməni var idi. Bizi tutdular, endirdilər aşağı. Bizi sorğu-suala tutdular. Ancaq biz nə bilirdik ki, Xocalıda silah-sursat harada ola bilərdi, yaxud, kim harada idi həmin vaxt? Biz cavab verirdik ki, heç nə bilmirik. Onda başlayırdılar bizi döyməyə. Mənə də, uşaqları da, Alxangili də... Alxanın başını vurub partladırıdılar. Divara vururdular, avtomatın qundağı ilə vururdular... Alxanı orada çox möhkəm döydülər, bizim, uşaqlarının, arvadının gözləri qarşısında, elə oradaca, birinci mərtəbədə 20-yə qədər erməni beləcə oturmuş, bizi də bu biri tərəfdən oturtmuşdular. Alxanı vururdular, başı yarılib qanı axdıqca, arvadına deyirdilər ki, bunun qanını sil. Arvadı dəsmalla, əski ilə bu tərəfin qanını silib təmizləyirdi, indi də avtomatın qundağı ilə bu biri tərəfdən vurub başını yarıb, üz-gözünü döyüb, əzib qana bulayırdılar. Alxanın təxminən 30 yaşı var idi, özü də polis işçisi idi. Sonra Alxanı oradaca öldürdülər. Bıçaqla başını kəsdi-lər... Alxanın başını kəsib öldürən erməni onun həyat yoldaşını da götürdü. Dedi ki, siz Gürcüstandan bura bizə gül-lə atmağa gəlmisniz (Alxan gürcüstanlı idi). Arvadı Fatmanı da həmin erməni apardı. Çörək dükanında işləyirdi Fatma, iki də uşağı var idi. Onu erməni apardı, dedi ki, bunun arvadı mənlikdir, daha sonrasını bilmədim, necə oldu. Oğlanları isə qaldı bizim yanımda.

...Bizim sənədlərimiz qoynumuzdaydı. Axı biz gecə yola çıxmağa hazırlaşmışdıq. Sənədlərimizi götürdülər. Sən demə gecə yoldaşımı yaralı-yaralı əsir götürüblər, cibindən sənədləri çıxıb. İndi burada bizim sənədləri alanda, erməni mənə qayıtdı ki, axşam sənin yoldaşın mənim qardaşımı öldürüb. Qardaşımın 20 yaşı var idi. Görək 20 baş kəsəm ki, qardaşımın qanını almış olam. Dedim mənim yoldaşım yoxdur, o, Əfqanıstanda rəhmətə gedib. Bu erməni 40-45 yaşlarında saqqallı bir adam idi və qolu da sarıqlıydı. Adını bilmədim. O, mənim cavabımdan əsəbiləşdi və qışqırmağa başladı: "Sənin yoldaşın axşam məni yaralayıb, 20-yə qədər döyüşçümüzü öldürüb. Mənim 20 yaşlı qardaşımı öldürüb, o, bizim əlimizdədir. Sən bunu gizlədə bilməzsən, dana bilməzsən". Onun fikri aparıb bizim başımızı kəsmək idi. Amma bəxtimiz gətirdi. Mənim əslim Şuşa rayonunun Quşçular kəndindəndir, Xankəndinə ora getmişdim. Atam Quşçulara nisbətən yaxın olan qonşu Şüşükənd kəndində erməni kolxozunda işləyib. Orada tanışlarımız, kirvələrimiz çox idi. Ona görə də o kəndin erməniləri bizi tanıyırdılar. Bizi əsir götürən erməni aparmaq istəyəndə, onlardan biri məni tanıdı. Məndən soruşdu ki, haradansan, dedim Xankəndindən. Dedi oraya haradan gəlmişən? Cavab verdim ki, Şuşanın Quşçular kəndindən. Soruşdu ki, məni tanıyırsan? Dedim yox. Onda heç huşum başımda deyildi. Həm də məni o qədər döymüşdülər ki, heç halım özümdə deyildi. Bu dedi ki, mən səni tanıyıram, düzgün danış, sənin adın Dilarədir. Dilarə bacımın adıdır. Erməni dəyişik salmışdı. Dedim yox, mənim adım Rahilədir. Qayıtdı ki, sizin evdə mən o qədər camış qaymağı yemişəm... O süfrədən, o duz-çörək-dən keçməyəcəm, səni mən dəyişəcəm. Bunu mənə dedi,

bayaqkı erməniyə də dedi ki, bu kirvədir, bunlara döyməyin. Gedin bunlara çörək gətirin. Getdilər uşaqların hərəsinə bir çörək gətirib verdilər. Uşaqlar da dünəndən acdılar, susuzdurlar... Bizdə də Xocalıda çörək yox idi axı, 2 gündən bir xəmir verirdilər, kündə verirdilər. Həmin günü də camaat bişirmişdi. Dedim ki, çörək istəmirik. Qorxdum ki, içinə nəşə qatıb verərlər, uşaq yeyib ölər. Orada mənə bir iynə vurdular. Nə iynəsi idi, niyə vurdular, bilmədim. Oradan bizi gətirdilər Əsgərana.

...Əsgəranda polisin zirzəmisinə doldurmuşdular camaatı. Təkcə bizim otaqda 150 nəfərə kimi arvad-uşaq var idi. Əksəriyyəti yaralı, qanı axan, döyülmüş, yaman gündə... Çoxunu da tanıyırdım. Döyüşçülərdən də çox idi orada. Ümumiyyətlə, bütün kameralar dolu idi. Bizdə Dombay adında bir oğlan vardı (əsl adını bilmirəm, "Dombay" deyirdilər), o da Xankəndindən idi. O, mənə xəbər verdi ki, Rahilə, yoldaşın burdadı, qılçalarının ikisindən də qumbaraatanla vurublar, ağır yaralıdır, qılçaları qırılıb, xeyli qan itirib, vəziyyəti pisdır. Düzdür, ölməyib, sağdır, amma o qədər qan itirib ki, sabaha ümid yoxdur. Dedi ki, sən uşaqları bəhanə elə. De ki, tualetə getmək istəyirlər. Çölə çıxanda o biri kameranın qapısının deşiklərindən bax, Vidadini uzadıblar qapının dibinə. Uşaqlar da köynəklərini cırıb qılçalarını sarıyıblar. Gəldim, baxdım. O, məni görəndə üzünü döndərdi o üzə. Sonra Dombaya deyib ki, məni tanıyırlar. Məni öldürəcəklər, heç olmasa onları gətirib mənim gözlərimin qabağında öldürməsinlər. Baldızım özünü öldürdü ki, yox, mən gedib onu görməliyəm. Qoymadıq. Baldızımı saldıq çarpayının altına, 3-4 nəfər nişanlı qızlar var idi, onları da saldıq çarpayının altına, uşaqlar oturdu üstündə, özümüz də sıra ilə oturdur çarpayının qa-

bağında. İstəmərdik ki, qızlar ələ keçsin. Deyirdik, bəlkə insafa gəlib bizi dəyişərlər, ona qədər qızlar ələ keçməsin.

...Erməni gəldi içəri, dedi ki Vidadinin bacısı var burada. Artıq içəridən, o biri kameralarda olanlardan bizi satmışdılar ki, ailəsi, uşağı, bacısı burdadı. Hamını içəridə satırdılar... "Mustafayeva Rahilə Şafa qızı kimdir?" - deyərək soruşan erməni gələndə gördüm ki, həmin ermənidir, qoluyaralı... İndi də Vidadinin bacısı Rahiləni axtarır. Biz adaş idik. Biz də baldızım Rahiləni gizləmişdik. Yoldaşım da mənə xəbər eləmişdi ki, nə bədə mənə tanıdığınızı bildirəsiniz. Heç kim dillənmədi, qorxdum ki, kimsə deyər, yaxud Rahilə dözməyib cavab verər, ona görə də yavaşca dedim ki, Rahilə yoxdur. Onu bir erməni gəlib apardı. Dedi ki, səni qardaşın çağırır, apardı. 1 saat olar, hələ qayıtmayıb. Bu ermənicə "Hara getdi? Hara getdi?" - deyər qışqıra-qışqıra çıxıb getdi. Aradan bir saat keçmiş bir də gəldi: "Vidadinin burda yoldaşı var - Rahilə, onu verməlisiniz!". Bizim yanımdakı arvadlar bilirdilər ki, o, qayıdıb gələcək. Hamı bilirdi ki, artıq bizi satıblar, o da bizi öldürəsidir. Ona görə də arvadlar başımı ələ örtüblər ki, bircə gözlərim görünür. Axsamdır, şər qarışıbdır. Bu girib içəri bir-bir başımızı açıb baxır, danışdırır. Mən də başa düşmədim ki, bu mənə danışdırır səsimdən nəşə götürmək üçün. Axı bir az əvvəl cavab vermişdim ona. Bizi buraya o gətirdiyi üçün mənə tanıyırdı. Balaca qızım, 9 aylıq Aişə qucağımda bələkdə idi. Uşağı bükülü qucağımdan götürdü, belə tulladı arvadların üstünə. Mənə dedi ki, sən Vidadinin yoldaşısan. Dedim "yox, mən Vidadinin yoldaşı deyiləm. Mənim yoldaşım çoxdan rəhmətə gedib..." - deyər həyəcanla cavab verəndə, dedi ki, mənə elə bu lazım idi. Sənin səsin axşamdan mənim yaddaşımdadır. Sən Vidadinin yoldaşısan. Məni çəkdi,

başladı döyməyə. Təpiklə, yumruqla... Məni çıxartdı çölə, gətirdi polisin zirzəmisinin başqa bir qapısının ağzına. Qapını açanda gördüm ki, otaq doludur meyitlə. Qolu kəsilən, başı kəsilən... qan! Eləcə bir otaq dolu meyitdir. Qışqırdım. Nə qədər elədi içəri girmədim. Nə qədər qolumdan vursa da qapını buraxmadım. Bıçağı dirədi çənəmin altından, bir az batırıb dedi ki, boynuna alsan da öldürəcəm, almasan da. Mən bilirəm ki, sən Vidadinin yoldaşısan. O, mənim qardaşımı öldürüb. Mən sizin hamınızı, sənin körpəni də öldürəcəm. Elə qışqırırdım!.. Qapıdan möhkəm tutdum. Elə bil Allahtəaladan mənə qüvvət gəlmişdi. Nə qədər qolumun üstündən vururdusa da, buraxmırdım. Bilirdim ki, içəri keçsəm, başımı kəsəcək. Həm də içəridəki meyitlərdən də qorxurdum. Elə çıxırırdım, elə çıxırırdım... Həmin o dediyim Aşot, səsimi eşidər çöldə, gələr. Sözü düz, gələn kimi bu saqqallı erməniyə bir şillə çəkdi, onun əlindən bıçaq düşdü, qolumu yaraladı. İndi qolumda yeri qalıb. Aşot mənə gətirdi içəri, qapının dalında gizlətdi. Dedi ki, mən o yana gedən kimi, o gəlib səni öldürəcək. Sənin yoldaşın axşam onun dostlarını, qardaşını öldürübür.

...Ondan xeyli əvvəl Aşot bir dəfə də oğluma kömək etmişdi. Qolusarıqlı saqqallı erməni mənim uşaqlarımı sorğusuala tutmuşdu. Oğlumun 6 yaşı var idi. Xocalıda olanda, hərdən Vidadi iri çəlləyin üzərində şəkil çəkirdi. Avtomatı verirdi uşağa deyirdi at, öyrədirdi onu. O qolusarıqlı erməni "Mustafayev Taleh

Taleh indi polis işçisi kimi atasının yolunu davam etdirəcək

Vidadi Mustafayevin hərbi əsir kimi müəyyən hüquqları olsa da azad olmuş şahidlərin dediyinə görə, erməni zabiti öz qardaşının qəbri üstə onun başını kəsib.

Vidadi oğlu" - deyib çağırırdı, oğlumdan soruşdu ki, avtomat ata bilirsonmi? Cavab verdi ki, hə, atam postan gələndə avtomatı verirdi atırdım.

- Erməniyə atarsanmı? - erməni soruşdu.

- Hə. - Oğlum cavab verdi.

Azərbaycanca soruşurdu, təmiz danışdı. Bu oğlumu vurmaq istəyəndə, Aşot Talchə dedi ki, mənə atarsanmı, bax, mən erməniyəm. Uşaq qorxdı, tez cavab verdi ki, yox, atma-ram, sən müsəlmansan, erməni deyilsən.

- Görürsən, - dedi həmin erməni, - uşaq bilmir erməni nədir, müsəlman nə, amma siz uşağı da qaldırırsınız bizim üstümüzə ki, ermənini qırmaq lazımdır. Amma görürsən, biz onları öldürmürük, - belə dedi, amma uşağı buraxdı.

...Gecə saat 4 olardı. Aşot gəldi, dedi ki, indi maşın gətirirəm, sizi Ağdamla dəyişəcəyik. Sən demə Ağdamda bizə yas keçiriblər, "üçümüzü", "yeddimizi" veriblər. Biz Ağdama "yeddimizin" səhəri günü gəldik. Gecə saat 4-də Aşot bir təcili yardım maşını gətirdi. Bizi mindirdi maşına, uşaqları da, mənə də. Bir də Qaradağlıdan bir 10 nəfərə kimi qoca arvad vardı. Bunlar köhnə girovlardı. Bizdən qa-baq onları tutmuşdular.

...Ağladım ki, mənə hörmət edirsən. Yoldaşım ölüb, heç olmasa baldızımı da gətir. Dedi, sən get, hələ ki səni tanıyırlar, baldızını da sonra görək neynirik. Mən artıq ona ürək qızdırırdım. Ona görə də dedim ki, baldızım içəridə, kamerada çarpayının altındadır. Bizi gətirdi Ağdamda dəyişdi. Əsgəranın polis rəisinin bacısı oğlunun meyiti Ağdamdaydı. Onu aldılar, bizi verdilər. Bizi Aşot özü mindirdi həmin maşına, gətirdi Əsgəranda keçdik, Ağdamın Qarağacı qəbiristanlığına, Ağdamda Xalq Cəbhəsinin böyüyü var idi, Allahverdi, o da gəldi ora, bizi dəyişdilər. Meyiti verdilər ermənilərə, bizi alıb gətirdilər Ağdamın Xalq Cəbhəsinə. Əyin-başımıza paltar geyindirdilər. Bir az keçəndən sonra baxdım ki, baldızım da gəldi. Qayıdıb baldızımı da gətirmişdi Aşot.

...Biz xilas olduq, amma yoldaşım qaldı. Düzdür, onun taleyi mənə dəqiq məlum olmadı. Amma bir məsələyə görə şübhələnirəm ki, onu öldürdülər. Biz hələ Əsgəranda olanda - artıq 3 gün idi ki biz ordaydıq - həmin o mənə döyən erməni əlində bıçaq yoldaşımı və ondan başqa da dörd nəfəri çıxartdı kameradan apardı. Onları dəqiq tanımadım. Amma yadımdadır ki, birinin adı Sarı idi. Sarı ki-min oğlu idi, bilmirəm. Elə, "Sarı, Sarı" deyirdilər. Bunları çıxartdı, dedi ki, bunların beşinin də başın görə qardaşımın qəbrinin üstündə kəsəm. Onların beşi də döyüşçü idi. Həmin mənə döyən erməni onları çıxardıb apardı. Dedilər Xankəndinə apardı. Bax, həmin onların başın kəsib gələndən sonra da artıq bizdən qisas alırdı. Onların başlarını kəsdiyini isə həmin erməni özü bizə dedi. Aşot da sonra dedi ki, o aparıb qardaşının qəbrinin üstündə beş nəfərin başını kəsib. Özünə söz verib ki, 20 baş kəsəcək. "Görək 20 baş kəsəm ki, onun qanını almış olam". Onsuz

da yoldaşım artıq son nəfəsində idi. Bədəninə qan qalmamışdı. İki qılçası dağılmışdı, eləcə nəfəs gedib-gəlirdi.

...Bizi Ağdamda Xalq Cəbhəsindən gecə gətirdilər qaynatamgilə. Gəldik ki, mağar qurublar. Qaynatam Mustafayev Şafa Sevindik oğlu Ağdamda yaşayırdı. Gəldik ki, artıq “yeddi” mərasimi başa çatıb. Yoldaşımın isə heç meytini də ala bilmədik.

Orada keçirdiyi qorxudan, sarsıntıdan tapdığı xəstəlik burada böyük qızım Səfayəti də aldı mənim əlimdən...

...Ağdamda bizi beşmərtəbəli binada yerləşdirdilər. Orada da başımıza müsibətlər gəldi. Ağdam da işğal olundu. Oradan da çıxıb üz tutduq Şəkiyə. Orada da düz bir ili xəstəxanalarda keçirdim. Müalicə olundum. Gəncədə bir neçə yerimdən əməliyyat olundum. Heç bizi itrib axtaran da olmadı ki, belə bir şəhid ailəsi var. Uzun sürən xəstəlikdən sonra baldızım Rəhilə vəfat etdi. Ondan sonra da yenə uzun sürən xəstəlikdən sonra qızım Səfayət dünyasını dəyişdi. Mən onları işğalçıların qanlı caynağından xilas edib gətirmişdim, orada keçirdikləri qorxudan, sarsıntıdan tapdıqları xəstəlik burada onları aldı mənim əlimdən.

...Hələ indi-indi bir az özümə gəlirəm. Şəkidə bir az yaşayandan sonra Gəncəyə köçmüşdük. Gəncədən də bura gəlmişik. İndi burada oğlum Taleh, qızım Ayşən və mən birlikdə yaşayırıq. Hazırda oğlum Bakıda kursdadır, polis-də işləyəcək.

Mənim bircə arzum, təmənnam, xahişim var. O zaman yoldaşımın göstərdiyi bütün qəhrəmanlıqların şahidi olan

döyüş dostları, məhsəti türkü olan Sərvər Rəcəbov və digərləri onun fəaliyyətini ətraflı yazıb yuxarılara təqdim etmişdilər ki, ona Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı versinlər. 12 vərəqədən ibarət sənədlər, guya prezident aparatında yoxa çıxdı. Niyə mənim yoldaşımın sənədləri yoxa çıxdı? Niyə onun, onun kimi qəhrəmanların adı bir yerdə çəkilmədi, bir yerə çıxmadı? Niyə mənim yoldaşımın adını bir yerdə çəkmirlər? Mən yenə də tələb edirəm ki, Vidadinin təltif olunması məsələsinə yenidən baxılsın. Bir də mən tələb edirəm ki, bizim məskunlaşdığımız bax bu yeni küçəyə onun - Vidadi Mustafayevin adı verilsin.

QULİYEVA SƏLBİ BAYRAM QIZI QULİYEV VƏLİYƏDDİN FƏRMAN OĞLU

Səlbi xala və onun həyat yoldaşı - Xocalı sakinlərinin meşələrdə, düzlərdə qalan meyitlərinin toplanıb çıxarılmasında, Ağdama gətirilməsində çox böyük əziyyətlər çəkmiş Vəliyəddin kişi ilə də Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində görüşdüm. Həmin evdə sağ qalmış bir oğulları və onun ailəsi ilə birlikdə yaşayan şəhid valideynləri bir az gileylidirlər. Söhbət etdikcə, bu gileylərini də söylədilər.

Səlbi xala:

-Mənim oğlum Quliyev Natiq Vəliyəddin oğlu Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında oxuyurdu. O, 1992-ci ildə Xocalıda vəziyyət ağırlaşanda ali məktəbin rəhbərliyinə müraciət edərək, könüllü olaraq, Vətənin müdafiəsinə qoşulmaq məqsədilə təhsilini yarımçıq qoyaraq, Xocalıya qayıtmışdı. Nə qədər dedim ki, ay oğul, gəlmə,.. Dedi yox. Vətən dardadı və biz onun harayına çatmalıyıq.

...1992-ci il fevralın 25-dən 26-ı keçən gecə ermənilər hər tərəfdən hücumə keçərək, Xocalını yandırdı. Əhali canını qurtarmağa çalışırdı. Natiq həmin gecə də qəhrəmancasına döyüşdü, fevralın 27-dək... Sonra dinc əhalinin bir hissəsini xilas edərək çıxaran zaman meşədə mühasirəyə düşdü. Onun gizləndiyi yeri aşkarlayan ermənilər, Natiqi tuturlar. Natiqdə pulemyot olmuşdu. O, xeyli erməninin canlı qüvvəsini məhv edərək, camaatın çıxmasına şərait yaratmışdı. Meşədə

**Quliyev Natiq
Vəliyəddin oğlu.
Azərbaycan Dövlət
Neft Akademiyasının
tələbəsi**

mühasirəyə düşəndə də o, ermənilərə qarşı vuruşur, patronu qurtaranadək. Sonra, ermənilər bizimkilərdən qaçıb qurtara bilməyənləri tuturlar. Patronu qurtardığına görə Natiq də yaralı əsir düşür. O vaxtdan da bizim oğlumuzdan xəbər yoxdur. İndiyədək də hər yerdən, heç kimdən heç nə öyrənə bilmirik. Mənim ah-naləm Allahın yanına çatır, amma heç nə edə bilmirəm, insanlarsa eşitmir.

Oğlum itkin düşəndən iki ay sonra 20 yaşı tamam oldu.

Vəliyəddin kişi:

- Biz Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndində yaşayırdıq. O zaman Xocalı kəndi də Daşbulaq kimi Əsgəran rayonunun tabeliyində idi. Bu kənd ermənilərlə azərbaycanlıların qarışıq yaşadığı az-az kəndlərdən biri idi. Daşbulaqda 80-dən çox azərbaycanlı ailəsi yaşayırdı. Onlardan 46 ailənin öz evi var idi. Qalanı ya fermada, ya da erməni evlərində kirayədə qalırdı. Ermənilərin isə 150 evi var idi. Azərbaycanlıların təbii artımı erməniləri narahat edirdi.

Bir dəfə - 1986-cı ildə məktəbdə keçirilən valideyn iclasında məktəbin direktoru guya yarızarafat demişdi ki, azərbaycanlılar bu kəndi yavaş-yavaş ələ keçirirlər. 150 erməni evindən 36 uşaq gəlir məktəbə, 50 azərbaycanlı evindən-sə 86 uşaq. Bax belə şeylər erməiləri qıcıqlandırır.

1989-cu ildə ermənilər bizi Daşbulaqdan çıxartdı. Köməyimizə heç kim gəlmədi, şikayətimizə heç kim baxmadı. Gəlib Xocalıda məskunlaşdıq. Sonralar Xocalıya şəhər statusu verildi, rayon təşkil edildi. Xocalıda getdikcə tikinti işləri genişləndi, evlər, idarələr çoxaldı. Şəhər böyüdü. Əhali də getdikcə çoxalırdı.

Üç il idi ki, biz Xocalıda yaşayırdıq. Xocalı faciəsi baş verən gecə, fevralın 25-dən 26-a keçən gecə biz də Xocalıdaydıq. Həmin gecə mən də öz qohumlarımla, öz oğlumla birlikdəydim. Axşam dörd tərəfdən bizi mühasirəyə aldılar. Hələ axşam düşməmiş bizə ordan-burdan siqnal gəlmişdi ki, bu gecə erməni hücum edəcək. Biz onsuz da təhlükəli vəziyyətdə yaşayırdıq. Mənim bu danışdıqlarım özümün və gözüümün şahidi olduğu hadisələrdir. Birinci Xocalı aeroportu yandı. Hələ aeroport yanmamışdan əvvəl iki tank gəldi. Mənim oğlum Noraguğa Xocalı arasında Daşbulaqdan gələn yolda ən birinci postda dayanmışdı.

Getdim dedim ki, ayə, bu tankı niyə vurmadınız? Həmin postda tank əleyhinə qumbaraatan da var idi. Dedilər ki, bəs bizə Ağdamdan siqnal gəldi ki, sizdən iki tank gəlib keçəcək, onları atmayın, onlar sizə kömək edəcək. Amma hadisə tamamilə tərsinə oldu. O tanklar gəlib keçib Boz deyilən dağda dayandı. Tanklar ora çıxıb dayanandan sonra şəhərin dörd tərəfində hücumun başlanğıcını bildirən tonqallar yandırıldı. Birinci hücum aeroporta oldu. Ae-

Səlbi ana böyütdürüb başının üstündən asdığı oğlu ilə birlikdə portretinin qarşısında tez-tez dayanıb, onunla dərdləşir

report odlara qalandı. Bundan sonra tankların hücumunu gördüm.

...Biz oğlumla birlikdə gəlib şəhərin ən ağır yerində müdafiədə dayananda sonralar Milli Qəhrəman adına layiq görülən Tofiq Hüseynov qarşımıza çıxdı. Dedi getməyin, bizə kömək edin, erməninin qarşısını alacağıq. Biz gəldik beşmərtəbəyə tərəf. Ən ağır döyüşlər orada oldu. Bu zaman yaralıları gətirib apardıq. Hərəməz bir nəfər. Biz o yaralıları belimizə alıb şəhərin içi ilə gətirirdik həmin o beşmərtəbəyə çatdıraq. Guya toplanış nöqtəsi beş mərtəbə olacaqdı. Elə o arada mən oğlumun itirdim. Çünki o, Tofiq Hüseynovun sözündən sonra ona qoşulub getmişdi. Sonralar görənlər deyirdi ki, onun gətirdiyi Mətanət xanım aldığı yaradan vəfat edib. Oğlum isə döyüşməyi davam etdirib. Görənlərin dediyinə görə, onlar gəlib

toplaşblar beşmərtəbəyə. Hardasa bir sutka müqavimət göstəriblər. Burada mənim oğlumun misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərməsi barədə çoxlu faktlar var. Yeri gəlmişkən, bir dəfə Naftalanda Xocalı abidəsinin açılışında o zaman Dövlət müşaviri olan Hidayət Orucov dedi ki, "Xocalı camaatı qəhrəman camaatdır. Elə qəhrəmanlar var ki, unudulub. Amma vaxt gələcək onları yada salanlar olacaq". İndi unudulan qəhrəmanlardan biri də mənim oğlum Natiqdir. Beşmərtəbə döyüşündə mənim oğlum çox böyük qəhrəmanlıqlar göstərib. Beşmərtəbədə 200 nəfərə qədər adam müdafiə olunub və xilas edilib. Onu mənim oğlum edib. Çoxları indi bunu nəzərə almır. Onun atasını, anasını nəzərə almırlar.

...Mən yenə də ümidimi üzürəm. Səbrlə, inamla gözləyirəm ki, nə zamansa, kimsə mənim oğlumun da qəhrəman olduğunu xatırlayacaq.

...Natiqdən ayrı düşəndən bir az sonra biz şəhəri tərk etməli olduq. Əsgəranın qarşısında şəhər işıqlaşdı. Bizə dedilər ki, tez keçin, bizi güllələyəcəklər. Biz gəlib Naxçıvanıkdən Əsgərana gedən yolun yanında Qara qaya deyilən yerin üstündən keçən zaman dörd bir tərəfdən bizi tutdular gülləyə. Orada qızımın qaynanası Şammədova Məleykə mənə rast gəldi. Dedi, Vəliyəddin mənə qoyub getmə. Gələn vaxtı o bir qılçıdan yaralandı və daha yeriyə bilmədi. Qara qayadan onu mən, necə kinolarda gördüyünüz kimi, gah dalıma aldım, gah sürüdüm, gah qoluna girib gətirdim düz Ağdam rayonunun Şelli kəndinəcən. Şellidə mənə kömək gəldi. Mən Şelliyə çatanda fevralın 26-ı şəhər saat 9.00-10.00 radələri idi. Çünki mən meşədə ləngimədim, düz gəldim. Mən yollara, meşələrə yaxşı bələd idim, yaxşı tanıyırdım. Ona görə də arxadan gəldim camaata çatdım. Bizi gülləyə tutandan sonra tək gəldim

sağ-salamat çatdım. Arvadı da mən gətirdim. Təəssüf ki, oğlum gəlib çıxmadı.

...Sabahı gün gələnlərin biri xəbər gətirdi ki, oğlun gəlir. Getdim onun qabağına ki, qarşılayım, bəlkə kömək lazımdı... Axsamadək gözlədim, təəssüf ki, gəlib çıxmadı. Oğlum orada, beşmərtəbədə olanda onu çox görünlər olub. Şəmmədov Məhi, Baxış, İsa, İbrahim, Tahirə və başqaları. Orada bir daha deyirəm ki, çox qızgın döyüşlər gedib. Şəhərə qədər döyüşüblər. Görəndə ki, daha kömək gəlmir. Çıxıblar meşə ilə geri çəkiliblər. Orada 200 nəfərə qədər müdafiə olunan adamların çox az hissəsi həlak olub və ya itkin düşüb. Məsələn, orada Abışov Elşən həlak olub, bir neçə nəfər də meşədə əsir düşüb.

Burada Səlibi xala söhbətə qoşulur:

- *Ermənilər həmin beşmərtəbəni mühasirəyə alanda Natiqgil təslim olmayaraq döyüşüblər. Şəhər meşəyə çəkiliblər ki, gəlsinlər Ağdama sarı. Orada düşüblər mühasirəyə. Həmin vaxt bəzi adamlar təkid edib ki, gəlin təslim olaq. Natiq razılaşmayıb, vuruşub. Sonra da o adamlar təslim olanda Natiqi də satıblar. Onlardan birinin şələsində pul olub. O biri də təkid edib ki, təslim olmalıyıq. Bunlar təslim olanda deyiblər ki, Natiq də qayanın dalındadır. Onu da oradan götürüblər. Sonralar yanından bir neçə adam azad olub gəldi. Hər gələn deyirdi ki, Natiqi hər gün döyürlər, işgəncə verirlər, amma, hələ sağdır. Ondan sonra heç bir xəbər gəlmədi. Bilmədik sağdır, öldürdülərmi?..*

Vəliyəddin Quliyev davam edir:

- *Mən özüm Allahverdi Bağırovla altı dəfə gedib Əsgəranın içindən keçib bir yol 80, bir yol 32, bir yol 3, bir yol*

2, bir yol çox, bir yol ondan da çox meyitlərin yığılıb Ağdama gətirilməsində iştirak etmişəm. Hər dəfə Allahverdi ilə danışqlar aparıb meyitləri qaytaran Vitali ilə görüşürdüm. Hər dəfə də o, mənə "Oğlunu bu gün qaytaracam, sabah qaytaracam" - desə də, vermədi, qaytarmadı. Bu gün - bu gün, sabah - sabah - bir şey çıxmadı, eləcə də qaldı. Sonra da Allahverdi Bağirov öldü, heç nə edə bilmədik. Nə qədər gözümdə işıq var, nə qədər ki, ömrüm var gözləyirəm. Gözləyəcəm.

Oğlumu axtarmağa gedərkən indi Daxili İşlər Nazirliyi sistemində işləyən Bəxtiyar Məmmədova rast gəldim. Əsgəranın qarşısından Ağdamın Şelli kəndinə onu belimdə gətirdim. O qılıcından ağır yara alsada, oracan sürünə-sürünə gəlmişdi. Sonralar Bakıda onun qılıcını kəsdiilər. Bu ötən 17 il ərzində bircə dəfə təsadüfən rastlaşmışıq, mənə təşəkkür edib ki, həyatımı sən xilas etmişən.

...Ağdamın Xalq Cəbhəsində dayanmışdıq. Dedilər gədirik meyitləri toplamağa. Kimin Vətən qeyriəti varsa, gəlsin. Hələ mənə qoymurdular ki, qocasan. Amma hamıdan fərəsətli, qüdrətli elə mən çıxdım. Getdik, keçdik Əsgəranın içindən, çıxdıq həmin camaat qırılan yerə. Meyitlər səpələnmişdi düzlərə. Bir hərbiçisi paltarında meyit var idi, başı yoxdu. Başını kəsib aparmışdılar. Əksəriyyət meyitlərin başının dərisini soymuşdular. Gözü çıxmış meyit gördüm. Qız meyiti var idi, döşlərini kəsmişdilər. Bax, belə-belə meyitlərin başına oyun açmışdılar.

Axırıncı dəfələrin birində meyitləri maşına yığıb qurtaranda, axırıncı meyiti gətirib maşına mindirəndə Naxçıvanı tərəfdən 3 erməni hərbiçisi aşib gəldi bizim yanımıza. Mən həm ermənilərin dilini bilirəm, həm də risk eləyib bunlara yaxınlaşdım, oğlumun vəziyyətini soruşurdum.

Biz meyitləri topladığımız sahəyə ermənilərin nəzarəti altında getmişdik. Naxçıvanı tərəfdən gələn erməni hərbiçilərindən biri erməni dilində bizim üstümüzə gedən ermənilərin höyüyünə dedi ki, komandir, bu axırıncını ver apararaq. Baxdım ki "axırıncı" İbrahimidir. Arada meyit dolu "Kamaz" maşını dayanıb, arxa tərəfdə "komandirlər" - yəni bizim rəhbərlərimiz və erməni nəzarətçilər oturublar, qabaqda isə biz sıra ilə oturmuşduq qaz borusunun üstündə, axırıncı İbrahim oturmuşdu. Hal-hazırda sağdır, Nəftalanda yaşayır. Sən demə, keçmişdə bunlar Əsgəranda bir yerdə işləyiblər. Uşaqlardan hansısa getmişdi yenə meyit gətirməyə. Onu gözləyirdik ki, çıxacaq qayıdaq. Bu zaman istiqaməti dəyişdilər və bizi göndərdilər başqa yerə. Dedilər, odur, yuxarıda - uzaqda bir meyit var. Heç kim risk edib, gedib onu gətirmədi, təkcə düşüb getdim xəbərlə. Mən gəldim, erməni də əlində avtomat arxamca... Kim olsa, qorxusundan yolu yerə bilməzdi. Çünki xeyli aralanmışdıq. Orada əliavtomatlı erməni adamı atardı da...

Amma mən ermənicə onunla söhbət edə-edə gəldim. O, meyiti tək qoydum xəbəyə, geri qayıdanda üzünə yenişə idi, təkcə sürüyüb gətirəndə, erməni qayıtdı ki, niyə bunların biri düşüb buna kömək eləmir? Erməni belə deyəndə Murad adlı bir oğlan var idi, indi Bakının Pırşağı qəsəbəsində "Qızıl qum" sanatoriyasının binasında məskunlaşıb, o düşüb gəldi, mənə kömək elədi, qoyduq maşına. Həmin meyit də 2 sutka qaldı Ağdamda, tanınmırdı. Sonradan tanındı, məlum oldu ki, Ələkbər adlı bir kişinin meyitidir, oğlu Cavid hazırda Xocalı poçtunun rəisidir. O da bircə dəfə mənim çəkdiyim zəhməti qiymətləndirib mənə təşəkkür edib.

Amma Xocalının içərisində ölənlərin meyitləri qaldı.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. Mənim oğlum Neft Akademiyasının 3-cü kursundan gedib. Xocalı faciə-sindən 17 il keçir. Bu 17 ildə bircə dəfə də olsa institutun bircə nümayəndəsi çağırıb məni demədi ki, balan bu insti-tutdan gedib də sənin, biz də onun xatirəsini yad edirik. Hamı Xocalı qırğını ilə əlaqədar tədbirlər keçirir, söhbət aparır. Elə sən də atasın, Xocalıda itkin düşmüş tələbəmi-zin atası kimi gəl çıx tələbələrin qarşısına, bir-iki kəlmə de görək, bu hadisə necə olub?!

HÜSEYNOV RAFİQ İBRAHİM OĞLU

Rafiq müəllimlə Naftalanda görüşdük. Söylədi ki, Xocalı haq-qında o qədər danışmaq olar, ne-çə kitab bağlanar. Amma, bu ba-rədə daha çox itkilərə məruz qal-mış ailələrin sağ qalan nümayən-dələri danışsa, yaxşı olar. Mən sadəcə bir neçə kəlmə öz gördük-lərim barədə deyərəm. Ümumi-yətlə, Xocalıdan sağ-salamat sı-xıb qurtulmaq o şəraitdə, o vəziyyətdə bir möcüzə idi. Be-lə bir möcüzə mənimlə də baş verdi.

- Mən hazırda Xocalı rayon İcra Hakimiyyəti başçısının Xocalı şəhəri üzrə nümayəndəsinin müavini işləyirəm. Biz Xankəndi şəhərində yaşayırdıq. 1988-ci ilin sentyab-rında ermənilər Xocalıya hücum etdiyi gün, Xocalıda on-lara layiqli cavab verəndən sonra qayıtdılar Xankəndində olan azərbaycanlılara hücum elədilər. Eyni zamanda hə-min gecə bizim evlərə də hücum etdilər. Evlərimizi tərk edib şəhərdən çıxmağa məcbur olduq və Kosalar kəndi istiqamətində getdik. Bir gecə də orada meşədə qalandan sonra keçdik Kosalara. Ev-çşik, əmlakımız, hər şeyimiz qaldı Xankəndində. Bir qədər sonra Kosalardan getdik Ağdama. Ağdamda o vaxt komitə fəaliyyət göstərirdi. Sədri isə Əlisahib Orucov idi. Onun rəhbərliyi ilə bizi Ağ-damdan köçürdülər Xocalıya. Xocalıda Xankəndindən gə-lənlər üçün "Fin" evləri tikmişdilər. Bizi də yığdılar ora-ya. 1989-cu ilin 9 dekabrında bizim Xocalı həyatımız baş-

layıb. Həmin gün bizə Xocalıda ev veriblər. Bir müddət orada yaşayıb işlədikdən sonra 1990-cı il mayın 5-də mən rəhmətlik Şamil Hüseynovla birlikdə Xocalı rayon sosial təminat şöbəsinin bünövrəsini qoymuşuq. Şamil müəllim müdir oldu, mən isə 6 il baş inspektor işlədim. Yəni həmin tarixdən 1996-cı ilə qədər.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə baş verən hadisə tarixdə misli görünməmiş bir hadisə idi. Xocalıya hər axşam hücum olurdu, hər gecə atışma baş verirdi. Həmin gecə əvvəlcə güman olunsa da ki, bu da elə-belə "adi" bir axşamdır, bir qədər sonra məlum oldu ki, yox, bu elə-belə adi atışma deyil. Bu artıq başqa formadadır.

Xocalıda özümüz bir "yeraltı" düzəltilmişdik. Silahsız adamlar, yaşlılar, uşaqlar yığılırdı ora. Bizə də silahı son vaxtlar vermişdilər. İki adama bir silah vermişdilər, günəşırı dururduq postda. Həmin axşam, yəni fevralın 25-dən 26-a keçən gecə mən evdəydim. Atəş başlayanda birinci hücum türklər yaşayan Qaladərəsi tərəfdən oldu. Mən də fevralın 11-də vertolyot gələndə təsadüfən ailəmi çıxarmışdım, özüm tək qalmışdım Xocalıda. Uşaqlar gəldi, dedilər ki, ermənilər Mehdiyəndən tərəfdən hücumla keçiblər, Qaladərəsini, məhsəti türkləri yaşayan məhəllələri yandıırırlar. Mən də baxdım ki, artıq 15-16 ev yanır. Bildik ki, bu hər gündü kimi olan atışma deyil, bu çox ciddi bir şeydir. Hər tərəfdən projektorlar vurur, mərmilər atılır, tankların səsi guruldayır... Mən bu mənzərəyə baxanda başa düşdüm ki, bu sonudur. Hər şey kinolent kimi gözümün qabağından keçdi. Çölə çıxanda gördüm ki, ermənilər bizim 15-20 metrliyimizdədir. Və ermənicə danışmaq eşitdim. Biri o birini çağırırdı: "Kamo, are, are!". Erməni gəlib dolub şəhərə, biz də qalmışıq "yeraltında". Bunu eşidən kimi,

hamı qayıtdı içəri, mən isə çıxdım. Xocalıdan olan Nəcəfov Şiraslan yaxamdan tutub dartdı ki, gəl gir içəri görməsinlər, hara qaçırsan, səni atacaqlar. Dedim, burda tutulmaqdan daha yaxşıdır, qoy birdəfəlik atsinlər. Bunun əlindən zorla dartınıb çıxdım çölə. "Fin" evlərinin arası ilə küçələri asfaltlaşdırmışdılar. Atılan fışəngəllər küçələri işıqlandırır, elə bil gündüzdür. Ora ilə qaçanda 10 metrliyimdə 2 nəfər çıxdı və avtomatı çöndərdi mənə və qışqırdı: "Stoy! strelyat budu!" Buna baxmayaraq qaçdım. Biri, o birinə ermənicə dedi ki, atma, diri tutaq. Özü tor çəpərdən tullandı ki, mənə tutsun. Tor çəpər hündür idi, keçə bilmədi, yıxıldı, mən isə qaçıb aralandım. Gördülər tuta bilməyəcəklər, arxadan verdilər gülləyə mənə. Xoşbəxtlikdən dəymədi. Bağcaya tərəf dönəndə bir də oradan güllələdilər. İnan ki, qulağımın dibindən keçir güllələr, zibil qabına güllələr necə dəyirdisə yanımda, dolu kimi, mənə dəymirdi... Allah saxlayanda saxlayır...

Xocalıda Xankəndindən gələn yolun üstündəki körpünün altında əhəng quyusu kimi yer var idi. Qaçıb gəldik o quyuya, bir saata qədər qaldıq orada. Bir saatdan sonra gördük ki, camaat səs-küylə dəstəylə çayı keçir. Biz də qoşulduq camaata. Orada gördüm ki, Aqil Quliyev yaralanıb, onu da xəbərdə gətirirlər... Qoşulub camaata, istiqamətləndik meşəyə doğru.

Biz Xocalıdan çıxmağa məcbur olduq. Əsgəran istiqamətində - Kətiyin meşəsinə çıxmışdıq. Bizim dəstədə silah yox idi. Gecə səhərə qədər meşənin hansı tərəfinə gedirikse pusquya düşürük. Bu tərəfdən atırlar, qaçıb gedirik bu biri tərəfə. Bir dəfə də azdıq meşədə, gedib çıxdıq Şuşa rayonunun Quşçular kəndinin üstünə. Baxdıq ki, kənd hələ yanır. Quşçular Xocalıdan 12-13 gün qabaq işğal edi-

lib yandırılmışdı, hələ də yanır, tüstülənirdi. Oradan qayıdıb gəlib çıxdıq Qara qayanın üstünə, Əsgəranın donuz fermasının yaxınlığındakı şumun yanına. 26 fevral səhər saat səkkiz tamam, doqquzun yarısında orada qırılan əhalini bizim gözüümüzün qabağında qırdılar. Bəli, biz gördük ki, camaatı necə qırırlar. Biz qayanın başında idik, qırğın aşağıda hər şey gözlərimiz önündə baş verirdi, sadəcə onlar bizi görmürdü meşədə. Bu qırğını görəndən sonra biz enmədik aşağıya, bir də qayıtdıq geriyə. Deməli, bizim dəstədə müəllim var idi - Razim Əliyev (indi də burdadır), o dedi ki, mən Gülablıda, Dəhrazda dərs demişəm Sovetin qabaqkı dövründə. Bu yolları yaxşı tanıyıram. Qar da bax burdan, dizdən, getmək mümkün deyil. Hardasa 500 nəfərə yaxın adam qayıtdıq Gülablı istiqamətində. Yolda iki yerdə atışmaya düşdük. Birində əlində avtomat olan bir oğlan meşədən bizə atan ermənilərə tərəf bir neçə dəfə atəş açıqdan sonra atışma dayandı. Daha bilmədik ki, öldülər, qaçdılar, amma susdular. İkinci dəfə isə, endik Cülablıya tərəf. Hardasa Gülablıdan 400-500 metr yuxarı çatmışdıq, gördük ki, dərədən böyük izlər keçib, boğazlı çəkmə izləri, yanında da it izi... Bizdən qabaqda gedən ağsaqqal - ağbırçəklərdən rəhmətlik Eldar kişi, rəhmətlik Zeynal kişi, onun yoldaşı və başqaları dedilər ki, qabaqda üç nəfər adam gedir. Biz də baxdıq, gördük ki, bir az qabaqda gedirlər. Yanımızdakı adamlardan bir neçəsi bu avtomatlı oğlana dedi ki, at, yəqin ermənidirlər. Sonra ağsaqqallar dedi ki, birdən Gülablılılar olar, atarsan, biabırçılıq olar. Bir az gözlə, görək kimdirlər. Hələ atmayın. Qoyun soruşaq. Əlinin atası Zeynal kişi arxadan çağırırdı: "Ə, bala bir orda durun görüm kimsiniz...". Sən demə erməni, üçü də avtomatlı. Bir andaca bizi verdilər güllənin qabağı-

na. Biz açıqlıqda, onlar da ağacın dalında... Mənim arxamca gələn Xocalı sakini Məsabi orada ağır yaralandı, qaldı orada. Biz öldü bildik. Sonra gedib gətirdilər, sağaldı. İndi Bakıda Pırşağı qəsəbəsidəki "Qızıl qum" sanatoriyasının binasında yaşayır. Məhsəti türklərindən Abdulla var idi, məndən 2 metr aralıda həlak oldu. Mərkəz yaralandı qılçından, indi Bakıda yaşayır. Nə isə, camaat pərən-pərən düşdü. Ara sakitləşəndən sonra həmin ermənilər çıxıb getdilər. Camaat isə o qədər adam, 500 nəfər bir də həmin yolu - o qədər məsafəni Gülablının üstündən qayıdıb çıxdı Qaraqayanın başına. Bizdən ayrılıb qayıdan həmin adamların hamısı getdi ya girov düşdü həmin yerdə - Dəhrazda, Qaraqayada, ya da qırıldı. Biz ordan gəldik 60 nəfər. 25 nəfər - birinci biz gəldik. Eyvazın qardaşı İlqar Məmmədov İcra Hakimiyyətinin sürücüsü də bizimlə gəlirdi. Təsədüfə baxın. İlqar bizə dedi ki, mənim Cülablıda bir əsgər yoldaşım var. Bunlar da hadisəni eşidiblər. Bu da gəlib aşağıdan çağırır: "Ay İlqar heey! Ay İlqar heey!". Biz də elə bilirik ki, çağıran ermənidir, elə-belə təsadüfi çağırır ki, bizi atəşə tutsun. Sonra gördük yox, uzadır: "Ay İlqar heey! Ə, mənəm ey..." İlqar dedi ki, bu mənim əsgər yoldaşım olacaq. Gəldik ki, elə həqiqətən də odur. Ordan endik Gülablıya.

...Bir sutka meşədə qalmışdıq. Ayaqlarımız donmuşdu. Yuxarıda dedim axı, Aqil Quliyevi yaralı halda xərəkdə gətirirdilər. Çaydan keçəndə hamısı qoydu qaçdı. Mən də ayağı quru keçmişdim. İki nəfər xəbəyi götürənlərdən biri qayıtdı ki, ə, qeyrətiniz olsun də, bizə kömək eləyin. Qayıtdım, girdim çaya. Mənim ayağımı şaxta onda vurdu. Mən onlara kömək elədim çayı keçdilər. Onu "qaz borusu yanan yer" deyirlər, oracan aparmışdılar. Orada camaatı

terrorçular güllələyəndə, onu götürə bilməmişdilər, qoyub qaçmışdılar. Erməni də gəlib yaralı yerdə güllələnmişdi. Sonra bizimkilər vertolyotla meyitləri Ağdama gətirməyə gedəndə onu da gətirmişdilər.

...Bir sutka meşədə qaldığımızı görə donmuşduq, ayaqlarımızı don vurmuşdu. Maşın gəldi, bizi Gülablıdan yığib apardı Ağdama.

...Bizimlə gəlib, meşədəki atışmadan sonra geri qayıdan adamların çoxu əsir düşdü, onları donuz fermasında, Əsgəranda saxladılar, əzab, işgəncə verdilər. Hərəsi bir müddətə qaldı orada. Çoxunu meyitlərlə dəyişdilər.

...Ermənilərin dinc sakinlərin çıxması üçün guya koridor verməsi barədə deyilənlərə gəldikdə, bu yalan sözdür. Əgər erməni koridor verirdisə, qocaları, qarıları, uşaqları niyə qırırdı? Tutaq ki, əynində hərbi, yaxud polis forması olanlarla vuruşaydı də. Mülki adamlarla nə işi var idi? Qarşılarna çıxan, tutduqları istənilən adamları göz qabağındaca niyə güllələyirdi?

...Ermənilər əvvəlcədən dinc əhalinin hansı istiqamətdə çıxacağını bilərək orada pusqular qurmuşdu. Onlar, əhalinin hansı istiqamətdə gedəcəyini dəqiq bilirdilər. Əgər onlar bunu bilməsəydilər, Balıca tərəfdə də pusqu qurardılar. Bir nəfər təkcə gedib Balıcadan (erməni kəndi - K.K.) keçib çıxmışdı Kosalara (azərbaycanlı kəndi - K.K.) Təkcə getmişdi. Bir nəfər də qabağına çıxmamışdı. Sonra, bizdə türk Sərvər var idi, polis işləyirdi. O da 10-15 nəfərlə Noraguğ istiqamətində gəlib Ağdamın arxa tərəfdəki kəndlərindən çıxmışdı. Yolda qarşılarna bir qoca erməni çıxmışdı, ona demişdilər bizə bələdçilik elə. O da düşüb onların qarşısına gətirib onları Ağdama keçirəndən sonra buraxmışdılar, qayıdıb çıxıb getmişdi. Ermənilər də-

qiq bilirdilər ki, camaat hamısı Əsgəran istiqamətində keçəcək, ona görə də bütün yol boyunca bir neçə yerdə pusqu qurmuşdular.

...Hazırda bütün Xocalıların arzusu budur ki, tezliklə hamı qayıtsın öz doğma torpağına, o günü hamımız gözləyirik.

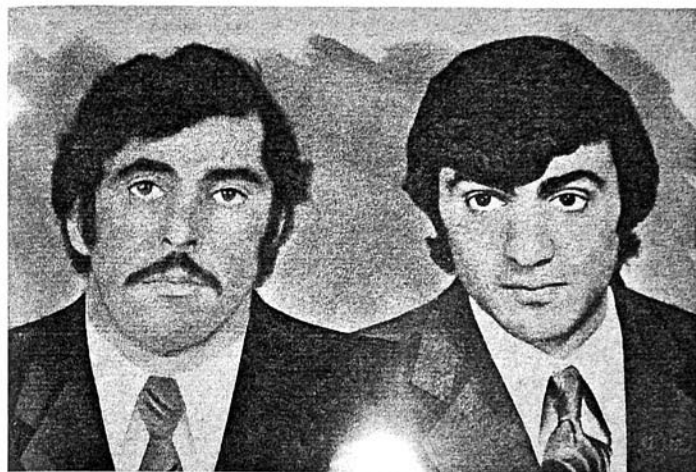

Xocalı şəhərindən məcburi köçkün və şəhid ailəsi olan Elmira xanımı əvvəllər tanımamışam. 14 nəfər üzvünü və yaxın qohumunu itirmiş ailələri barədə də məlumatım olmayıb. Rayon rəhbərliyindən "Elmira xanımla da görüşün, Xocalı qırğınında 14 nəfər əzizini, doğmasını itirib" - deyəndə artıq bu görüşün heç də

asan olmayacağını anladım. 14 nəfər əziz adamını bir gecədə faciəli şəkildə itirmiş bir adamla görüşmək, danışmaq heç kəsə asan gəlməsin. Onun daim qövr edən yaralarının sızılısının səngiməsi üçün siz nə edə bilərsiniz ki? Bəlkə elə buna görə onunla söhbətimiz hamudan az oldu?!

Elmira xanım hazırda Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində yaşayır. Onun sadə döşənmiş, divarlarında şəhid olmuş əzizlərinin portretləri asılmış mənzilində söhbət etdik. Yeri gəlmişkən, demək olar ki, bütün Xocalıların evlərinin, müvəqqəti məskunlaşdıqları mənzillərinin divarlarında bu cür dərdli portretlər asılıb. Sanki bu bir "sərgi"dir, evlərə, mənzillərə səpələnmiş şəhid portretlərinin "sərgi"si...

- 1991-ci ilin sonları, 1992-ci ilin əvvəllərində ermənilər Xocalını daim atəş altında saxlayırdılar. O zaman biz işlətdiyimiz içməli suyu bulaqdan gətirirdik. Qızım suya gedəndə ermənilər tərəfindən güllə atılmışdı, qızım qorxmışdu. Ürəkgetmə kimi olmuşdu. Öz qohumumuz həkim

Novruz və Əkbər (1990-cı illərin əvvəli)

Eldəniz Allahverdiyev dedi ki, təcili bunu Xocalıdan çıxart. Ona görə də mən qızım Nuriyyəni və balaca oğlum Elgizi götürüb çıxdım. Amma həyat yoldaşım Novruz və 1975-ci il təvəllüdlü böyük oğlum Mahir qaldılar Xocalıda. Mahir o zaman orta məktəbin son sinfində oxuyurdu. O, mənə demişdi ki, ana, mən Xocalıdan çıxmıyacam. Sinfimizin bütün oğlanları söz vermişik ki, qızlar çıxsın, ancaq oğlanlar yox. Təkcə o sinifdən yeddi oğlan uşağı itkin düşdü, yəni Xocalıdan çıxmadı, gəlmədi.

Faciə baş verən gecə mən Xocalıda olmamışam. Amma ən çox itki verən ailələrdən biri bizim ailəmiz olub. Özü-nüz təsəvvür edin, mən həlak olmuş və itkin düşmüş ailə üzvlərimizi və ən yaxın qohumlarımızı söyləyim, görün başımıza nə boyda faciə gəlib:

1. Atam - Quliyev Zəkara Qəmiş oğlu - 60 yaşında;
2. Anam - Quliyeva Şura Şəmil qızı - 56 yaşında;

3. Qardaşım - Quliyev Əkbər Zəkara oğlu - 28 yaşında;
4. Qardaşım qızı - Quliyeva Sevinc Əkbər qızı - 7 yaşında (birinci sinif şagirdi) ;
5. Qardaşım - Quliyev Taleh Zəkara oğlu - 24 yaşında;
6. Qardaşım oğlu Quliyev Samir Taleh oğlu - yaş yarımlıq (anası Rəhilənin kürəyinə şəlləkli);
7. Qaynatam - Allahverdiyev Salah İmamqulu oğlu - 70 yaşında, 1941-1945-ci illər müharibəsinin I qrup əli, pensiyaçı;
8. Həyat yoldaşım - Allahverdiyev Novruz Salah oğlu - 45 yaşında;
9. Qaynım - Allahverdiyev Ziyadxan Salah oğlu - 34 yaşında;
10. Oğlum - Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu - 17 yaşında;
11. Bacım - Xəlilova Zərifə Zəkara qızı - 26 yaşında;
12. Bacımın yoldaşı - Xəlilov Tahir Qaçay oğlu - 28 yaşında;
13. Bacımın qızı - Xəlilova Lalə Tahir qızı - 4 yaşında;
14. Bacımın qaynatası - Xəlilov Qaçay Rəhman oğlu - yaşı 50-dən artıq;
15. Qardaşımın həyat yoldaşı - Quliyeva Mətanət Teymur qızı və
16. O biri qardaşımın həyat yoldaşı - Quliyeva Rəhilə Binnət qızı da ağır yaralanmışdılar.

Həmin Xocalı qırğınından sonra qaynatam Salah, qaynım Ziyadxan, yoldaşım Novruz və oğlum Mahirdən heç bir xəbər çıxmadı. Görənlərin dediyinə görə bir yerdə olublar. Öyrəndiyimə görə onlar gələn yerdən meyit də gəlib. Ancaq onların heç meyiti də olmadı. 17 ildir elə

Əkbər, Zərifə və Taleh

gözüm yoldadır. Rəhbərliyə müraciət etmişəm. İstəyirəm ki, girovlar, əsirlər haqqında bir məsələ qaldırılsın. Onları orada görən də olub, çıxdıqlarını da görüblər. Hətta meşədə xeyli camaatla gəliblər də. Orada olanlardan mənə deyən də olub ki, filan yerə qədər bizimlə gəldilər. Həmin yerdən də deyirlər filankəslərin meyiti gəlib. Bunların isə nə meyiti gəlib, nə özləri tapılıb. İndiyədək onların taleyi barədə heç nə bilinmir.

...O zaman biz Ağdamda qohum evində qalırdıq. Hər gün gedirdik qərargahın qarşısına. Gəlib-gedənlərdən məlumat toplayır, xəbər öyrənir, ailəmizlə, qohumlarımızla maraqlanırdıq.

Bizim ailədən bir xəbər çıxmadı. Meyitləri çıxanları da Ağdamda dəfn elədik. Ağdam da işğal olundu, onların da məzarı qaldı erməni əsirliyində.

Televiziya verilişlərində hərdən göstərilir. Çingiz Mustafayev bir uşağı qucağına götürüb deyir ki, "bu

Hamının "dünyanın düz vaxtı" adlandırdığı o dövrdə Novruz və Elmira Bakıda ömürlərinin ən xoşbəxt çağlarını yaşayırlar.

körpənin günahı nədir?". Həmin uşaq mənim bacımın qızıdır.

Mən də həmişə kədərliyəm. Əgər müharibədə başımıza gələnlərlə dərd qurtarsaydı nə olardı, qurtarmadı. Oğlum Elgizin iki uşağı 16 gün fərqlə vəfat elədi. Biri dörd yaşında, biri isə 3 aylıq idi. İndi mənim o bir uşağımı saymadılar. O da mənə çox pis təsir elədi. Ölənim öldü, itənim itdi. Düşündüm ki, dövlət, Vətən, torpaq yolunda getdilər. Mən də fərəhlənirəm. Amma yox. Görürəm ki, heç ölənini ailəsini qiymətləndirmədilər. Oğlumu - şəhid oğlu və şəhid qardaşı, nənəsi, babaları, xalası, əmisi, dayısı... şəhid olmuş, həm də üç uşaq atası kimi hərbi xidmətə çağırmamışdılar. Uşaqlarının "40"ı çıxan kimi dərhal

çağırış vərəqi gəldi. Onu 30 yaşında əsgər apardılar.

Hazırda bizim o böyük ailədən qalan elə bizik. 30 yaşlı oğlum Elgiz orduda xidmətdədir, hazırda bir uşağı var. İkisi qeyd etdiyim kimi tələf oldu. Qızım Nuriyyə də ailə qurub. Bir oğlu var, birinci sinifdə oxuyur.

Tahir və Zərifə

Bacımın da iki uşağı gəlib çıxmışdı. Biri 20 günlük idi. Bacımın qaynanası Həsərət xalanın kürəyində gəlmişdi. O birinin isə 5-6 yaşı olardı. Bacımın qayını Vaqif götürüb çıxartmışdı...

Bu qədər itki vermişik, heç olmasa yurdumuz işğaldan azad olunsun, bir təsəlli tapaq ki, heç nə nahaq deyilmiş, heç nə boş yerə edilməyib...

Xocalı işğal olunanda Mübarizin 13 yaşı hələ tamam olmayıbmış. Ona görə də böyük qardaşı Rövşən müəllimdən fərqli olaraq Xocalının müdafiəsində iştirak etməyib. Lakin buna baxmayaraq Xocalılı olmağın ağrısını, acısını yaşayıb, bu faciədə anasını itirib. 13 yaşında...

- Mən 1979-cu il mayın 28-də anadan olmuşam. Həmin günlərdə 13 yaşımın tamam olmasına 3 ay qalırdı. Gecə biz də ailəlikcə qaçdıq meşəyə. Atam Rəşid, anam Tamarə, mən, bacım Mələk, qardaşım Rövşənin yoldaşı, gəlinimiz Rüksarə və 2 uşağı - Calal və Ramil.

Gecə meşədə ermənilərin pusqasına düşdük. Bizi atəşə tutdular. Hərə bir tərəfə qaçdı, pərən-pərən düşdü. Mən o zamankı yaşımə görə heç yeri tanımırdım. O yerlərdə heç vaxt olmamışdım. Deyəsən heç başqaları da tanımırdı. Ona görə ki, yol tapıb çıxma bilmirdilər. Hara getdiyimizi bilmədən meşədə 3 gün fırlandıq. Qış, soyuq, qalın meşə, dizəcən qar və dumanlı hava... Azdıq. Gedib çıxdıq bir erməni kəndinin üstünə. Bundan xəbər tutan ermənilər bizi mühasirəyə alıb tutdular. 3-4 gün orada tövlədə saxladılar. Orada əli avtomatlı ermənilərdən biri məni bərk vurdu. O, məndən soruşdu ki, necəsən, dedim yaxşıyam. Elə bilmişdim ki, bu doğrudan mənim halıma yanır. O, "mən indi sənə halını lap yaxşı edərdəm", - deyib sifətimə bir möhkəm yumruq ilişdirdi. Bax bu (sınıq dişini göstərir)

dişim sındı. Ağzım doldu qanla. Bizim yanımızda olan kişilərdən biri ermənilərin suallarına bir az dik cavab verdi. Onu bizdən ayıraraq apardılar meşənin qırağına, daha qayıtmadı. Necə olduğunu bilmədik. Oradan bizi gətirib doldurdular donuz fermasına. Pəyədə adlarını bilmədiyim, yaxud indi xatırlamadığım yüzlərlə adam var idi. Onların da çoxu indiyədək gəlməyib, bəzələrində də heç bir məlumat yoxdur. Onların arasında hər cürə adam var idi. Qadın, kişi, qoca, cavan, xəstə, uşaq, yaralı...

Orada da camaatı döydürdülər. Yumruqla, təpiklə, silahla, ağacla, dəmirlə. Söydürdülər, təhqir edirdilər.

...Bir gün bir vedrə gətirib qoydular pəyədə yerə, dedilər ki, kimin üstündə nə qədər pul, qızıl, başqa qiymətli əşyalar var hamısını və sənədlərinizi tökün bu vedrəyə. Hamı nəyi vardı çıxarıb atdı vedrəyə. Bildirdilər ki, burada yığılan pullar və qızıllar bir az əvvəl döyüşdə ölmüş erməni əsgərlərin ailələrinə veriləcək.

Orada bir neçə gün qaldıq. Tez-tez pəyənin içinə gələn silahlı adamlar bizi sıraya düzüb ürəkləri istəyən, xoşlarına gələn adamları seçib aparırdılar. Əsasən də cavanları seçirdilər. Bunu guya dəyişdirmək adı ilə edirdilər. Deyirdilər ki, bunları dəyişdirməyə aparırıq.

Bir dəfə də yenə bizi sıraya düzdülər. Məni də sorğusuala tutdular. Dedim ki, bütün ailə üzvlərimiz ölüb, tək qalmışam. Uşaq idim, belə deyirdim ki, bəlkə yazıqları gəlib məni buraxalar. Məni də götürdülər, bir xeyli başqa adamları da. Yenidən Xocalıdan keçməklə Xankəndinə apardılar, oradan da Əsgərana kameralara qaytardılar. 2 gün sonra bizi dəyişdilər.

Oradan bizi gətirdilər Ağdamda Xalq Cəbhəsinin qərgahına. Orada Xocalı şəhər sakinlərini tanıdıqdan son-

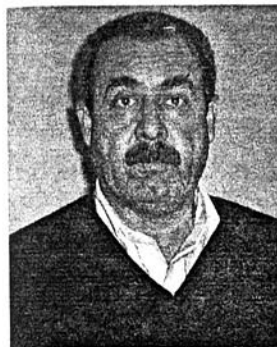
ra axtarib öz ailəmizi tapdım. Atam, qardaşım, bacım, qardaşımın yoldaşı və uşaqları sağ çıxmışdılar. Anam isə itkin düşdü. İndiyədək də ondan heç bir xəbər yoxdur.

Atamı da təəssüf ki, tez itirdik. Xocalı hadisəsindən 4 ay sonra düçar olduğu dördlərə, Xocalıda aldığı zərbələrə dözməyərək, Şamaxıda vəfat etdi. Vətəndən uzaqlarda, Sumqayıtda dəfn edildi.

...Kameralarda məni döymədilər. Döyülənləri də şəxsən görmədim. Amma başqa kameralarda döyülənlərin, əzab-ışğəncə verilənlərin qışqırıqlarını, iniltilərini, səslərini eşidirdim. İndi fikirləşirəm ki, baş verən bir möcüzədir. Mən özümün sağ qalmağıma da məəttəl qalıram. İki səhnəni təsəvvür edin, məni "necəsən?" sualına "yaxşıyam" - deyər cavab verdiyimə görə, məndən bəlkə də 15-20 yaş böyük olan, ayı kimi bir dığa vurub dişini sındırdı. Amma küçədən keçirib bizi tövləyə salmağa aparanda həyət qapısının ağzında oturmuş bir qadın tez gedib evdən qalun yun corab, pendir-çörək gətirdi. Çünki ayaqqabılarım həradə itirdiyimi bilmirdim, ayaqyalın idim, ayağımda tək cə corab var idi. Ayağım donmuşdu.

Düşünərm ki, Xocalıda baş verən hadisələrin böyük bir hissəsi mənasız olub, boş yerə olub. Yəni, xeyli adi insanın çoxdiyi əziyyət, zümlər mənasız, lazımsız idi. Yəni biz orada olmamalıydıq.

ORUCOV RÖVŞƏN RƏŞİD OĞLU

Rövnən Orucovla onun məcburi köçkün kimi məskunlaşıb müvəqqəti yaşadığı - Bakının Yasamal rayonunda, "Yataqxanalar" adlandırılan məhəllədə yerləşən İnşaat və Memarlıq Universitetinin yataqxanasındakı mənzilində görüşdük. Dedi ki, bu barədə danışmağa çətinlik çəkir. O mənada yox ki, deməyə sözü

yoxdur, xeyr, Xocalı barədə istənilən qədər danışa bilər. Sadəcə o günləri xatırlamaq ağırdır. Lakin düşünəndə ki, bu məsələ xalqımızın taleyində önəmli yer tutur, böyük məmnuniyyətlə mən də öz təəssüratlarımin bir hissəsini söyləyəm.

Orucovlar ailəsinin Xocalıdan sonrakı "həyat trayektoriyaları" Xocalıdan olmağın da əzablı, məşəqqətli yollarının nə demək olduğunu göstərir. Siz də fikir verin: Rövnəngil Xocalıdan Ağdama gəlirlər. Orada bir az qalandan sonra Bərdəyə köçürlər. Bərdədə də çox duruş gətirməyiblər, Şamaxını dağlıq yer hesab edərək üz tutublar ora. Şamaxıda keçmişdə Kirovka, indi Nağaraxana adlanan kənddə bir müddət yaşayıblar. Orada ataları Rəşid kişi vəfat edib, Rövnən müəllimin qızı dünyaya gəlib, itkin düşmüş anasının şərafinə və tapa bilmədiyinə görə sinəsinə çəkilən dağın ağrısını azaltmaq istəyirmiş kimi, uşağın adını Tamara qoyublar. Tezliklə Şamaxıdan Naftalana köçürlər. Orada da çox dözə bilməyib, gəlirlər Novxanıya. Novxanıdan Sumqayıta, oradan isə Bakıya

üz tutublar. Burada, bu yataqxanada daimi köç müvəq-qəti dayanıb, ara verib. Buradan nə zaman, hara köçəcəklərini bilməsələr də, istədikləri odur ki, tezliklə köçsünlər, özü də başqa yerə yox, birbaşa Xocalıya. Yeri gəlmişkən, bu barədə mənə görüşdüyüm Xocalı camaatının çoxu dedi. Dedilər ki, elə bil, daima köçhaköçdə olmaq Xocalıların taleyinə yazılıb. Ordan ora, ordan ora, nə qədər köçmək olar axı?

- Mən 1961-ci il mart ayının 25-də Xocalıda anadan olmuşam və Xocalı faciəsinədək orada yaşamışam. Xocalı üç böyük kənddən ibarətdir. Yerli Xocalı, Dərələyəz, Qaladərəsi. Bu ancaq el arasında belə deyilirdi. Sənədlərdə isə sadəcə Xocalı adlanırdı. Xocalı Qarabağda ən qədim yaşayış məntəqələrindən biridir.

Zaman-zaman ermənilər Dağlıq Qarabağa İrandan və başqa yerlərdən köçürülərək şəhər və kəndlər salınmışdır. Elə bu səbəbdən Xocalı, sonradan salınmış erməni şəhər və kəndləri ilə dörd tərəfdən əhatə olunmuşdur.

Yaxşı xatırdədir. 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə saat 9-10 radələri idi. Ermənilər Xocalı ətrafında sonradan salınmış erməni şəhər və kəndlərindən - dörd tərəfdən Xocalıya hücum keçdilər. Bu hücum qədər ermənilər dəfələrlə Xocalıya hücum etsələr də məğlub olub geri çəkilməşdilər. Xocalı uzun müddət mühasirədə qaldığı üçün xocalıların ərzaq və silah-sursat ehtiyatı tükənmək üzrə idi. Bu hücumda ermənilərlə bərabər, Xocalının üzərinə Xankəndində yerləşən 366-cı rus alayı da hücum keçmişdi.

Mən o vaxtlar Xocalının özünümüdafiə batalyonunda tibb inspektoru işləyirdim. Bu mənim sovet ordusunda xidmət edərkən hərbi vəzifəm olmuşdu.

O qanlı gecədə Xocalının bütün müdafiəçiləri kimi mən də öz tibb çantamı və silahımı götürüb səngərə getdim. Mən Qaladərəsində yaşayırdım. Ermənilər əsasən Xocalıya bu istiqamətdən, Daşbulaq və Mehdiqənddən piyada, tank və "BMP"-lərlə hücum keçdilər. Səngərdə mənim yanımda o vaxt İsmayilov İncilab, Zeynalov Telman, Qurban kişinin oğlu Aydın və adları yadımdan çıxmış başqa döyüşçülər işğalçılara qarşı mərdliklə vuruşurdular. Artıq gecə saat 11-12 olardı. Ermənilər yandırıcı güllələrlə şəhərin səngərə yaxın yerlərində yerləşən məhsəti türklərinin taxtadan 3 ədəd "Fin" evlərini yandırmışdılar. Bu vaxt hətta küçələrdə erməni və rus döyüşçülərinin səsləri eşidilirdi. Biz küçələrə geri çəkilməyə başladıq. Atamın evi şəhərin ortasına yaxın olduğu üçün mən uşaqları ora yığib səngərə getmişdim. Geri, atamgildə qayıdanda artıq evdə heç kim qalmamışdı. Atam anamı, həyat yoldaşımı, 1 və 5 yaşlarında olan oğlanlarımı, 15 yaşlı bacımı və 13 yaşlı qardaşımı götürüb evdən çıxmışdı. Polis qardaşlarım Cəmşid və Yunis isə həmişəki kimi aeroportun müdafiəsinə getmişdilər. Atamgildən çıxıb həyatı sahələrlə keçərək "kəndin altı" deyilən yerə gəldim. Orada Əkbər və Talehlə rastlaşdım. Onlar da ailələrini gəzirdi. Biz qarşımıza çıxan hər kəsdən ailələrimizi soruşduqda "gördüm" deyən olmadı.

Mən Dərələyəz kəndində onlardan ayrı düşdüm və Kətik dağı istiqamətində hərəkət etdim. Qarqar çayına çatan da Əlif Hacıyevin döyüşçüləri ilə rastlaşdım. Qardaşlarım Cəmşidi və Yunisi orada tapdım. Biz də əhali ilə birlikdə Naxçıvanik istiqamətində hərəkət etməyə başladıq. Yolda Əyyub kişi həlak oldu.

Fevral ayının 26-ı şəhər tezdən hava işıqlaşanda Əsgəran-Naxçıvanik yolunu təzəcə Ağdam istiqamətinə keç-

Qızım Tamara, oğlanlarım –
Ramil və Cəlal
(Novxanı, 1994-cü il)

mişdik ki, bizi Əsgərardan Naxçıvanikə gedən "BTR" atəşə tutdu. Bu qanlı döyüşdə onlarla insanı (qadınları, uşaqları, qocaları) erməni və rus döyüşçüləri qəddarlıqla qətlə yetirdilər. Bu döyüşdə qardaşım Yunis bizdən ayrı düşdü. Sonradan ayağından yaralana-raq sürünə-sürünə Ağdama gəlib çıxmışdı.

"BTR"-dən uzaqlaşmışdı ki, bizi yenidən Əsgəran istiqamətindən "BMP"-dən atəşə tutdular. Bu zaman "BMP"-nin atdığı mərmisinin qəlpələri yaşlı bir qadını öldürdü, Bahadur kişinin qızı Xumar yaralandı. Ancaq yaralı-yaralı Ağdam istiqamətində hərəkət etməyə davam etdi. Hal-hazırda yaşayır. Bu zaman mənim yanımda qardaşım Cəməlid, Ələmdar və Taleh var idi. Qarşıdan erməni postundan açılan atəşlə Talehin uşağını qucağında vurdular. Biz həmin posta atəş açma-özümüzü postla aramızda olan dərəyə saldıq. Dərəyə düşəndə gördük ki, burada bir 20-30 nəfər yaşlı adam, qadın, qoca, uşaq yığılıb. Burada biz Əliməmmədov Müşfiq, Ərəstun müəllim (ona Vidadi müəllim də deyirdilər) və bir çox döyüşçülərlə də rastlaşdıq. Biz bu adamları dərədən çıxarıb irəliyə yola saldıq, Ağdam istiqamətinə. Təxminən bir 40-45 dəqiqə

keçmişdi, bizim atəşlə o postdan çıxardığımız ermənilər, görünür, güc toplayaraq yenə də Əsgəran tərəfdən hərəkətə başladılar. Biz artıq dərədəydik və hiss edirdik ki, üstümüzə gəlirlər. Eyni vaxtda da Ağdam tərəfdən Azərbaycan döyüşçüləri hücum edərək erməniləri sıxışdırmağa başladılar. Biz bu halda mühasirədə qalmışdıq, hər iki tərəfdən gələn ermənilərin arasında, dərədə. Həmin vaxt Ağamalı müəllimin oğlu Müşfiq, Daşbulaqdan köçürülmüş bir oğlan var idi, adı yadımdan çıxıb - o, o vaxt Xocalıya 21 nəfər Bakıdan könüllü gəlmişdi, onlardan biri - qolu yaralı, Ərəstun (Vidadi) müəllim, Yerli Xocalıdan İsmayıl kişinin kiçik oğlu (onun böyük qardaşı Muradxan mənimlə oxumuşdur) - adı yadımdan çıxıb və başqaları orada bizimlə idi. Orada böyütkən kolluğu var idi, kolluğun ətrafı sarı torpaqlıq idi. Əlimizlə oranı qazdıq, 9 nəfər idik. Sıra ilə qazdığımız o xəndəkdə yerləşdik. Mühasirədə olduğumuza görə məcburiyyət qarşısında qalıb orada gizləndik. Haradasa toran düşər-düşməzdə gördük ki, Qulu kişinin oğlu Bəxtiyar ayağı yaralı - topuqdan sınmış halda, bir də budundan güllə dəymişdi, - sürünə-sürünə gəldi bizə çatdı. Oradan çıxıb, bu dəfə Bəxtiyarla birlikdə, 100-150 metr irəliləyib, ağacların içərisində yenidən gizləndik. Orada bir müddət qalsaq da, sonra çıxma bilmirdik, çünki yuxarıdan tərənin üstündən "BMP"-nin hərəkətini, səslərini hiss edirdik, eşidirdik.

Bu ərəfədə Ağdam tərəfdən bizimkilərin hücumu nəticəsində ermənilər geri çəkilməmişdilər. Həmin erməni postundan çıxıb gələn dəstələrdən biri - 5-6 nəfərdən ibarət bir qrup düz gəlib çıxdı bizim üstümüzə. Bunların qarşısında bir hündür boylu, canlı, cavan oğlan var idi, şinelli... Bir anlığa onlar da dayandı, biz də. Birdən bunların biri erməni

ni dilində komanda verdi ki vurun! O, "vurun!" deməklə mən atəş açdım. Həmin o komanda verən erməni yığıldı. O birilər çəkildilər geri. Yanımızda olan kino mexaniki İbrahimin balaca oğlu istədi ki, getsin o yığılan erməniyə sarı, mən qoymadım. Dedim, hər tərəfdən mühasirədəyik, görüb, bizi vururlar... Bu atışmada Müşfiq qılçasından yaralandı. Bir 15-20 dəqiqə keçdi, biz süründük irəli. Bəxtiyar da yaralı-yaralı bizimlə. Müşfiq isə gəlmədi. Ona nə qədər eləsək də gəl, səni də aparaq, razılaşmadı, gələ bilmədi. Bud nahiyyəsindən ağır yaralanmışdı, qılçası möhkəm şişmişdi. Bəxtiyar özünü ilə Qulu kişinin beşatılanını da götürmüşdü. Onu da verdik Müşfiqə, silahla qaldı orada. Vurduğum ermənini çevirdim. Bir əlində qumbara, birində isə qumbaranın fitili... Yəni çatdırıb sala bilməmişdi. Atmaq istəyirmiş. Götürdüm o qumbaranı, fitili saldım və verdim həmin oğlana, ehtiyat üçün. Mənim üstümdə qumbara var idi. Buradan biz 50-60 metr uzaqlaşdıq. Amma doğrusu, heç bir yaralını götürə bilmirik. Özümüz o qədər yorulub əldən düşmüşdük ki, güclə hərəkət edirdik. Bir sutkadan artıqdır ki, çöllərdə, meşədə, qarda, sudayıq... Orada dayandıq, bu məqamda gördük ki, Bəxtiyar sürünə-sürünə bizə yaxınlaşır. Bəxtiyarı götürdük avtomatın üstünə, bir tərəfdən Ərəstun (Vidadi) müəllim, bir tərəfdən də mən həmin yerdən təxminən 100 metr də aralaşdıq, gördük, su dolu bir kanal gedir. Bunun içində bir böyük, qalın böyürtkən şəli var. Eni 30-40 metr olardı, uzunluğu isə görünmürdü. Gecədi. Böyürtkənlik, altı ilə su axır. Sağı-solu görünür. Ona görə də ətrafından keçmək mümkün deyil. Kürəyimizi verdik, məcburuq, bu şəli yara-yara, suyun içi ilə keçdik o biri taya. Bəxtiyarı da bir zülmə keçirdik. Burada sağa dönüb üz tutduq Ağdam istiqamətinə.

Oğlum Cəlalla. Xocalının alovundan, üçgünlük mühasirə və meşə dəhşətindən xilas olmuş körpələr indi böyüyüblər. Atalarına qol-qanaddırlar. Cəlal isə hazırda hərbi xidmətdədir.

Həmin ərazidə bir qaz borusu partlayıb, qaz alovlanıb yanır, uzaqdan görünürdü. Bir xeyli gedəndən sonra gördük ki, bir döyüş maşını, bizimkilər Ağdam tərəfdən hücum edəndə, burada bataqlıqda batıb, ermənilər qoyub qaçıb. Oranı keçəndən sonra bir şum var idi. O şumda Bəxtiyarı, qolundan yaralı oğlanı, İsmayıl kişinin oğlunu, Daşbulaqdan olan oğlanı qoyduq orda, üzümüzü tutduq həmin yanan qaz istiqamətinə. O tərəfə gedirdik, amma doğrusu, mən deyirdim ki, səhv gedirik. Gəlin qayıdaq sol tərəfə, düşək Qarqara, üzəşəğı gedib çıxaq Şəlliyə. Elə ordan alova tərəf bir az aralanmışdıq, təxminən 300-500 metr alova tərəf yaxınlaşmışdıq ki, o tərəfdən də bizi tutdular atəşə. Orda mən də, Ərəstun (Vidadi) müəllim də hirsələndik ki, yox ey, daha belə olmaz. Gəlin qayıdaq. Amma qa-

yıtmaq da artıq çətinləşmişdi. Çünki həm duman gəlib, həm də qarın üstündə o qədər iz var ki, gəldiyin izi də tapa bilmirsen. Elə bil Alləhtəala özü bir yol açdı mənə. Düşdüm bunların qabağına, düz gətirib çıxardım yenə yaralıların yanına. Oradan yaralıları da götürüb hər yerdə sola gedə-gedə gəlib çıxdıq bir yamac yerin ayağına. İndi bu diki heç kəs qalxmaq istəmir. Artıq yorulublar, qalxa bilmirlər. Mən də fikirləşirəm ki, bu yamacın ayağında otursaq, erməni qəfil arxadan çıxsas, hamımız yorulmuşuq, biz yoxuşdan qalxanadək arxadan hamımızı məhv oləyəcək. Qabağa keçə-keçə, arada o kolun dibini, bu kolun dibini təmizləyə-təmizləyə, "gəlin burda oturun" deyə-deyə bunları qaldırdım təpənin başına.

Hələ bilmirik hardayıq, ona görə də məqsəd budur ki, düşmənin arxadan gəlsə qıvrıq təpəni aşıb o tərəfdə mövqə tutaq, əgər qarşıdan gəlsə, elə düşdüyümüz yer əladır, atəş açaq, özümüzü müdafiə edək. Təpənin döşünə çatanda gecə saat 3 radələrdir, artıq ayın 27-dir. Kolun dibini Ərəstun (Vidadi) müəllimlə təmizlədik, bir başda mən, birində də Ərəstun (Vidadi) müəllim, bunları yığdıq aramıza, belə verdik kürək-kürəyə, yaxud sinəmizi bir-birimizin kürəyinə verə-verə ki, heç kim donmasın. Qardaşım Cəmşid yolda yorulub, gələ bilməyib, kürkünü atıb, qalıb hərbi köynəyin umuduna. Gördüm üşüyür. Çıxartdım buşlatımı verdim Cəmşidə, hərbi pencəyimi Bəxtiyarın üstünə atdım. Bir köynəkdə qaldım. İnanın ki, üşümürəm. Elə bil ki, mənə qüvvə verilibdir. Bir başdan Ərəstun (Vidadi) müəllim, bir başdan mən, gözləyirəm işıqlaşsın, aradakılar hamısı yatıb. Işıqlaşar-ışıqlaşmaz bunları durğuzdum. Həmin yalı aşdıq, bir şumluq var idi. Yadıma düşdü ki, dayım Yaqub dizəl yanacağı daşıyan maşın sürürdü. Hər yerə yanacaq daşıyır-

dı. Deyirdi ki, bu ermənilərə bax, gəlib Şellinin başının üstündə taxıl əkirlər. Orda hiss elədim ki, bura həmin yerdir, həmin şumdur. Yalı aşan kimi uşaqları qoyduq o şumun qırağında, çünki daha gətirmək mümkün deyildi. Dedik bir az gözləyin, bura Şelli olacaq. Dedim ki, bu elə həmin şumdur. Elə bir az yaxınlaşmışdıq, gördük ki, Şellinin başının üstündəki bağ, kəndə tərəf gedən borular, başqa əlamətlər görünür, dedim bura Şellidir. Düşdük bağa. Ağdamın özünümüdafiə dəstələri bizi qarşıladı. Silahlarımızı da təhvil verdik onlara, yaralıların yerini də göstərdik, gedib gətirmişdilər.

Sonra mən öyrəndim ki, atam, anam, bacım, 13 yaşlı qardaşım Mübariz və 5 yaşlı oğlum gəlməyib. Yəni təkçə yoldaşım və 1 yaşlı oğlum gəlib çıxmışdı. Gələnlərdən soruşdum, dedilər ki, atangili Gülablı istiqamətində gələn görmüşük. Qayıtdım getdim Gülablıya. Silah istədim, mənə qumbara verdilər. Bir də onlardan balta istədim. Məqsədim o idi ki, hava dumanlı olduğundan və ərazini də tanımadığıma görə getdikcə ağacları çapacam ki, geri qayıtmaq mümkün olsun. Mənimlə 15-20 adam getdi. Gülablı ilə Dəhrəzin arasındakı dağın başına çatana qədər o dəstənin çoxu qayıtdı. Məndən başqa 2 nəfər qaldı. Biri Məhəmməd kişinin oğlu, bayaq dediyim Ərəstun (Vidadi) müəllimin balaca qardaşı Nadir, bir də Şahsevən kəndindən (hansı rayon olduğunu unutmuşam) Novruz adlı bir oğlan. Çox təkid etsəm də, qayıtmadılar. Axıra qədər onlar gəldilər. Novruzda avtomat var idi. Ona görə də məcbur olub onlardan xahiş etdim ki, meşənin içi ilə gəlsinlər ki, həm görünməsinlər, həm də məni qorusunlar. Mən də açıqlıqla, yolla, rizlə getdim ki, görüm doğmalarımdan kimisə tapa bilərəmmi. Ya sağ, ya meyitini. Mən dağın ba-

şına çatanda aşağıdan qışqırdılar ki, atan da gəldi, bacın da, 5 yaşlı oğlun da. Anan gəlmədi. Artıq mən düşdüm o yerlərdə anamı axtarmağa. Üzü geriye getdikcə dəhşətli mənzərələrlə rastlaşdım. Məsələn, bir uşaq meyiti var idi, tanımadım. Xocalı son vaxtlar çox böyümüşdü. Daha hamını tanımaq olmurdu. Qadın meyiti var idi. Bir az irəlidə Xocalıdan olan Lal Əsgərin meyitinə rast gəldim və s... Bir az da irəli getsəm artıq Kətiyin dağından Xocalı görünəcəkdi... Anamı tapa bilmədim. Qayıtdım Gülablıya.

...O vaxt atamdan soruşanda dedi ki, Dəhraz kəndinin düz üstündə anan daha gələ bilmədi, oturdu, qoydum qaldı elə orada.

Amma mən Gülablı ilə Dəhrazın arasına çatanda gördüm erməni yaraqlılarından 2 nəfər kiminsə qollarından tutub aparırlar. Amma aralı idi, tanıya bilmədim, anamdır, yoxsa başqa yaralıdır, ya kimdir. Mən bunu gördüm.

Anamın ayaqları donmuşdu, yeriye bilməmişdi, qalmışdı orada. Atama demişdi ki, qızı götür, qaç, erməninin əlinə düşməsin. Bacımın onda 15 yaşı var idi. 5 yaşlı oğlumu isə atam belinə şəlləmişdi. Atam da məcbur olub qızla oğlumu götürüb çıxmışdı, anam qalmışdı orada...

...Sonra uzun müddət balaca qardaşım Mübarizi axtardıq. Tapa bilmirdik, biri deyirdi ordadır, biri deyirdi filan yerdə gördük, başqası dedi ki, yerli adamlardan filankəs götürdü apardı. Nəhayət, öyrəndik ki, girov düşübdür. Sonralar onu da bir dəstə qocalar və qadınlarla birlikdə rəhmətlik Allahverdi aldı gətirdi.

...Anamdan da heç bir xəbər çıxmadı. Çox axtardıq, Ağdama gələn meyitlərin arasında da olmadı, tapa bilmədik. Yolda başqa görənlər də danışır ki, Qarqar çayını

keçəndə ayaqları, paltarı, ayaqqabısı islanmışdı. Ona görə də tez donub. Şaxta, don ayağını vurub, özü də bir az ağır adam idi, piyada da dağ-dərə, qar-meşə ilə gəlmişdi, yeriye bilməyib. Ancaq öz canını deyil, qız balasını düşünüb...

Bax belə, başımıza bu cür müsibətlər gəldi. Anamı Xocalı qırğınında itirdik. Atam da Xocalıdan çıxsa da, heç çox çəkmədi. Heç tam 4 ay yaşamadı. O, meşədə qaldığı müddətdə möhkəm soyuqlamışdı. Gələn gündən də elə bil ki, heç halı özündə deyildi. O vaxt Şamaxıda məskunlaşmışdıq. Mən elə başa düşürəm ki, soyuqdan, mühasirədən, çəkdiyi zülmədən çox, onu anamın dərdi yıxdı. Həmişə fikir içində olardı. Necə olsa da, hər şey gözlərinin qabağında olmuşdu. Gözü görə-görə həyat yoldaşını itirmək, qızını, nəvəsini xilas etmək naminə yoldaşını şüurlu şəkildə qurban vermək o qədər də asan məsələ deyil. Atamı, anamın dərdi öldürdü, Şamaxıda vəfat elədi.

Elə ailə var bir itkisi olub, elə ailə var tamamilə batıb. Pis çıxmasın, bəzi adamlar şükr edib ki, heç olmasa bizim olsək də, qalanımız salamat qurtardı. Çünki camaatı o vəziyyətə salmışdılar, həm də bu mərdi-mərdanə döyüş deyildi, söhbət arvad-uşaqdan, əlsiz-ayaqsızdan, qoca-qarıdan gedir.

Bax, mən Cülablıdan Dəhraz qalxanda aşağıdan çağırıldı ki, atan, bacın, oğlun... gəlib, bəlkə də onlar da qayıtmasa mən özümü öldürərdim, bəlkə də başqa nə isə olardı və mən də heç bu gün yaşamazdım. Amma aşağıdan çağıranda ki "qayıt, qayıt, atan, bacın, oğlun gəlib" mən daha da ruhlandım, axtarışımı daha ürəklə davam etdirdim. Sonra qardaşım da tapıldı. Əfsus ki, anasız qaldıq...

...Rəhmətlik Çingiz Mustafayevin, başqa operatorların, başqa jurnalistlərin çəkdiyi kadrlar fakt deyilmi? Sizin in-

diyəmək yazdıqlarınız fakt deyilmi? Bunlar hamısı olmuş hadisələrdir və Xocalıda millətimizin başına gətirilənləri əyani sübut edir. Nə böyüyə yazıqları gəlmişdi, nə uşağa acımışdılar. Məsələn, mənim qonşum Tahiri, həyat yoldaşını və bir uşağını ermənilər öldürdülər. İki qızı qalmışdı. Burada qohumlarının yanında yaşadılar. İndi şükr Allaha, ikisi də böyüyüblər, biri artıq ailə qurub.

...Yaxud, clələri var idi ki, güllədən ölmüşdü, amma baxırdın ki, sonradan meyitlərin başına nə oyunlar açıblar. Ermənilər Xocalıdan Ağdam istiqamətində qaçan dinc sakinləri sadəcə qırmaqla kifayətlənməmişdilər. Sonradan bir daha meyitlərə hücum çəkərək, onları eybəcər hala salmışdılar. Sadistlər, meyitlərə də işgəncə vermişdilər.

Başqa xarakterli hadisələr də baş verirdi. Bəzən nisbətən "insafli erməni" (belə terminlər də var) çıxırdı bizimkilərin, necə deyirlər, qismətinə. Qənimət əldə etmək məqsədilə nə isə dinc adamlardan qoparırdılarsa da, bəzən onların həyatını da xilas edirdilər. Mənim yaşlı qaynanam da girov düşmüşdü. O, gələndən sonra danışdı ki, ermənilər gəldi bizi tutdu. Biri mənə dedi ki, ay xala, nəyin var, dedim heç nəyim yoxdur, amma barmağında bir üzüyüm var idi, onu çıxartdım, atdım yerə, dedim ki, götür. Deyir, o üzüyü götürdü, amma buna baxmayaraq, olanı demək lazımdır, mənə aldı dalına, yeriyə bilmirdim, gətirdi Şellinin yaxınlığında buraxıb qayıtdı. Qaynanam deyirdi baxmayaraq ki, mən üzüyü ona vermədim, yerə atdım, baxmayaraq ki, o adi, mülki adam deyildi, hərbi libasda, silahlı idi, yəqin düşündü ki, bu qoca arvaddı, bunu öldürməklə nə olacaq, nə qazanacam, mənə aldı belinə düz bizimkilərin postlarının yaxınlığına qədər gətirib, oradan yola saldı Ağdam tərəfə.

...Ermənilərin dinc azərbaycanlı əhalinin guya sağ-sa-

lamat çıxması üçün koridor vermələri barədə uydurmalara gəlincə, onu deməliyəm ki, bəli koridor vermişdilər. Amma koridoru o məqsədlə vermişdilər ki, dinc əhali hamısı bir səmtə yönəlsin və həmin koridorda da yol boyu müxtəlif yerlərdə qurduqları pusqularda qarşısını kəsib qırsınlar. Bir nümunə deyim. Söhbətimin əvvəlində yaralı Bəxtiyar barədə danışdım. Yuxarıda dediyim kimi, əlimizlə yer qazdığımız zaman bizdən 3 metr aralıda həmin Bəxtiyarın atası Qulu kişinin meyitini gördük. Biz ora çatandan qabaq güllə ilə vurmuşdular. Tutaq ki, Bəxtiyar döyüşdə yaralanmışdı, topuğu dağılmışdı, buduna da güllə girmişdi. Sonralar Bakıda ayağını da topuqdan kəsdilər. Bəs Qulu kişini niyə öldürmüşdülər? Ağsaqqal adam idi, dinc sakin, özü də silahsız. Yəni koridor vermişdilər ki, əhalini sağ buraxmasınlar. Yəni hamı gəlsin bu koridordan keçsin öldürdüyümüzü öldürək, seçdiyimizi seçək, qız-gəlini götürək. Bax, öz aralarında belə koridor vermişdilər. Məsələn, biz Naxçıvanıq-Əsgəran arasından keçdik. Ora özü bir koridordu, amma ən çox qırğın olan yer də ora idi. Amma tək-tük adam Xocalıya hücum olan istiqamətlərdən, yəni ermənilərin gözləmədiyi və təbii ki, pusqu qurmadıqları yerlərdən keçib çıxmışdı. Hadisədən 3-4 gün qabaq da belə bir iş olmuşdu. Bizim Qaladərəsindən olan rəhmətlik Həsən kişi ermənilər yaşayan Noraguğ (əslində o kəndin adı Təzəkənddir - onu da erməniləşdirib eləmişdilər Noraguğ) kəndinin üstündən aralarla keçib mal-heyvanını gətirmişdi Ağdama.

...Yekunda onu demək istəyirəm ki, Xocalı əslində Xocalı faciəsinə qədər də faciə içindəydi. Daima mühasirədəydi. Nəinki silah-sursat, hətta ərzaq, çörək sarıdan da daima korluq çəkirdi. Elə vaxtlar olub ki, çörəyimiz olma-

yıb - unumuz olub, amma onu bişirməyə imkanımız olmayıb. Əsasən 1989-dan 1992-nin fevralının 25-ə qədər belə olub. Xocalı faciəsini, bu faciəni doğuran səbəbləri, ona doğru gedilən, aparan yolu fikirləşərkən bu məsələyə 3 istiqamətdən yanaşmaq lazımdır. Lakin bu başqa bir geniş söhbətin mövzusuudur.

Hesab edirəm ki, bu kitabın yazılması da Xocalı həqiqətlərinin ölkəmizin ictimaiyyətinə və dünyaya çatdırılması istiqamətində uğurlu və xeyirxah bir təşəbbüsdür. Bir Xocalı sakini kimi, Xocalı faciəsindən zərər çəkmiş ailənin üzvü kimi kitabın müəllifinə öz təşəkkürümü bildirirəm və bu cür işlərində uğurlar arzulayıram.

QEYD: *Həmsöhbət olduğumuz bütün ailələrin üzvləri, Xocalı rayonunun digər nümayəndələri də bu cür minnətdarlıq hisslərini bildirərək, bizə təşəkkür edirdilər. Lakin biz bunu artıq iş hesab edərək kitabda verməyi lazım bilmədik. Rövşən müəllim isə təkid etdi, sözünü yerə sala bilmədik.*

HACIYEV QƏNAHƏT MƏHƏMMƏDƏLİ OĞLU

Qənahət dayı 1940-cı ilin 10 iyununda Laçın rayonunun Şamkənd sovetliyində doğulub. Amma Xocalıda yaşayıb. Xocalı müsibətinə o da düçar olub. O da əsirlikdə məşəqqətlər çəkib. Onun da başına olmazın işgəncələr gəlib. Amma müvazinətini, dəyənətini itirməyib. Mübariz ruhunu qoruyub saxlayıb.

- 17 ildən sonra qanlı 26 fevral gecəsini necə xatırlayırsınız?

- Həmin gecə saat 10 radələrində postdan evə qayıdıb, qonşularla bizim evdə yemək yedik. Təxminən yarım saat keçməmiş atışma başladı. Birinci atılan top mərmisi Haçatəpə deyilən ərazidə vaqona dəydiyi üçün vaqon partlayaraq alışdı.

- Atışma əsasən hansı istiqamətdən başladı?

- Demək olar ki, hər tərəfdən. Toplar, tanklar, pulemyotlar dayanmadan fasiləsiz atəş açırdılar. Güllələr yağış kimi yağdı. Yer-göy bir-birinə qarışmışdı. Qərar vermək çox çətin idi. Hər tərəfdən yağış kimi yağan mərmilər düşdüyü yeri alovlandırırdı üçün, ətraf işığa qərqlənmişdi. Biz evdən çıxanda artıq ermənilər avtomatla atəş açaraq, şəhərə soxuldular. Mənim evim şəhərin yuxarı hissəsində olduğu üçün, aşağı hissəyə yollandıq. Şəhər artıq boşalmışdı. Odur ki, Aeroport yaxınlığında yerləşən, Ha-

çatopə tərəfə getdik. Burada isə qarşidan gələn ermənilər yerdən hündürlüyü yarım metr olmaqla dayanmadan atəş açırdılar. Ayaq üstə hərəkət etmək qeyri-mümkün idi. Hər an güllə dəyə bilərdi. Odur ki, biz sürünə-sürünə təpələr deyilən yerə, oradan isə Əsgərana tərəf yollandıq.

Burada təxminən 300-ə yaxın adam var idi. Hamı təlaş içindəydi. Qadınların və uşaqların ah-naləsi dağlarda əks-səda verirdi. Çox acınacaqlı vəziyyət yaranmışdı. Yaxınlıqdakı çayı keçib qarşı tərəfdəki dağa doğru irəlilədik. Burada adamlar iki yerə bölündü. Bir hissə Əsgəran istiqamətində, digər hissəsi isə dağlara doğru hərəkət etdilər. Güclü qar yağdığı üçün hərəkət etmək çox çətin idi. Həmin gecə sanki Allahın da bizə qəzəbi tutmuşdu. Qar elə yağırı ki, ata balanı bir addımlıqdan tanıya bilmirdi. Çox çətinliklə dağa dırmaşırdıq. Burada atışma olduğu üçün iki yerə bölündük. Nəticədə qardaşım və bacım uşaqlarından ayrı düşdüm. Qardaşım oğlu Tahir Hacı oğlu Hacıyevdən bu günə qədər də xəbər yoxdur. O cür soyuq havada üç gün meşədə qaldıq. Ocaq qalamaq isə mümkün deyildi. Çünki ətrafa yayılan tüstü yerimizi bəlli edə bilirdi. Bu isə qadınlar və uşaqların vəziyyətini daha da ağırlaşdırardı.

Şahidi olduğum bir səhnəni unuda bilmirəm. Ana bala-sını sakitləşdirə bilmədiyinə görə, boğaraq öldürmək istəyirdi. Səbəb isə uşağın səsinə eşidən ermənilərin yerimizi müəyyən edə bilməsi idi. Amma biz buna mane olduq. Sonra bir neçə nəfər yolu tanıdıqlarını bildirərək, bizə bələdçilik edə biləcəklərini söylədilər. Xeyli gəldikdən sonra qalın meşədə bir neçə nəfərlə qarşılaşdıq. Onlar azərbaycan dilində " qorxmayın, gəlin keçin, biz azərbaycanlıyıq" deməklə bizi aldadıb, əsir götürdülər. Bizi mühasirəyə alan ermənilər silahları atıb, təslim olmağı əmr etdilər. Ani bir

Qənahət Hacıyev əsirlikdən azad olunan dəqiqələrdə

hərəkətinə görə Zəhra arvadı ağzından atdılar. Sonra isə Aslan kişinin oğlu Telmanı güllələdilər. Nadir kişinin nəvəsi Ələstanı ayağından, Əliş kişini isə bağazından yaraladılar. Hüseyn oğlunu (adının unutmuşam) isə güllələdilər.

Oradan təxminən 200 nəfərə yaxın adamı Dəhraz kəndinə gətirib böyük bir tövləyə yığdılar. Sonra gəlib cavanları və hərbi geyimdə olanları seçib apardılar. Bu zaman çöldə dayanmadan güllə səsləri eşidildi. Bir erməni gəlib onların güllələndiyini bildirdi. İki gündən sonra qocaları və yeriye bilməyənləri azad edib, bizi isə Xankəndinə əsir apardılar.

- Qocaların azad edildiyini bildirdiniz. Elə isə sizi niyə əsir apardılar? Siz ki, o qədər də cavan deyildiniz?

- Doğrusu bunun səbəbini özüm də bilmirəm. Ola bilər ki, bizi silah tuta biləcəyimizi düşünüb, əsir apardılar. Mənimlə əsir aparılan insanların əksəriyyəti orta yaşlı adamlar idi. O zaman deyirdilər ki, əsir aparılanların adları kimlərsə tərəfindən ermənilərə verilib. Olan-olub, keçən-keçib. Odur ki, bu haqda çox danışmaq istəmirəm.

Oradan 21 nəfəri "KamAZ" markalı maşna yığib, Xankəndi istiqamətində apardılar. Xocalı şəhərinə çatanda bizi maşından düşürüb möhkəm döydülər. Bu zaman arxadan gələn "Niva" markalı maşının içindəki hərbi bizi döyönlərlə dalaşib, bizi yenidən maşına yığdırdı. Oradan bizi, Xankəndi Polis İdarəsinə gətirdilər. Burada bizi ayrı-ayrı kameralara yığdılar. Mən olan kamerada 7 nəfər var idi. Ancaq bir həftədən sonra məni daha ağır şəraiti olan zirzəmiyə apardılar. 8 gün burada ac-susuz tək qaldım. Hər gecə məni bir neçə nəfər "öldü" bilənə qədər döydürdü. Sonra mənim yanıma kəndçimiz Ələsgər müəllimi gətirdilər. Belindən ağır yaralanmışdı. Bir gündən sonra dizlərimin üstündə vəfat etdi. Şəhəri gün onun öldüyünü bilib apardılar. Bir neçə gündən sonra kəndçilərimiz Qədimi, Qaraşı, Elbrusu, Məmmədov Yaqubu, Kamal müəllimi, Səttarı, Qayımi, Hüseyn kişini və qonşu kənddən Əlini və qardaşını mənim yanıma gətirdilər. Yenə də hər gecə gəlib hamımızı "öldü" bilənə qədər döydürdülər.

Sonra cavan bir erməni zabiti bizim olduğumuz zirzəmiyə gəldi. Hamımızın yaralı olduğunu görüb kimin tərəfindən döyüldüyümüzü soruşdu. Amma ehtiyat etdiyimiz üçün bizi döyönləri ələ vermədik. Çünki onlar kimə isə məlumat verəcəyimiz halda, bədən üzvlərimizi itirəcəyimizi bildirir-

dilər. Sonra həmin erməni zabiti məsələ qaldıraraq döyülmənin qarşısını aldı. Bir neçə gündən sonra Qırmızı Xaç Komitəsinin əməkdaşları gəlib bizi qeydiyyatda aldılar.

- Qırmızı Xaç Komitəsi (QXK) sizi qeydiyyatda aldıqdan sonra, hansı dəyişikliklər baş verdi?

- Bundan sonra döyülmək məsələsi tamamilə dayandı. Hər rəyə bir ədəd kiçik odeyal verdilər. Sonra isə bizdən izahat alıb, yaxınlarımıza yazdığımız məktubu götürərək getdilər.

- Neçə gündən sonra qayıtdılar?

- Təxminən 10 gündən sonra bizim məktublara qohumlarımızın yazdıqları cavabları gətirdilər. Bu bizdə bir az ümid yaradı. Çünki ermənilər bu təşkilatın üzvlərindən çox ehtiyat edirdilər. İki dəfə qardaşım Baxışa yazdığım məktubun ikisinə də cavab aldım.

- Əsirlikdən necə və nə zaman azad oldunuz?

- O vaxt Ağdamda Xalq Cəbhəsini sədri, sonralar Milli Qəhrəman adına layiq görülmüş Allahverdi Bağirov ermənilərlə danışıqlar aparıb əsirləri dəyişirdi. 52 gün əsir qaldıqdan sonra onun vasitəçiliyi ilə 1992-ci ilin aprel ayının 12-də əsirlikdən azad olundum.

Sonra qohumlarım Şakir və Bakir qardaşları məni Sumqayıt Şəhər Bərpa-Müalicə xəstəxanasına gətirdilər. Burada mən hal-hazırda bu xəstəxananın baş həkimi olan Kamil İbadov tərəfindən təmənnəsiz müalicə olundum. Amma aldığım ağır zədələrə görə, bu günə qədər Kamil həkim məni şəxsi nəzarətində saxlayır. Sizin vasitənizlə bütün əziyyət çəkən qohumlara, Kamil həkimə və bu kitabın hazırlanmasında əziyyəti olan bütün insanlara və şəxsən Sizə ailəmin adından minnətdarlığımı bildirirəm.

DAHA BİR AİLƏNİN FACİƏSİ

Oxucularımız bu kitabdan bir neçə ailənin, onların müxtəlif nümayəndələrinin faciəli taleyi barədə məlumat aldılar. Bizim axtardığımız, lakin vaxtımızın az olduğuna görə (bir daha qeyd edirəm ki, biz kitabı "Xocalı günü"nə - 25-26 fevraladək çatdırıb təqdim etməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq) tapa bilmədiyimiz dəhşətli faciə yaşamış çoxsaylı ailələr, onların ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında söhbət açə bilmədik. Məsələn, şahidlərin mənə danışdığına görə, ciyərparasını bağrına basıb, ölümdən xilas etmək üçün gücü çatdığı qədər qaçdıqca qaçan bir qadını yağılar arxadan güllələyirlər. Qadının bədənini dəlib keçən güllə onun qucağındakı uşağını qətlə yetirir, ana isə möcüzə nəticəsində sağ qalır. Yaxud əvvəlki səhifələrdə Elmira xanımın 14 nəfər ailə üzvünü, doğmalarını və yaxın qohumlarını itirdiyi barədə artıq oxumusunuz.

Kitabın sonunda sizə faciəyə düçar olmuş, Xocalı qırğını zamanı ağır zərbə almış daha bir ailə haqqında qıscaca məlumat vermək istəyirəm.

Atanın adı Həsən, ananın adı Göyçək idi. Həsən kişinin və Göyçək xanımın Sənəm, Xədicə, Təzəgül və Lətafət adlı qızları, Şakir adlı oğulları var idi. Şakirin azyaşlı oğlunun - yəni Həsən və Göyçək Həsənovların nəvəsinin adı Ruslan idi. Azyaşlı Vüsələ və Xəyalə isə Həsən kişi və Göyçək xanımın qız nəvələri - yəni onların qızı Sənəmin qızları idi. Həmin dəhşətli "Xocalı gecəsi"ndə yuxarıda adlarını çəkdiyim Həsənovlar birlikdə saxtalı və qorxunc meşəyə qaçaraq dəhşətli, amansız və qəddar ölümdən qurtulmağa can atırlar. Həmin gecə əvvəlcə Göyçək

ananın ürəyi dayanır, səhəri gün fevralın 27-də Həsən atasının ürəyi partlayır. Həmin gün fevralın 27-də 16 yaşlı Lətafət donub ölür. Bu faciədən - bir sutka ərzində dəhşətli şəraitdə üç əzizini itirmək kimi ağır bir dərddən sarsılсалar da, ailənin qalan üzvləri amansız və qəddar, dəhşətli və faciəli ölümdən var gücləri ilə qaçmaqda davam edirlər. Atasının, anasının və 16 yaşlı bacısının gözlərini yumaraq üzvlərini qibləyə çevirən Sənəm, ona var gücü ilə kömək edən, onun qızlarından birini belinə alaraq qaçmaqda davam edən Xədicə və ailənin digər üzvləri beş gündən sonra gəlib Ağdama çıxə bilirlər. Təəssüf ki, dəhşət bununla bitmir. Ayaqyalın beş gün qarın içi ilə gəlməyə məcbur olan Xədicənin hər iki ayağında qanqrena olduğu üçün cərrahiyyə əməliyyatı ilə ayağının ikisi də amputasiya edilir. Balaca Vüsələnin isə həkimlər ayağının üç barmagını kəsirlər.

Təəssüf ki, nə ürəkləri partlayan Həsən kişi və Göyçək xanımın, nə də soyuqdan donub ölən Lətafətin cəsədini götürmək mümkün olub. Lətafətin meyiti Dəhraz kəndinin yaxınlığındakı qəbristanlığın yanında, valideynlərin cəsədi isə meşədə qalıb.

Bax, təkcə bu ailənin taleyi, təkcə onların başına gələnlər, Xocalı faciəsinin mənzərəsi barədə kifayət qədər təəssürat yaratmaqla bərabər, həm də Xocalıda baş verənlərə görə Xocalı qırğınının ideya müəlliflərini, təşkilatçılarını və icraçılarını ədalət mühakiməsi önünə çıxarmaq üçün kifayət edərdi...

RƏSMİ MƏLUMATLARA GÖRƏ

✓ 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni-rus hərbi birləşmələri və müxtəlif muzdluların birgə əməliyyatı nəticəsində Xocalı şəhəri işğal edilərək yandırılmış, yerlə yeksan edilmişdir. Xankəndi şəhərində yerləşən və Rusiyaya məxsus olan 366-cı motoatıcı alayın, Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələrinin, Dağlıq Qarabağ ərazisində yaradılmış qeyri-qanuni erməni hərbi birləşmələrinin, terrorçu-diversant qruplarının və müxtəlif ölkələrdən gətirilmiş muzdlu terrorçuların birgə əməliyyatı zamanı heç kimə - yaşlı adamlara, körpə uşaqlara, hamilə qadınlara, xəstə, əlil və yaralıları belə aman verilməmişdir.

✓ Bu qəddar əməliyyat nəticəsində 613 nəfər dinc sakin həlak olmuş, onlardan yalnız 335-nin meyitini götürüb dəfn etmək mümkün olmuşdur. Qalanını götürməyə quldurlar və təcavüzkarlar imkan verməyiblər.

✓ Rəsmi, lakin tam olmayan statistikaya görə, son dərcə qəddarlıq və amansızlıqla qətlə yetirilən insanların 63 nəfəri uşaq və yeniyetmə, 106 nəfəri qadın və qız, 70 nəfəri isə ahıl və qoca adamlar olmuşdur.

✓ Bu qanlı və qəddar müdaxilə nəticəsində 1000 nəfərdən artıq şəhər sakini, o cümlədən 76 nəfər yetkinlik yaşına çatmamış oğlan, qız və azyaşlı uşaq müxtəlif dərəcəli güllə və qəlpə yarası almış, şikəst və əlil olmuşdur.

✓ XX əsrdə misli-bərabəri görünməmiş bu vandalizm aktı nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq

hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdi. 56 nəfər xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

✓ Qırğın zamanı 1275 nəfər şəhər sakini əsir və ya girov götürülmüşdür, 155 nəfərin taleyindən bu günədək heç bir məlumat yoxdur.

✓ 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni terror təşkilatları, rus hərbi birləşmələrinin 366-cı polkunun, müasir silahlarla təchiz olunmuş muzdluların genişmiqyaslı hücumu ilə Xocalı qırğını törədildi. Xocalıda və onun ətrafında minlərlə əliyalın, dinc azərbaycanlıların vəhşicəsinə qətlə icra olundu. Xəstələrə, ağsaqqal və ağ-birçəklərə, körpə uşaqlara, qadınlara aman verilmədi. Azərbaycan xalqına qarşı amansız şəkildə vəhşi bir cinayət həyata keçirildi. Bu əvvəlcədən düşünülmüş, ciddi planlaşdırılmış və dəqiq yerinə yetirilmiş bir əməliyyat idi. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin cinayəti araşdıran istintaq komissiyasına təqdim etdiyi hərbiçilərin danışqlarının lent yazıları da Xocalı şəhərinə hücum planının əvvəlcədən hazırlandığını və bu faciədə ermənilərlə bərabər rusların 366-cı hərbi alayının da iştirakını təsdiqləyib.

✓ 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı işğal olundu, yerlə-yeksan edildi. Bəşəriyyət növbəti Xatın faciəsi yaşadı.

✓ Bu əməliyyatda keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinə məxsus hərbi texnika, tərkibində zəhərli kimyəvi maddələr olan mərmilər, istifadəsi qadağan olunan "dairəvi" güllələr və digər silahlar sınaqdan çıxarıldı. Həmin qanlı gün,

saat 23.00 radələrində Xocalıya 11 istiqamətdən hücum həyata keçirildi. Qarqar çayının Həsənabad kəndi tərəfindən, təyyarə limanının şərqi tərəfindən, İncik təpədən, donuzçuluq kompleksi istiqamətindən, çayın sol və sağ tərəfindən, Daşbulaq-Xocalı yolu səmtindən, Noraguğ-Xocalı istiqamətindən, Daştəpə tərəfdən, Bozdağ və nəhayət Əsgəran tərəfdən Xocalı üzərinə qoşun yeridildi. Ətraf ələmdən ayrı düşmüş, gücü yalnız özünümüdafiə qruplarının ov tufənglərinə çatan əhali nizami rus ordusu və vəhşi erməni quldurlarına müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi. Xocalılar vəhşiliklə üz-üzə qaldı. 613 nəfər şəhid oldu. Onlardan 56-sı xüsusi amansızlıq, qəddarlıq və işgəncələrlə öldürüldü. 27 ailə tamamilə məhv edildi. 230 ailə öz başçısını itirdi. 1275 nəfər əsir düşmüş xocalılı amansız işgəncələrə düşər oldu. Əsir düşənlərdən 63 nəfər 3 yaşından 15 yaşına qədər uşaq, ahıl idi. Bu qətlamlar nə hərbi qanunlarına, nə də insani davranışlara, heysiyyətə əsaslanır. Yalnız qəddarlığa, vəhşiliyə dəlalət edir.

XÜSUSİ AMANSIZLIQLA VƏ ƏZİYYƏTLƏ ÖLDÜRÜLƏNLƏRİN SİYAHISI

1. Orucov Telman Ənvər oğlu - 1956-cı il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib, başının dərisi soyulub.
2. Əbdülov Yelmar Ənvər oğlu - 1949-cu il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib, başının dərisi soyulub.
3. Ələkbərov Təvəkkül İsgəndər oğlu - 1956-cı il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib, cəsədi üzərində on bıçaq yarası aşkarlanıb.
4. Həsənova Fitat Əhəd qızı - 1940-cı il təvəllüdlü, cəsədi üzərində zorakılıq əlaməti var, gözləri çıxarılıb.
5. Həsənova Gülçöhrə Yaqub qızı - 1968-ci il təvəllüdlü, döş qəfəsindən və qarnından güllə yarası alıb. Sol əli pəncədən kəsilib.
6. Həsənov Şöhlət Usub oğlu - 1944-cü il təvəllüdlü, döş qəfəsindən güllə yarası, yuxarı ətraflarının kəsilməsi müşahidə olunub.
7. Abışov Əli Əbdül oğlu - 1918-ci il təvəllüdlü, bədəninin küt travması, sklet sümüklərinin çoxlu sınıqları aşkarlanıb.
8. Səlimov Bahadur Mikayıl oğlu - 1928-ci il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda yandırılmış, cinsiyyət üzvü kəsilmiş, gözləri çıxarılmışdır.
9. Aslanov İqbal Qulu oğlu - 1970-ci il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda qətlə yetirildikdən sonra cinsiyyət üzvü kəsilib, yandırılıb.
10. Sahib - qətlə yetirildikdən sonra cəsədi üzərindən "BTR" keçib.
11. Nuraliyeva Dilarə Oruc qızı - döş qəfəsindən güllə yarası alıb. Gözləri və döşləri kəsilərək götürülmüşdür.

12. Abbasov Taleh Ümidvar oğlu - 1961-ci il təvəllüdlü, öldürüldükdən sonra qulaqları kəsilib.

13. Abışova Məruzə Məhəmməd qızı - 1932-ci il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib, gözləri çıxarılıb, döş vəzilərinə və burnunu kəsib götürüblər.

14. Cəfərova Rəfiqə İnam qızı - zirehli texnikanın altında qalaraq qətlə yetirilib.

15. Kərimov Samran Soltan oğlu - 1924-cü il təvəllüdlü - qətlə yetirildikdən sonra gözləri çıxarılıb.

16. Kərimova Firəngül Məhəmməd qızı - 1935-ci il təvəllüdlü, bədəni tam doğranıb, gözləri çıxarılıb, qulaqları və döşləri kəsilib.

17. Kərimov Frunz Samran oğlu - 1960-cı il təvəllüdlü - diri-diri yandırılıb.

18. Səlimov Araz Bahadır oğlu - 1960-cı il təvəllüdlü, körpə uşağının gözü qabağında armaturla döyülərək öldürülmüşdür.

19. Behbudova Sürəyya İbrahim qızı - 1932-ci il təvəllüdlü, ayağından güllə yarası alaraq, zirehli tankla əzilib.

20. Behbudova Sürəyya Yusif qızı - qətlə yetirildikdən sonra cinsiyyət üzvü kəsilərək götürülüb.

21. Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu - 88 yaşında, yandırılaraq qətlə yetirilib.

22. İmani Ağayar Salman oğlu - 1989-cu il təvəllüdlü, 3 yaşlı körpə, yandırılaraq qətlə yetirilib.

23. Məmmədov Saday - cəsədi yandırılmış.

24. Bədəlov Tofiq - üzərində eksperiment aparılmışdır, gözlərini çıxararaq, qulaqlarını kəmişlər.

25. Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu - 1961-ci il təvəllüdlü, tankla əzilib, gözləri çıxarılıb, qulaqları kəsilmişdir, üzərində yanıq əlamətləri aşkar olunub.

26. Fərzəliyev Canan Binnət oğlu - 1962-ci il təvəllüdlü, Naxçıvanik yolunda diri-diri yandırılıb.

27. Məmmədova Tamara Səlim qızı - gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib.

28. Dadaşova Əslə Bəbir qızı - gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib, üzərində yanıq əlamətləri aşkar olunub.

29. Əmrahova Mahı Bəbir qızı - gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib, üzərində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb.

30. Hümətova Ənahət Eldar qızı - 1976-cı il təvəllüdlü, gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib, üzərində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb.

31. Nuriyev Hafiz Yusif oğlu - 1962-ci il təvəllüdlü, əlləri məftillə bağlanaraq, başı kəsilmişdir.

32. 25-30 yaşlarında naməlum kişi - başı və üst dodaqları kəsilib. Boynunun ön səthində güllə yaraları var.

33. 20-25 yaşlarında naməlum kişi - döş səthinin arxa hissəsində qəlpə yarası var, sifətinin dərisi soyulub.

34. 22-24 yaşlarında naməlum kişi - sağ gözü kəsilərək götürülüb, qarın divarında onlarca güllə yarası aşkarlanıb.

35. 25-35 yaşlarında naməlum kişi - ürəyindən güllələnilib, qulaqları kəsilib.

36. 20-30 yaşlarında naməlum kişi - başı kəsilib, göz əlmacıqları çıxarılıb.

37. 20-30 yaşlarında naməlum kişi - başı kəsilib, bud nahiyyəsində güllə yaraları aşkarlanıb.

38. Naməlum kişi - əl-ayağı məftillə bağlanıb, yandırılmışdır.

39. Nağıyev Yusif Şirin oğlu - 1928-ci il təvəllüdlü, öldürülüb, gözləri çıxarılıb.

40. Eyvazov Hidayət Əli oğlu - 1964-cü il təvəllüdlü, başı kəsilib.

41. Məmmədov Zahir Ramiz oğlu - 1975-ci il təvəllüdlü, döyülərək işgəncə ilə öldürülüb.

42. Orucova Xəyalə Telman qızı - 1986-cı il təvəllüdlü.

43. Mustafayev Vidadi Şafa oğlu - 1961-ci il təvəllüdlü, həyat yoldaşının dediyinə görə, Xocalıya hücum zamanı döyüşdə ölmüş, bir ermənin qəbri üstündə başı kəsilib.

44. Salahov Məhəmməd Əli oğlu - 1931-ci il təvəllüdlü, döyülərək işgəncə ilə öldürülüb.

45. Səlimov Fəxrəddin Bahadur oğlu - 1958-ci il təvəllüdlü, qırğın zamanı qətlə yetirilib.

46. Səfiyev Elxan Nəsim oğlu - 1961-ci il təvəllüdlü, işgəncə ilə öldürülüb.

47. Əzimov Hüseyn Nəriman oğlu - 1956-cı il təvəllüdlü, qəddarlıqla qətlə yetirilib.

48. Əzimov Natiq Abasqulu oğlu - 1986-cı il təvəllüdlü, qətlə yetirildikdən sonra cinsiyyət üzvü kəsilib.

49. Əlməmmədov Faiq Şahmalı oğlu - 1973-cü il təvəllüdlü, döyülərək işgəncə ilə öldürülüb.

50. Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu - 1955-ci il təvəllüdlü, yandırılıb.

51. Əsədov Yalçın Asif oğlu - 1963-cü il təvəllüdlü, döyülərək işgəncə ilə öldürülüb.

52. Rəhimova Şövkət Şükür qızı - 1947-ci il təvəllüdlü, qırğın zamanı yandırılıb.

53. Şəfiyev Elçin Vəkil oğlu - qırğın zamanı işgəncə ilə öldürülüb.

54. İlyasov Əhməd Məmməd oğlu - 1968-ci il təvəllüdlü, qırğın zamanı xəncərlə başı kəsilib.

XOCALI ŞƏHƏRİ VƏ XOCALI RAYONU (qısa məlumat)

Xocalı şəhəri keçmiş DQMV-nin mərkəzi şəhəri olan Xankəndindən 10 kilometr şimal-şərqdə, Ağdamın və Əsgəranın qərbində, keçmiş DQMV-nin Xankəndi (18 min azərbaycanlı, daha çox erməni), Əsgəran, Mehdikənd, Noraguğ, Kətik, Daşbulaq (40 faizi azərbaycanlı) kimi erməni yaşayış məntəqələrinin əhatəsində yerləşib.

Bir-birinə yaxın qonşu olan Xocalı, Qaladərəsi, Dərələyəz kəndləri sovet hakimiyyəti illərində Xocalı kənd sovetliyində birləşmişdi. Sovetlik 1976-cı ilədək Stepanakert rayonunun tərkibində olub. Həmin ildə Xocalının yaxınlığında olan Əsgəran kəndinə rayon statusu, Stepanakert şəhərinə isə respublika tabeli şəhər statusu verildikdən sonra Stepanakert rayonunun tabeliyindəki kəndlər yeni yaradılmış Əsgəran rayonunun tabeliyinə keçirildi. Beləliklə, Xocalı sovetliyi də Əsgəran rayonunun inzibati ərazi bölgüsünə daxil edildi. 1990-cı ilədək Əsgəran rayonunun tabeliyində olan Xocalı sovetliyi qısa bir müddətdə Xocalı Ərazi Vahidliyi adlandırılmış, 1991-ci ildən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə rayon və şəhər statusu almışdır. Elə həmin ildən də ona qədər Xankəndi şəhərinin tərkibində və tabeliyində olan Kərkicahan qəsəbəsi, Əsgəran rayonunun tərkibində və tabeliyində olan və özündə Kosalar-Başkənd, Cavadlar, Yaloba, Canhəsən, Qaragav kəndlərini birləşdirən Kosalar sovetliyi, Meşəli, Cəmilli, Daşbulaq kimi kəndlər də Xocalı rayonunun inzibati ərazi bölgüsünə daxil edilərək onun tabeliyinə verildi.

XOCALILARIN VƏ DİGƏR OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

Biz bu kitabı çox təcili və çox qısa müddətdə hazırladıq. Hansısa yanlışlıqların ola biləcəyini etiraf edirik. Eyni zamanda müəyyən qüsurların da olacağını istisna etmirik. Ona görə də bütün bunları üzrlü hesab etməyinizi xahiş edirik.

Daha əhatəli və irihəcmli kitab hazırlamaq planımız hələ qüvvəsindədir. Başa düşürük ki, daha samballı, daha əhatəli digər vacib adamların da müsahibəsi əksini tapmış kitaba ehtiyac var. Düşünürük ki, bunu gələcəkdə birlikdə etmək imkanımız olacaq. Ona görə də, ürəyində sözü olan hər bir gələcək həmsöhbətimizi səbrli olmağa dəvət edir və gələcəkdə birlikdə daha samballı və kamil Xocalı kitabı üçün hazırlaşmağı xahiş edirik.

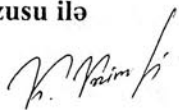
Ümid edirik ki, işimizi səmimi qəbul edəcək və səhvlərimiz varsa, bağışlayacaqsınız.

SONUNCU ABZAS

Aydındır ki, "Xocalı - vətəni əsrin vətəni əsəri" Xocalı barədə sonuncu kitab olmayacaq. Çox şadam ki, gələcəyə doğru uzanmış kitablar - nəşrlər zəncirində növbəti bağını bağladım. Ümid edirəm ki, bu mövzuda yenə də kitablar yazmağa biləcəyəm. Ancaq insanlar adətən çox şeyi arzulasalar da, heç də həmişə bütün arzularını həyata keçirə bilmirlər. Mənim də yazmaq və nəşr etdirmək planında Qarabağ barədə xeyli arzularım var. Çox təəssüf ki, əksər hallarda məhz maliyyə yoxluğuna görə bu arzular eləcə arzu olaraq da qalır. Millət vəkilləri Asim Mollazadə və Aqil Abbas isə bu arzulardan birini arzu olmaqdan, arzu olaraq qalmaqdan çıxararaq reallığa çevirdilər. Onların hər ikisinə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Elə buradaca, yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdim ki, bu kitabın çap xərcini çəkmə biləcəyinə inandığım rəsmi və qeyri-rəsmi insanların, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının bir çoxuna müraciət etdim. Onlardan isə yalnız iki millət vəkili mənə müsbət cavab aldı. Bir daha deyirəm, çox sağ olun! Zənnimcə, müharibənin pis (müharibə haqqında ən yumşaq söz) şey olması bu kitabdan da bir daha aydın olur. Bu halda bu kitabı müharibə öleyhinə bir çağırış kimi də qəbul etmək olar. Lakin bu heç də o demək deyil ki, hərbi cinayətlər törətmiş adamcılar heç nədən asılı olmayaraq cə-

zadan kənarda qalmalıdılar. Əksinə, hesab edirəm ki, gec və ya tez hərbi canilərin, hərbi və hərbi olmayan canilərin, dinc əhaliyə qarşı müdhiş qətlər, cinayətlər törətmiş adamcıqların hər biri öz layiqli cəzalarına çatmalı, törətdiyinin əvəzini, qiymətini almalıdır. Bir daha təkrar edirəm, milliyyətindən, dilindən, dinindən, irqindən, dünyada, bölgədə və cəmiyyətdə mövqeyindən, tarixi, coğrafi, mədəni, mənəvi, nə bilim, daha hansı səviyyəsindən asılı olmayaraq bu edilməlidir. Onu da qeyd etməliyəm ki, bütün bunlar mənim və mənim kimi adamların işi deyil. Bu işi görəcək, görməli olan orqanlar, yerli və beynəlxalq təşkilatlar var. Mən sadəcə öz fikrimi, mövqemi bildirirəm. Mənim işim yazmaqdır ki, onu da edirəm. Kitabımın sonuncu abzasının sonuncu cümləsində bu kitabı oxuyan adamların da hamısına təşəkkürümü bildirir, oxuduqca kədərlənən, gözləri yaşaran, ağlayan, hönkürən, əsəbləşən, təbii halından çıxan, qəzəblənən, sarsıntı keçirən, qəlbi ağrıyan (bunları özüm də yaşamışam)... bütün adamlardan üzr istəyirəm...

**Oxucularla yeni-yeni kitablar
vasitəsilə görüşmək arzusu ilə
sizin**

Kərim Kərimli

ƏLAVƏLƏR

Bu şəri kitabdan xeyli əvvəl yazmışdım. Sadəcə şerin bəndlərində Xocalının və digər işğal altında olan rayonlarımızın adları çəkildiyinə və bir az da kitabda təsvir olunan hadisələrdə millətimizin nümayəndələrinin başına gələn məşəqqətlərə uyğunluğu olduğuna görə burada vermək qərarına gəldim. Lakin orijinalda, ilk dəfə yazılarkən verilmiş epigrafin buradan çıxarılmasını istəmədim...

KƏRİMİN

Müəllim, gənc ictimaiyyətçi lider və gənc alim Anar Kərimli ilə soyadımız eyni olsa da, qohum deyilik. Lakin onun mənə "əmi" müraciətindəki səmimiyyətdən də daha artıq mən onu sevirəm. Atasını Tahir müəllimi qardaşım, Anarı isə qardaşım oğlu sayıram. Bu şəri də Anarın mənə "Kərim əmi, nə isə son vaxtlar yaman susmusan..." iradəni obrazlı qəbul edərək yazmışam.

Niyə lal olmuşam, soruşma, Anar!
Xocalıda batdı dili Kərimin.
Qəddimi mən necə düzəltdim, axı,
Şuşada qırıldı beli Kərimin.

Çağlayan gəncliyi yel oldu getdi,
Meyvəli bağları cil oldu getdi.
Çiçəkli bağçası kül oldu getdi,
Füzulidə soldu gülü Kərimin.

Ömrü xəzəl kimi çürüyüb daha,
Gözünün yaşı da quruyub daha.
Ağlayıb-ağlayıb, kırıyib daha,
Laçında qurudu seli Kərimin.

Qəmlə silələndi piyalələri,
Dağlardan yox oldu şəlalələri...
Yandı, külə döndü al lalələri,
Ağdamda sovruldu külü Kərimin.

Bu nədir? Nə cəza? Nə möhşər dağı?
Sürünmək əzabı, birtohər dağı...
İçini qovurdu Kəlbəcər dağı,
Özgəni yandırdı çölü Kərimin.

Dərdi-dərd deyil ki, xəncərdi, kəsir,
Qəmləri qolbini pencərtək biçir.
Ürəyi yuxadı, nanotək əsir,
Yoxdur Cəbrayıl-sız halı Kərimin.

Getdi, bir dəfə də gözdi, dolandı,*
Gah alışıb yandı, gah havalandı.
Toyu Xankəndində yasa calandı,
Qaraya boyandı alı Kərimin.

Sanki bir qocadı, cavan yaşında,
Gəmissi bənd olub ömrün qışında...
Ağdərə ağ dərdə döndü başında,
Yox oldu qapqara teli Kərimin.

* Burada müəllifin 1998-ci ildə Qarabağa - Xocalı, Xankəndi və Şuşaya səfərinə işarə vurulur.

Ax! Hanı Qubadlı, Zəngilan hanı?
Əlindən alınmış Əsgəran hanı?
Cənnət Qarabağtək bir məkan hanı? -
Susubdur hom bəmi, zili Kərimin.

Gün gələr, ay Anar, dərdim qənd olar,
Hadrutla Martuni Xocavənd olar!
Dünyanın harası Yağlıvənd olar?! -
Qayıdar yurduna eli Kərimin.

Açılar yurdunda dili Kərimin,
Çağlayar Şuşada seli Kərimin!...

May - 09.06.08.
Bakı. Puta

MÜƏLLİFİN İNDİYƏDƏK ÇAP OLUNMUŞ KİTABLARI HAQQINDA MƏLUMAT

1. "Ürəyimin şüşəsi Şuşa" - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1993-cü il, 5000 nüsxə;
2. "Hələ Şuşalıykən" - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1994-cü il, 5000 nüsxə;
3. "Şuşalı, Şuşasız günlərim" (şerlər) - Bakı, "Şuşa" nəşriyyatı, 1995-ci il, 1000 nüsxə;
4. "Qəlbimizdə bir ad yaşar" - Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 1996-cı il, 2500 nüsxə;
5. "Yağlıvənddən Amerikayadək" (Keçmişini və gələcəyini itirmiş adamın xatirələri. I-ci kitab. "Mənim seçki dərslərim") - Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2007-ci il, 500 nüsxə;

QEYD: Tezliklə sizi daha bir neçə maraqlı kitabla sevin-dirəcəyik. Onlardan bəziləri artıq çap mərhələ-sindədir.

MÜƏLLİFƏ MÜRACİƏT ETMƏK İSTƏYƏNLƏRİN NƏZƏRİNƏ

Ünvan: Azərbaycan, Bakı, AZ1062,
Qaradağ rayonu, Puta qəsəbəsi.

E-mail ünvanı: kerimkerimli@yahoo.com.
k_kerimli@yahoo.com
qarabag_az@bakililar.az
shusha@bakililar.az

Telefonlar: (050) 374-18-46
(050) 346-23-79

**Bütün qeydlərinizi, arzu və təkliflərinizi dinləməyə
hazırıq.**

MÜNDƏRİCAT

Biz ödələt mühakiməsi istəyirik	3
Dünya mətbuatından sitatlar	4
Xatın, Xirosima, Xolokost, Xocalı... ..	7
Xocalı - vətəşi əsrin, ən vətəşi əsəri	12
Orucov Canan Allahverdi oğlu	12
Cabbarov Zəhid Saday oğlu	25
Məmmədov Cəmil Cümşüd oğlu	41
Nəcəfov Vüqar Əli oğlu	50
Nəcəfov Etibar Əli oğlu	58
Hümbətov Cəlil Hümbətəli oğlu	64
Qəhrəmanova Əntiqə Baxşalı qızı	72
Hacıyeva Rəhilə Rəşid qızı	81
Quliyeva Səlbə Bayram qızı	94
Quliyev Vəliyəddin Fərman oğlu	94
Hüseynov Rafiq İbrahim oğlu	103
Allahverdiyeva Elmira Zəkara qızı	110
Orucov Mübariz Rəşid oğlu	116
Orucov Rövşən Rəşid oğlu	119
Hacıyev Qənahət Məhəmmədəli oğlu	133
Daha bir ailənin faciəsi	138
Rəsmi məlumatla görə	140
Xüsusi amansızlıqla və əziyyətlə öldürülənlərin siyahısı	143
Xocalı şəhəri və Xocalı rayonu (qısa məlumat)	147
Xocalıların və digər oxucuların nəzərinə	148
Sonuncu abzas	149
Əlavələr	151

TƏCİLİ QEYDLƏR ÜÇÜN

KƏRİM KƏRİMLİ

XOCALI – VƏHŞİ ƏSRİN VƏHŞİ ƏSƏRİ

KOMPYUTER TƏRTİBATI: *Sahib QƏNİYEV*

OPERATOR: *Lalə ALLAHVERDİYEVƏ*

KORREKTOR: *Ceyran ABBASOVA*

Çapa imzalanmışdır: 12.02.2009

Formatı 84x108 1/32. Fiziki ç/v 10,0.

Tirajı 500.

QANUN NƏŞRİYYATI

Bakı, AZ 1001,

Nutəvan düngəsi 1.

Tel: 493-84-30; 498-76-04;

431-16-62; 431-43-46;

431-38-18; 437-52-84

E-mail: ms@azdata.net

Web: qanun.az

Az 2009
1849

KƏRİM KƏRİMLİ

XOCALI

VƏHŞİ ƏSRİN

VƏHŞİ ƏSƏRİ...

Biz Xocalı qırğını qisasçılıq məqsədilə yadda saxlamırıq, biz Xocalıda, xocalılara qarşı törədilənlərə görə intiqama çağırırmıq və dünyadan, dünya ictimaiyyətindən, beynəlxalq təşkilatlardan da bunu tələb etmirik. Biz dünyadan Xocalı qətləminə görə obyektiv qiymət və ədalətli mühakimə istəyirik! Biz dünyadan Xocalı faciəsini törədənlərdən qisas almağı deyil, onların ədalət məhkəməsi qarşısına çıxarılmasını tələb edirik.

Qanun nəşriyyatı

Bakı şəhəri, Nəvəvan döngəsi 1.

Tel\Faks: (+994 12) 493 84 30; 498 76 04

437 52 84; 431 16 62; 431 43 46; 431 38 18

e-mail: ms@azdata.net

web: www.qanun.az

658